

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Вопросы борьбы с преступностью

Issues of crime prevention

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 38

Харків
«Право»
2019

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 7 від 30.10.2019 р.)*

*Мова видання: українська, англійська, російська.
Сфера розповсюдження: загальнодержавна, зарубіжна*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23672-13512ПР
від 21.11.2018 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2019. – Вип. 38. – 294 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора), П.-А. Альбрехт (Німеччина), Ю. В. Баулін, Т. Бірмонтієне (Литва), К. Віак (Польща), М. Галашика (Польща), В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Демидова, В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія), А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, О. Федосюк (Литва), Г. Швядас (Литва), О. Г. Шило

**Науковий редактор В. С. Батиргарєєва
Відповідальна за випуск Д. І. Клепка**

Адреса редакційної колегії: вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
тел.: (057) 715-62-08, 700-65-81

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2019
© Видавництво «Право», 2019

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Антонюк Н. О.

Методологічні засади дослідження диференціації кримінальної відповідальності.....9

Голіна В. В., Шрамко С. С.

Слідчо-судова профілактика як складова частина стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів (de lege ferenda)23

Глушков В. О.

Щодо нових напрямів вивчення соціальних феноменів у кримінологічній науці.....35

Шило О. Г., Бабаєва О. В., Меркулов М. О.

Доктрина неминучого виявлення в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії»: генеза та практика застосування.....58

Орловська Н. А.

До питання про «примусову хімічну кастрацію»75

Глинська Н. В.

Доброякісність кримінального процесуального закону як основа забезпечення єдності його застосування89

Радутний О. Е.

Вплив майбутнього на минуле (кримінально-правовий аспект).....106

Шаренко С. Л.

Окремі питання юридичної відповідальності за невиконання судових рішень слідчого судді.....124

Курилюк Ю. Б.

Характеристика особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин140

Олійник О. С.

Характеристика інституційних принципів кримінального права України 156

Єрмак О. В.

До проблеми кримінально-правового забезпечення спеціальної та квазіспеціальної конфіскації майна неповнолітніх 170

Зуєв В. В.

Оцінка та використання доказів, отриманих під час надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні..... 182

Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача**Березюк В. В.**

Мета, завдання та призначення фіксування судового провадження 197

Бєсєда Г. В.

Поняття та форми судового контрольного провадження..... 218

Білоус К. С.

Досвід деяких країн із підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі. Частина 2..... 235

Боднарчук Є. В.

Ревнощі як мотив вчинення злочину проти життя та здоров'я особи 249

Пономаренко В. В.

Окремі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації за групове хуліганство 259

Хлопов А. О.

Характеристика кількісних та якісних показників незаконного поведіння зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації (ст. 359 КК України)..... 276

СОДЕРЖАНИЕ

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Антонюк Н. О.

Методологические основания исследования
дифференциации уголовной ответственности 9

Голина В. В., Шрамко С. С. Следственно-судебная
профилактика как составная часть стратегии
уменьшения возможностей совершения преступлений
(de lege ferenda) 23

Глушков В. А.

О новых направлениях изучения социальных
феноменов в криминологической науке 35

Шило О. Г., Бабаева А. В., Меркулов М. О.

Доктрина неизбежного обнаружения в решении
Европейского суда по правам человека в деле «Светина
против Словении»: генезис и практика применения 58

Орловская Н. А.

К вопросу о «принудительной химической кастрации» 75

Глинская Н. В.

Доброкачественность уголовного процессуального закона
как основа обеспечения единства его применения 89

Радутный А. Э.

Влияние будущего на прошлое
(уголовно-правовой аспект) 106

Шаренко С. Л.

Отдельные вопросы юридической ответственности
за неисполнение решений следственного судьи 124

Курылюк Ю. Б.

Характеристика личности пограничника, который
совершает коррупционное преступление 140

Олейник О. С.

Характеристика институциональных принципов
уголовного права Украины..... 156

Ермак А. В.

К проблеме уголовно-правового обеспечения
специальной и квазиспециальной конфискации
имущества несовершеннолетних 170

Зуев В. В.

Оценка и использование доказательств, полученных
во время оказания международной правовой помощи
в уголовном производстве..... 182

Трибуна докторанта, аспиранта и соискателя

Березюк В. В.

Цель, задания и назначение фиксации
судебного производства..... 197

Беседа А. В.

Понятие и формы судебного контрольного производства... 218

Билоус К. С.

Опыт некоторых стран по подготовке осужденных
к освобождению из мест лишения свободы. Часть 2 235

Бондарчук Е. В.

Ревность как мотив совершения преступлений
против жизни и здоровья личности 249

Пономаренко В. В.

Отдельные проблемные вопросы уголовно-правовой
квалификации за групповое хулиганство 259

Хлопов А. А.

Характеристика количественных и качественных
показателей незаконное обращение со специальными
техническими средствами негласного получения
информации (ст. 359 УК Украины) 279

CONTENS

SCIENTIFIC RESEARCH

Antoniuk N. O.

Methodological bases of research of differentiation
of criminal responsibility 9

Golina V. V., Shramko S. S.

Investigative and court prophylactics as a part of the
crime reducing strategy (de lege ferenda) 23

Hlushkov V. O.

About new directions of studying social phenomena
in criminological science 35

Shylo O. G., Babaieva O. V., Merkulov M. O.

Doctrine of inevitable detection in the decision
of the European court of human rights in the case «Svetina v.
Slovenia»: genesis and practice of application 58

Orlovska N. A.

Concerning «compulsory chemical castration» aspects
actual questions 75

Hlynska N. V.

The good quality of criminal procedural law as a basis
for ensuring the unity of its application 89

Radutniy O. E.

The influence of the future on the past (criminal law aspect)..... 106

Sharengo S. L.

Certain issues of legal responsibility for non-enforcement
of decisions of the investigating judge 124

Kuryliuk Yu. B.

Characteristics of a border guard personality who commits
a corruption crime 140

Oleynik O. S.

Description of the institutional principles of criminal
law of Ukraine 156

Yermak O. V.

To the problem of criminal-legal provision of special and quasi-special confiscation of juveniles property170

Zuyev V. V.

Assessment and use of evidence obtained during the provision of international legal assistance in criminal proceedings182

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Berezyuk V. V.

The purpose, tasks and purpose of fixing the judicial proceedings197

Biesieda H. V.

Concepts and forms of judicial review proceedings218

Bilous K. S.

The experience of some countries in preparing convicts for release from prison. Part 2235

Bodnarchuk E. V.

Jealousy as reason of committing crime against human life and health249

Ponomarenko V. V.

Some problematic issues of criminal qualification for group hooliganism.....259

Khlopov A. A.

Characteristics of quantitative and qualitative indicators of the illegal handling special technical means of private getting of information (art. 359 of the Criminal Code of Ukraine).....276

УДК 343.2

DOI: 10.31359/2079-6242-2019-38-9

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Н. О. Антонюк, кандидат юридичних наук, суддя Великої Палати Верховного Суду, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології Львівського національного університету імені Івана Франка

Постановка проблеми. Наукова діяльність у галузі кримінального права на сучасному етапі вдосконалення кримінального закону потребує надійних та обґрунтованих методів продукування наукових знань. Подібно до того, як новітнє виробництво немислиме без високотехнологічного обладнання, так само і наукові пошуки у сфері, яка найбільш дотична до основних, гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, не можуть базуватися на несистемних, розрізнених методах і прийомах.

З одного боку, сказане передбачає наявність певної структури методів отримання наукового результату, з другого – ця структура не повинна бути штучною, а має органічно поєднуватися із метою дослідження, що, вочевидь, залишає досліднику певну свободу у формуванні свого наукового інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологія правових досліджень активно вивчається, у тому числі у рамках філософсько-правових праць. Важливий внесок у систематизацію і розуміння методів роблять такі науковці-теоретики права, як: Д. А. Гудима, В. В. Завальнюк, М. С. Кельман, М. В. Костицький, П. М. Рабінович,

Р. М. Шевчук та ін. Проте в частині наукової розробки такого інституту кримінального права, як диференціація кримінальної відповідальності, питанню методології не приділяється належної уваги.

Метою цієї статті є визначення методів наукового дослідження диференціації кримінальної відповідальності та ілюстрація їх застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Диференціація кримінальної відповідальності є наскрізною кримінально-правовою категорією, що пронизує велику кількість інститутів як Загальної, так і Особливої частин кримінального права. Тому пізнання цього явища потребуватиме використання значної кількості прийомів та засобів з арсеналу методології правової науки.

Важливим елементом для досягнення послідовного, системного та внутрішньо несуперечливого результату щодо визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності, її місця в кримінальному праві, її принципів, правил, критеріїв, майбутнього вдосконалення тощо є також урахування плюралізму у праворозумінні. Адже так звані позитивістські, метафізичні та інші підходи до розуміння права, кожен по-своєму, накладають відбиток і на результати оцінки тих чи інших правових понять та явищ.

На думку М. В. Костицького, сучасна юриспруденція здебільшого пов'язана з логічною (формальна логіка), позитивістською (зокрема, нормативістською) та лінгвістичною методологією. За словами цього самого науковця, у пізнанні державно-правових явищ, особливо в країнах континентальної системи права, найпоширенішою методологією є позитивізм, зокрема юридичний позитивізм¹. Очевидно, що методи правових досліджень не обмежуються згаданими вище методами. Та і взагалі питання ієрархічної методологічної моделі у вивченні права є питанням дискусійним.

Так, згідно з поглядами Р. М. Шевчука, ієрархічна методологічна система має такий вигляд: 1) філософські принципи, до яких належать принципи взаємозв'язку, розвитку, цілісності, системності, детермінізму, принципової пізнаваності світу тощо; 2) закони

¹ Костицький М., 'Нормативізм як методологія юриспруденції' (2016) 1 Філософські та методологічні проблеми права 19

й категорії діалектики та логіки, які виконують гносеологічну та методологічну функції; 3) загальнонаукові принципи, до яких належать принципи об'єктивності, обґрунтованості наукових висновків, обов'язковості доведень розуму, міровизначеності тощо; 4) загальнонаукові методи, серед яких аналітичний, історичний, порівняльний, структурний та ін.; 5) міждисциплінарні та дисциплінарні методи, зокрема, тестування, анкетування, спектральний аналіз, юридично-догматичний, трасологічний методи тощо; 6) закони, категорії, поняття окремих наук, які виконують методологічну функцію і є інструментом дослідження¹.

У контексті останнього пункту неможливо оминати погляди багатьох вчених-теоретиків права щодо методологічного значення правових понять та категорій. М. Ф. Маліков стверджує, що з цього приводу існує три підходи: 1) відкидання такого їх значення; 2) відносне визнання за теорією держави і права такого значення (оскільки вони виражають філософський зміст правознавства); 3) визнання за ними самостійного методологічного значення в межах правознавства².

На нашу думку, категорії та поняття у праві не можуть мати самостійного методологічного значення, і у цьому сенсі ми повністю згодні із тезою В. М. Сирих про те, що поняття і категорії як форми мислення відбивають наслідки, результати пізнання і не розкривають ані правил, ані принципів, за допомогою яких вони були отримані, ані правил, принципів їх подальшого використання в науковому пізнанні для отримання нових знань. Предмет дослідження визначає його метод тільки у тому значенні, що потребує відповідних методів³.

Дійсно, визнання понять і категорій права методами призвело б до отождолення предмета і методу тих чи інших галузей науки. Хоча справедливо буде відзначити роль понять і категорій у виборі

¹ Шевчук Р, 'Методологія наукового пізнання: від явища до сутності' (2016) 1 Філософські та методологічні проблеми права 38

² Маліков М, *Концепція державної влади і самоуправління в сучасній Росії* (Гилем, 2012. (Изд 3-е испр и доп)) 64

³ Сырых В, *Логические основания общей теории права* (Юридический Дом «Юстицинформ», 2001) т 1, 375

методів пізнання, оскільки предмет науки та його елементи спонукають дослідника до вибору кола методів дослідження.

Так, диференціація кримінальної відповідальності, вочевидь, ґрунтується на поняттях «диференціація» та «кримінальна відповідальність». Цей факт, у свою чергу, стимулює до системного аналізу цих та інших понять і категорій кримінального права та опосередковано звужує обсяг методології дослідження.

М. С. Кельман посилається на чотири базові рівні, що презентують структурну організацію методології (філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий, конкретно-науковий)¹.

В. М. Сирих пропонує звести усі методи пізнання права до чотирьох видів: 1) методу матеріалістичної діалектики; 2) загальних прийомів (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, порівняння та ін.); 3) спеціальних методів (статистичний, математичний, кібернетичний та ін.) і 4) окремо-правових (формально-логічні методи тлумачення права і порівняльно-правовий метод)².

Досліджуючи методологію філософії права, П. М. Рабінович покладає в її основу не просто матеріалістичну діалектику, а концептуальні підходи, які не вичерпуються лише діалектикою та матеріалізмом. Окрім згаданих вище, на його думку, такими підходами є також: метафізичний, ідеалістичний, гностичний, агностичний, антропологічний, потребовий, персоналістичний, комунітарний, комунікативний, герменевтичний, синергетичний. Ці підходи реалізуються, як зазначає науковець, за допомогою певних методів дослідження, як загальнонаукових, так і власне філософсько-правових. Закривають же систему методології способи (прийоми) дослідження, які є інтелектуальними чи фізичними діяльними операціями³.

За твердженнями А. М. Кучука, всі методи, які застосовуються для пізнання правових явищ, використовуються й іншими гумані-

¹ Кельман М, 'Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку' (2015) 4 Психологія і суспільство 39

² Сырых В, 366–8

³ Рабінович П та інші, *Філософія права: проблеми і підходи: навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство»* (Львівський національний університет імені Івана Франка, юридичний факультет, Лабораторія дослідження теоретичних проблем прав людини 2005) 16–7

тарними науками. Окрім того, згаданий науковець влучно цитує слова М. В. Костицького про те, що, по-перше, не існує ніякої піраміди методів і методологій у правничій науці (філософські, загальнонаукові, конкретно-наукові); по-друге, правнича наука не має власне своїх методів пізнання чи методологій. Вона запозичує методи і методології інші, вже отримані і розроблені системи знань, теорій, концепцій. І головною серед них є логіка і логічна методологія¹.

Означений вище науковий плюралізм із приводу ієрархічності методів, їх переліків жодним чином не применшує значення методології наукових досліджень, як і не принижує вплив того чи іншого методу дослідження. Адже, базуючись на загальноприйнятих, «популярних» серед науковців прийомах, буває неможливо методологічно розв'язати проблему, що стоїть перед правничою наукою, і дослідник змушений шукати інші засоби, щоб досягнути поставленої мети. Так, захоплення формально-догматичними методами часто можуть призводити до ситуацій, коли законодавчі положення науково «легітимізуються» через тлумачення тих же положень закону, і всі його недосконалість обґрунтовуються, виправдовуються науковцем через аналіз статей цього самого нормативно-правового акта. Таким чином, виникає певна циклічність, коли тлумачення недолугих норм права закладають наукове підґрунтя для ще більш неефективних законодавчих актів або до їх потенційно хибного застосування судами.

Так, на нашу думку, захоплення ідеями посилення кримінально-правової охорони окремих категорій осіб часто призводить до невиправданого збільшення обсягу положень, які покликані забезпечувати цю охорону. Наприклад, сумнівною є потреба виділення низки спеціальних норм, що передбачають відповідальність за посягання на життя, здоров'я чи власність спеціальних видів потерпілих. Очевидно, що така диференціація є шкідливою з огляду на такі причини: 1) названі діяння все одно знаходяться у межах дії Кримінального кодексу України (далі – КК України) зі співмірною

¹ Кучук А, 'Методологія правознавства: пропедевтичний аспект' (2016) 4 Науковий вісник Херсонського державного університету 22

суворістю; 2) часто нові норми містять лише простий склад злочину (наприклад, захоплення журналіста як заручника, усі спеціальні види посягання на життя), що у порівнянні із загальною нормою (яка містить прості і кваліфікуючі ознаки) звужує можливість більш точного потенційного реагування держави на злочин і переносить акцент на індивідуалізацію відповідальності, розширюючи таким чином судову дискрецію; 3) доповнення КК України такими статтями створює враження в середовищі неюрисстів, ніби раніше ці діяння не були кримінально караними, що спотворює розуміння кримінального закону в частині його правової визначеності (громадяни не завжди усвідомлюють те, що абстрактна норма охоплює собою множину конкретних посягань).

Легко простежити тенденцію в сучасних наукових дослідженнях, коли висновок про потребу доповнити КК України новою статтею диктується скоріше досягненням наукової новизни, ніж системним уявленням про необхідну диференціацію кримінальної відповідальності. В першу чергу, корінь цієї проблеми лежить у площині методології та підходів до праворозуміння таких авторів.

Тому слушно зауважує М. В. Костицький, що нормативістська методологія в теорії годиться хіба що для наукового коментування законодавчих чи підзаконних актів. Учений повинен користуватися натуралістичною, психологічною, феноменологічною, діалектичною, екзистенціалістською, структуралістською, герменевтичною (і лише потім – нормативістською) методологією або творити на їх базі власну методологію наукового юридичного пізнання¹.

Необхідно у цьому контексті зробити ще одне застереження. Методологію наукового пізнання варто розглядати у двох аспектах: онтологічному – як систему засобів відшукування та систематизації нових знань та гносеологічному – як вчення про цю систему².

Відповідно так звана піраміда методів, чи ієрархічна методологічна система, цілком органічно сприймається в гносеологічному аспекті. З погляду на онтологічний підхід вважаємо, що дослідник повинен мати належний рівень свободи без прив'язок до теоретичних, ідеальних моделей системи методів.

¹ Костицький М, 28

² Шевчук Р, 37; Рабінович П та інші, 36

Схожих підходів дотримується і М. В. Костицький, пишучи, що коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід «розташувати» по горизонталі, й використовувати їх може вчений за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи будь-яка інша методологія. Методологія як учення необхідна насамперед ученому для розвитку наукового світогляду, який не обов'язково має бути «правовірним» діалектиком, юснатуралістом, позитивістом, синергетиком та ін.¹

Вважаємо за доцільне здійснювати вивчення диференціації кримінальної відповідальності на антропологічних та діалектичних засадах. Антропологія привнесе у цю працю людиноорієнтованість наукового знання, дозволить поглянути на багатоманіття форм злочинної поведінки та їх відображення у законі крізь призму так званої «юридичної людини». Діалектика ж, як найбільш ретельно розроблена методологічна засада слугуватиме тим обмеженням, яке буде утримувати пізнання диференціації кримінальної відповідальності в рамках науковості, забезпечить його структурну цілісність та несуперечливість.

Сучасні тенденції у методології права свідчать про особливу актуальність антропологічного методу (концептуального підходу). На думку Д. А. Гудими, в основу сучасної методології юридичної науки має бути покладено філософсько-антропологічний дослідницький підхід – світоглядну аксіоматичну ідею про найвищу цінність біосоціального індивіда². Як зазначає цей самий автор, «завдяки саме цим підходам, детермінованим, орієнтованим на людину світоглядом, наука отримує орієнтир на “людську реальність у всій її повноті”...»³.

¹ Костицький М, 'Деякі питання методології юридичної науки' (2013) 1 Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 10

² Гудима Д, 'Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки' (2003) 1 Проблеми філософії права 122

³ – *Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: монографія* (Край, 2009) 42

Антропологічний, а точніше етно-антропологічний, дослідницький підхід зосереджений на виявленні того, яким чином, за допомогою яких якостей і здібностей людина створює таке нормативно-ціннісне середовище, яке одночасно і відповідає її природі, і суперечить цілій низці її параметрів, насамперед тим із них, що визначають деструктивно-кримінальні форми соціальної поведінки¹.

Саме дослідження диференціації кримінальної відповідальності на антропологічних засадах допоможе співставити ці деструктивні форми поведінки людини з правовою реальністю, створюваною людиною, і урізноманітнення цієї реальності з урахуванням природи людини. Людиномірний підхід дозволить відповісти на запитання щодо обґрунтованості тих чи інших критеріїв диференціації із точки зору людського буття в межах права.

На емпіричному етапі вивчення диференціації кримінальної відповідальності забезпечуватиметься методами збору одиничних емпіричних фактів. Такими методами у науці вважаються, зокрема, методи тлумачення права та конкретно-соціологічні методи.

Найбільш поширеними методами тлумачення права є граматичний, системний, історичний, логічний, цільовий (телеологічний), формально-юридичний та функціональний. Конкретно-соціологічними є спостереження, аналіз письмових джерел, анкетування тощо.

Будь-який із названих методів тлумачення права може бути використаний під час дослідження диференціації кримінальної відповідальності. Так, граматичний метод дозволяє семантично оцінити текст кримінально-правової норми, встановивши її істинний зміст, виходячи із правил української мови. Системний метод стає у нагоді під час оцінки сукупності подібних норм, що є основою для виявлення закономірностей. Історичний метод нерідко допомагає витлумачити положення закону з точки зору історичних передумов для його прийняття. Наприклад, ст. 270¹ КК України, що передбачає відповідальність за знищення чи пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства, містить доволі суворі санкції у порівнянні із загальними нормами, що передбачають відповідальність за знищення чи пошкодження майна з огляду на поширеність відпо-

¹ Рабінович П та інші, 78

відних діянь у період прийняття цього положення. Логічний метод зумовлює внутрішню несуперечність нормативних положень. Цільовий метод підказує, чому відповідальність було диференційовано саме таким чином, яку мету ставив перед собою законодавець. Формально-юридичний метод є інтелектуальною засадою вивчення застосування права, в контексті розуміння диференціації кримінальної відповідальності він є одним із ключових, будучи тісно пов'язаним із поняттям догм і правил юридичної техніки, які, у свою чергу, є основою основ конструювання кваліфікованих і привілейованих норм як проявів диференціації. Функціональний метод тісно поєднаний із розумінням оціночних понять. У розрізі диференціації кримінальної відповідальності його важко переоцінити, адже побудова кваліфікуючих ознак без оціночних понять на сучасному етапі правотворчості є практично немислимою.

Із конкретно-соціологічних методів дослідження метод аналізу письмових джерел, зокрема, нормативних актів та судових рішень, є неоціненним каналом інформації.

Таким чином, емпірична стадія передбачає роботу з одиничними фактами, кожен з яких тією чи іншою мірою може характеризувати собою диференціацію кримінальної відповідальності. Проте лише на подальшій теоретичній стадії виникає можливість ці факти систематизувати, в першу чергу, за допомогою індукції. Індуктивні методи традиційно поділяють на якісні та кількісні. До якісних належать порівняння, класифікація та контент-аналіз. До кількісних (статистичних), належать, зокрема, групування (наприклад, можна згрупувати злочини за типовими кваліфікуючими ознаками).

Досліджуючи диференціацію кримінальної відповідальності, вбачаємо за доцільне використовувати абстракції ізолювання, коли в явищі виокремлюють лише одну ознаку, абстрагуючись від інших. Цей метод може стати ключовим для формулювання самого поняття диференціації кримінальної відповідальності, абстрагуючись від будь-яких інших ознак, окрім форм кримінальної відповідальності. Ще одним видом абстракції є ототожнення, коли досліджують кілька явищ, яким притаманні одні й ті самі ознаки. Так, при всьому

різноманітні кваліфікуючих ознак усі вони посилюють відповідальність поряд з ознаками основного складу злочину.

Системно-структурне пізнання диференціації кримінальної відповідальності базується на усвідомленні останньої саме як закономірної структури різних заходів кримінально-правового впливу, що є формами кримінальної відповідальності. Кожен елемент цієї системи повинен володіти усіма її ключовими (системоутворюючими) ознаками, кожен її елемент має своє місце в ній; система диференціації в цілому теж володіє узагальненими типовими ознаками форм кримінальної відповідальності.

Сходження від абстрактного до конкретного є вінцем теоретичного дослідження явища. Як справедливо зазначає В. М. Сиріх, недопустимо ототожнювати цей метод із діалектикою загалом. Діалектичний метод містить загальні принципи, закономірності пізнання взагалі, безвідносно до його конкретних форм, а метод сходження від абстрактного до конкретного застосовується лише на певній стадії теоретичного пізнання – в процесі формування системи понять, категорій, що розкривають діалектику конкретного, і щодо неї він містить правила, принципи пізнання¹.

Дійсно, утворивши наукову абстракцію, ми повинні знайти вихідну точку, яка буде базою для утворення більш вузьких категорій і понять. Такою вихідною точкою у нашому дослідженні може бути явище диференціації кримінальної відповідальності чи навіть кримінально-правового впливу як гранично широке на певному етапі теоретичного дослідження. Відштовхуючись від цього поняття, ми отримаємо можливість сформулювати, наприклад, критерії, прийоми, методи, засади диференціації тощо з урахуванням тих ознак, яких набула гранично широка абстракція у результаті попередніх досліджень.

Утім, у цьому контексті є можливою також оцінка диференціації кримінальної відповідальності і з точки зору її приналежності навіть до принципів кримінального права, адже нерідко її називають одним із принципів кримінального права, або принципом кримінально-правової політики. Таким чином, граничною абстракцією, з якою ми матимемо справу, будуть виступати принципи кримінального права загалом, або ж принципи кримінально-правової політики.

¹ Сырых В, 478

Висновки. За результатами цього дослідження можна зробити такі висновки. По-перше, набір тих чи інших методів значною мірою зумовлюється предметом наукового дослідження. В частині вивчення диференціації кримінальної відповідальності на емпіричному рівні ними є методи тлумачення права, а на теоретичному рівні це сходження від конкретного до абстрактного, системно-структурне пізнання та сходження від абстрактного до конкретного. По-друге, в основі дослідження диференціації кримінальної відповідальності повинні лежати не лише діалектичні методи, а й антропологічні, які зумовлюють людиноорієнтованість наукового знання. Це, в свою чергу, дозволить формувати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства з максимальним урахуванням прав та інтересів людини.

REFERENCES

Бібліографія

Книги з автором

1. Гудима Д, *Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: монографія* (Край, 2009)
2. Маликов М, *Концепція державної влади та самоуправління в сучасній Росії* (Гилем, 2012. (Изд 3-е испр і доп))
3. Сырых В, *Логические основания общей теории права* (Юридический Дом «Юстицинформ», 2001) т 1

Книги за редакцією

4. Рабінович П та інші, *Філософія права: проблеми і підходи: навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство»* (Львівський національний університет імені Івана Франка, юридичний факультет, Лабораторія дослідження теоретичних проблем прав людини 2005)

Статті з журналів

5. Гудима Д, 'Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки' (2003) 1 Проблеми філософії права 122
6. Кельман М, 'Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку' (2015) 4 Психологія і суспільство 33
7. Костицький М, 'Деякі питання методології юридичної науки' (2013) 1 Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 3

8. – 'Нормативізм як методологія юриспруденції' (2016) 1 Філософські та методологічні проблеми права 18
9. Кучук А, 'Методологія правознавства: пропедевтичний аспект' (2016) 4 Науковий вісник Херсонського державного університету 21
10. Шевчук Р, 'Діалектичний метод у правознавстві, окремі аспекти' (2012) 2 Філософські та методологічні проблеми права 25
11. – 'Методологія наукового пізнання: від явища до сутності' (2016) 1 Філософські та методологічні проблеми права 31

Bibliography

Authored books

1. Hudyma D, Prava liudyny: antropolooho-metodolohichni zasady doslidzhennia: monohrafiia [Human rights: anthropological and methodological foundations of the research: monograph] (Krai, 2009) (in Ukrainian)
2. Malikov M, Konceptsiia gosudarstvennoj vlasti i samoupravleniia v sovremennoj Rossii [The concept of state power and self-government in modern Russia] (Gilem, 2012. (Izd 3-e ispr i dop)) (in Ukrainian)
3. Syryh V, Logicheskie osnovaniia obshhej teorii prava [The logical basis of the general theory of law] (Juridicheskij Dom «Justicinform», 2001) t 1(in Russian)

Edited books

4. Rabinovych P ta inshi, Filosofiia prava: problemy i pidkhody: navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Pravoznavstvo» [Philosophy of Law: Problems and Approaches: A Study Guide for Law Students] (Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, yurydychnyi fakultet, Laboratoriia doslidzhennia teoretychnykh problem prav liudyny 2005) (in Ukrainian)

Journal articles

5. Hudyma D, 'Filosofsko-antropolohichni pidkhid – metodolohichni fundament suchasnoi yurydychnoi nauky' [Philosophical and Anthropological Approach – Methodological Foundations of Modern Legal Science] (2003) 1 Problemy filosofii prava 122natsionalnyi universy-tet imeni Ivana Franka, yurydychnyi fakultet, Laboratoriia doslidzhennia teoretychnykh problem prav liudyny 2005) 122(in Ukrainian)
6. Kelman M, 'Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva: stanovlennia ta osnovni napriami rozvytku' [Methodology of modern law: formation and main directions of development] (2015) 4 Psykholohiia i suspilstvo 33(in Ukrainian)
7. Kostytskyi M, 'Deiaki pytannia metodolohii yurydychnoi nauky' [Some questions about the methodology of legal science] (2013) 1 Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 3(in Ukrainian)

8. – 'Normativizm yak metodolohiia yurysprudentsii' [Normativism as a methodology of jurisprudence] (2016) 1 *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* 18 (in Ukrainian)

9. Kuchuk A, 'Metodolohiia pravoznavstva: propedeutychnyi aspekt' [Methodology of jurisprudence: the propaedeutic aspect] (2016) 4 *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu* 21 (in Ukrainian)

10. Shevchuk R, 'Dialektychnyi metod u pravoznavstvi, okremi aspekty' [Dialectical method in jurisprudence, some aspects'] (2012) 2 *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* 25 (in Ukrainian)

11. – 'Metodolohiia naukovoho piznannia: vid yavyshcha do sutnosti' ['The methodology of scientific knowledge: from phenomenon to nature'] (2016) 1 *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* 31 (in Ukrainian)

Антонюк Н. О. Методологічні засади дослідження диференціації кримінальної відповідальності

Сучасні наукові дослідження кримінально-правових явищ значною мірою залежать від правильно обраних методів наукового вивчення. У філософсько-правовій літературі дискутується питання необхідності у чітко визначеній структурі методів, якої повинен дотримуватися дослідник. У зв'язку з цим існує потреба визначити ступінь свободи науковця в контексті формування власної методологічної структури, а також обрати ті методи наукового дослідження, які дозволять найбільш повно і точно встановити зміст та обсяг такого кримінально-правового явища, як диференціація кримінальної відповідальності. У статті розглядаються методи наукового дослідження диференціації кримінальної відповідальності. Звертається увага на невивраданість конструювання методологічної ієрархічної системи в онтологічному розумінні.

За результатами дослідження зроблено висновки про те, що, по-перше, набір тих чи інших методів значною мірою обумовлюється предметом наукового дослідження. В частині вивчення диференціації кримінальної відповідальності на емпіричному рівні ними є методи тлумачення права. А на теоретичному рівні це сходження від конкретного до абстрактного, системно-структурне пізнання та сходження від абстрактного до конкретного. По-друге, в основі дослідження диференціації кримінальної відповідальності повинні лежати не лише діалектичні методи, а й антропологічні, які обумовлюють людиноорієнтованість наукового знання.

Ключові слова: метод, диференціація кримінальної відповідальності, антропологія, діалектика.

Антонюк Н. О. Методологические основы исследования дифференциации уголовной ответственности

Современные научные исследования уголовно-правовых явлений в полной мере зависят от правильно избранных методов научного изучения. В философско-правовой литературе дискутируется вопрос о необходимости в четко определенной структуре методов, которой должен следовать ученый. В связи с этим, су-

существует необходимость определить степень свободы ученого в контексте формирования собственной методологической структуры, а также избрать те методы научного исследования, которые позволят в наибольшей мере полно и точно установить содержание и объем такого уголовно-правового явления, как дифференциация уголовной ответственности. В статье рассматриваются методы научного исследования дифференциации уголовной ответственности. Обращается внимание на неоправданность конструирования методологической иерархической системы в онтологическом понимании.

По результатам исследования сделаны выводы о том, что, во-первых, набор тех или иных методов в значительной мере обусловлен предметом научного исследования. В части изучения дифференциации уголовной ответственности на эмпирическом уровне этими методами являются методы толкования права. На теоретическом уровне это схождение от конкретного к абстрактному, системно структурное познание и схождение от абстрактного к конкретному. Во-вторых, в основе исследования дифференциации уголовной ответственности должны лежать не только диалектические методы, но и антропологические, которые обуславливают человекоориентированность научного знания.

Ключевые слова: метод, дифференциация уголовной ответственности, антропология, диалектика.

Antoniuk N. O. Methodological bases of research of differentiation of criminal responsibility

Modern scientific researches of criminal-legal phenomena mainly depend on correct selection of methods of scientific studies. The question of whether scholar is obliged to use only defined structure of methods is discussed in philosophical legal literature. That is why necessity to decide what state of liberty in forming its own methodological structure has the researcher, as well as to establish methods of scientific research necessary to reveal with maximum accuracy essence and volume of such criminal-legal phenomenon as differentiation of criminal responsibility.

Methods of scientific research of differentiation of criminal responsibility are considered in the article. Attention is paid into thesis that construction of hierarchical methodological system in ontological essence is not justified. Substance of theoretical and practical methods is revealed. Their potential application is described. Importance of dialectical and anthropological methods of scientific research is stated. Relationship between abstract and specific norms of criminal law, their pros and cons are analyzed.

As the result of scientific research the next conclusions are made. First of all set of certain methods are mainly defined by the subject of the research. Taking into consideration differentiation of criminal responsibility, the methods of study on the empirical level are methods of legal interpretation. On the theoretical level they are: transition from specific to abstract, systematical and structural research and transition from abstract to specific. Also, not only dialectical but anthropological methods defining accent on human preciousness shall be set into basis of differentiation of criminal responsibility researches.

Key words: method, differentiation of criminal responsibility, anthropology, dialectics.

**СЛІДЧО-СУДОВА ПРОФІЛАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА
СТРАТЕГІЇ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ
ЗЛОЧИНІВ (DE LEGE FERENDA)¹**

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, в.о. вченого секретаря Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Слід нагадати, що у Кримінально-процесуальному кодексі України (1960 р.) діяла низка статей (статті 23–23²), якими запроваджувалася слідчо-судова профілактика злочинів. Новим Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. (у подальшому КПК) профілактична діяльність правоохоронних органів не передбачалася, чим по суті була виключена із єдиної системи запобігання та протидії злочинності запобіжна функція судової гілки влади. Проте слідчо-судова профілактика як проблема в основному кримінологічна тісно пов'язана зі стратегією

¹ *Примітка.* Стаття написана у відповідності до розробки фундаментальної теми «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

зменшення можливостей вчинення злочинів, оскільки обидві вони спрямовані на виявлення, обмеження та усунення обставин, що сприяють вчиненню злочинів або полегшують досягнення злочинного результату. Саме ці умови (як правило, стандартні для кожного різновиду злочинів) і використовують злочинці, заздалегідь розраховуючи на них. Їх відсутність або змушує змінювати злочинну тактику і техніку, або зводити нанівець певний різновид злочинних проявів. Тому ретропогляд на позитивний досвід застосування слідчо-судової профілактики у поєднанні з теорією і практикою стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів дозволяє сформулювати *de lege ferenda* і доповнити КПК розділом «Слідчо-судова профілактика кримінальних правопорушень».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Судово-слідча профілактика і стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів інтенсивно обговорювалась і обговорюється у роботах вітчизняних і зарубіжних кримінологів М. Бажанова, О. Бандурки, В. Багиргарєєвої, Д. Гарланда, Г. Горського, О. Гуринської, В. Голіни, В. Дрьоміна, А. Жалінського, М. Жогіна, В. Звірбуля, В. Зеленецького, Р. Кларка, Л. Коена, М. Колодяжного, О. Костенка, О. Литвинова, Ф. Лопушанського, Г. Міньковського, Р. Ньюмана, О. Сахарова, В. Тулякова, М. Фелсона, В. Шакуна, Д. Шелі, О. Шляпочникова, С. Шрамко та ін. Однак кримінально-процесуальний потенціал слідчо-судової профілактики, як складової частини саме стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів, не розкритий і розглядається вперше.

Мета статті – дослідити цей потенціал і запропонувати законодавцю *de lege ferenda* закріпити у КПК України в оновленому вигляді слідчо-судову профілактику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слідчо-судова профілактика злочинів (іноді – судово-прокурорсько-слідча профілактика) регулювалася статтями 23–23² Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (у подальшому КПК 1960 р.), якими на органи досудового розслідування і судового розгляду покладалася спеціальний обов'язок щодо запобігання (попередження) злочинів шляхом виявлення і усунення причин й умов злочину, відносно

якого здійснюється кримінальне провадження. Так, ст. 23 КПК 1960 р. «Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину», передбачалося, що «при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину». Статтями 23¹–23² КПК 1960 р. регулювалася низка питань стосовно процесуальних форм реагування зазначених вище суб'єктів щодо виявлених ними причин і умов вчинення злочину (подання слідчого або окрема ухвала (постанова) суду); адресат, до якого направлялися ці процесуальні акти; строк, упродовж якого адресатом, а це – державний орган, громадська організація або посадова особа, – повинні були вжити конкретні заходи (не пізніш як у місячний строк) і про результати повідомлено особу, котра направила подання або окрему ухвалу (постанову); попередження посадової особи про наслідки залишення нею цих документів без розгляду: орган дізнання, слідчий, прокурор чи суд зобов'язані вжити заходів, передбачених статтями 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Вирішувалися й інші питання.

Отже, слідчо-судова профілактика вважалася як спеціальна діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокурора і суду, безпосередньо спрямована на запобігання злочинів, що готуються, припинення початих злочинів, після виявлення у процесі розслідування і судового розгляду причин і умов, що сприяють їх вчиненню або полегшують досягнення злочинного результату, і прийняття заходів щодо їх усунення, здійснення інших запобіжних заходів загальнопрофілактичного характеру, котрі протидіють причинам злочинності, стимулюють законослухняну поведінку, справляють коригуючий вплив на особистість і ситуацію¹. Деякий коментар і зауваження до цього визначення слідчої профілактики. По-перше, це визначення занадто теоретизоване і широке. У більш вузькому і придатному для практики розумінні слідчо-судова профілактика – це діяльність відповідних її суб'єктів щодо виявлення безпосередніх

¹ Лопушанский Ф, *Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения* (Наукова думка 1980) 33–4

обставин, зокрема причин й особливих умов вчинення конкретного кримінального правопорушення, а не злочинності взагалі, обмеження їх дій або навіть їх усунення шляхом вжиття комплексних заходів як рекомендованих цими суб'єктами, так в основному і розроблених адресатами. Треба також мати на увазі, що слідчо-судова профілактика здійснюється не вченими-кримінологами, а практичними працівниками, які далекі від дискусії стосовно розуміння причин і умов. Доцільно спростувати загальновідоме положення, що у причинній закономірності важлива роль відводиться саме умовам вчинення кримінального правопорушення. Образно кажучи, умови формують і «запускають» кримінально протиправну мотивацію. За словами В. М. Кудрявцева, усі ці умови є частиною зовнішнього середовища, в якому відбувається злочин і настає злочинний результат¹. Зміна умов – один із можливих засобів запобігання кримінальним правопорушенням. По-друге, більшість із них можуть бути вчинені лише за наявності різних за походженням і проявом умов. Це не абстрактне поняття. Вони реально існують і на них розраховують злочинці. Саме вони визначають для існуючих і майбутніх злочинців сферу злочинної діяльності, так би мовити, «злочинне заняття», ремесло, яке їх годує. Нерідко у кримінологічній літературі використовуються запозичені із зарубіжної кримінології поняття «ситуаційні злочини», «ситуаційна злочинність» у тому сенсі, що майбутній злочинець веде пошук ситуації, тобто збігу таких вигідних для нього обставин, що впевнюють його (з будь-яких вигід) в успішності вчинення злочину². Дійсно, таких випадків вчинення злочинів у нашій кримінальній дійсності достатньо. Однак при такому розумінні «ситуаційної злочинності» центр уваги зміщується з умов вчинення злочинів на випадкові ситуації, що мовби провокують його скоєння. Але мова повинна йти про природні, соціальні, технічні, технологічні, правові та інші чинники, які існують, добре відомі мотивованим злочинцям і які вони багаторазово успішно використовують

¹ Кудрявцев В, *Причинність в кримінології (о структуре индивидуального преступного поведения)* (Юрид. лит. 1968) 102

² Колодяжний М, 'Ситуаційне запобігання злочинності' (2019) 37 *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук пр.* 47–54

у своїй злочинній діяльності. Саме на ці чинники-умови повинна реагувати слідчо-судова профілактика, зменшуючи або навіть усуваючи таким чином можливості вчинення різних злочинів. Тим самим вона може стати складовою частиною стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. Відсутність аналогічних норм і приписів у новому Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. суттєво збіднила кримінологічний аспект процесуальної діяльності і не сприяє, по-перше, виконанню судовою гілкою влади її запобіжної функції і, по-друге, не відповідає духу і окремим положенням сучасного кримінального процесуального законодавства (наприклад, п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України 2012 р.).

Стратегію зменшення можливостей вчинення злочинів можна розуміти, на наш погляд, у широкому і вузькому значенні. Широкий її зміст передбачає мінімізацію умов вчинення злочинів у масштабах держави не лише шляхом спеціально розроблених заходів, а й завдяки використанню владою антикриміногенного потенціалу держави і суспільства (подолання бідності в Україні, зменшення рівня безробітних і непрацюючих, пияцтва, алкоголізму, наркоманії, підвищення освіти, медичного обслуговування, розкрадання державного бюджету, шахрайства у різних сферах господарства та ін.). Власне, йдеться про мудру спеціальну політику в державі. Але цей аспект стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів виходить за межі теми даної статті.

У вузькому розумінні стратегія зменшення можливостей вчинення кримінальних правопорушень є просторовою профілактикою, завданням якої є максимальне обмеження дії або усунення будь-яких потенційно небезпечних криміногенних (не обов'язково!) умов (обставин, шансів, недоліків, видів людської поведінки тощо), якими постійно, стандартно користуються злочинці. Вчиняючи кримінальні правопорушення, винні залишають інформацію стосовно тих обставин, які вони використали при їх вчиненні, і які потім виявляються у процесі кримінального провадження¹.

¹ Колодяжний М, 'Просторова профілактика злочинності: запобіжний досвід і шляхи упровадження в Україні' (2018) 35 Питання боротьби зі злочинністю: зб наук пр 20–6

Таким чином, завдяки слідчо-судовій профілактиці поповнюється, так би мовити, «каталог» злочинних стандартів розглядуваної стратегії, що слугує поширенню знань про уразливі місця об'єкта злочинного посягання і пошуку засобів їх усунення. Однак за сучасним кримінальним процесуальним законодавством України слідчо-судова профілактика відсутня. Її відсутність пояснюється низкою причин, серед яких – формальне відношення її суб'єктів до виконання цього важливого напряму запобігання злочинів, непрофесіоналізм, ігнорування нормативних вимог щодо змісту подання слідчого і окремої ухвали (постанови) суду. Слід лише звернути увагу та таку кримінологічну вимогу, як конкретність, дійсність виявлених причин й умов і тих заходів, які уживалися адресатами щодо їх усунення. Як показало вивчення слідчо-судової практики застосування статей 23–23² КПК 1960 р. у 2000-х рр. ХХ ст., лише у 8% кримінальних справ виявлені причини й умови були конкретизовані. Урешті – причини й умови формулювалися на основі зроблених припущень про: «недостатній облік і контроль» (20%); «недоліки підбору кадрів» (15%); «упущення у виховній роботі» (40%); «порушення трудової дисципліни» (32,8%) та ін. Нерідко у цих процесуальних документах фігурувало декілька подібних припущень або їх взагалі не було. Недарма у постанові Пленуму Верховного Суду України № 3 від 28 березня 2008 р. «Про практику винесення судами окремих ухвал (постанов) у кримінальних справах» роз'яснювалося: окрема ухвала (постанова) має бути обґрунтованою і вмотивованою. Вона може бути винесена тільки на підставі матеріалів, досліджених у суді, та має містити вказівку на дійсні причини й умови, які сприяли вчиненню злочину або іншого правопорушення. Обставини, які належать до причин й умов, що сприяли вчиненню злочину, підлягають всебічному, повному та об'єктивному дослідженню у судовому засіданні¹.

Дослідження свідчать, що на подібні подання і окремі ухвали (постанови) адресатами вживалися такі запобіжні заходи (часто у сукупності), як-от: «розглянуто, обговорено, прийняті заходи»

¹ Литвинов О, Ященко А (упоряд), Постанова Пленуму Верховного Суду України у справах кримінальної спеціалізації (Константа, 2018) 258

(52,3%); «посилено політико-виховну роботу» (11,1%); «застосовано громадський вплив, адміністративне, дисциплінарне стягнення щодо винних посадових осіб і громадян» (17,8%) та ін. Виходячи зі змісту більшості подань слідчого і окремих ухвал (постанов) суду, ледве чи можливо зробити оптимістичний висновок, що цілі слідчо-судової профілактики були досягнуті. Але це підстава для ліквідації усього інституту. У зазначеній постанові Пленуму Верховного Суду України судом рекомендується встановити суворий контроль за своєчасністю і повнотою виконання окремих ухвал (постанов) та реагувати на випадки несвочасного або формального ставлення до розгляду окремих ухвал (постанов) посадовими особами та організаціями, яким вони були направлені (п. 13). Апеляційним судом предписувалося періодично вивчати практику винесення судами окремих ухвал (постанов) у кримінальних справах та вживати заходів до усунення виявлених помилок (п. 14). Як бачимо, законодавець і судова гілка влади не мали наміру скасувати слідчо-судову профілактику. Навпаки, вона повинна була вдосконалюватися. Вбачається, що у новому чи реформованому КПК України 2012 р. *de lege ferenda* слідчо-судова профілактика повинна бути повернена. На наш погляд, слід ввести окрему главу в КПК під назвою «Слідчо-судова профілактика кримінальних правопорушень», в якій низкою статей передбачити: визначення слідчо-судової профілактики; обов'язок органів кримінального провадження виявляти і доказувати обставини, які дійсно обумовили вчинення кримінальних проступків і злочинів або посприяли досягненню злочинного результату; форму, склад, зміст і вимоги до подання слідчого або окремої ухвали (постанови) та їх кількість; коло суб'єктів, до яких надсилаються ці процесуальні документи (державний орган, громадська організація, посадові особи, приватні установи); строки прийняття ними рішення про заходи усунення обставин, які обумовили вчинення кримінального правопорушення (є сенс залишити місячний строк) та ресурсне забезпечення їх реалізації; відповідальність (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна) адресата, посадової особи за невиконання або формального відношення до приписів подання чи окремі ухвали (постанови);

види контролю суб'єктів даної профілактики за їх належним виконанням. Можливі й інші приписи.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити такі висновки. У соціальній, демократичній, правовій державі запобігання та протидія злочинам є обов'язком законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. Оскільки це беззаперечно так, то суттєвий і специфічний внесок у розширення запобіжного діапазону стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів змогла би відіграти слідчо-судова профілактика, яка була на законодавчому рівні передбачена статтями 23–23² діючого до 2012 р. КПК України 1960 р. Цими нормами був передбачений обов'язок органів дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи виявляти причини й умови вчинення злочину, а також вносити у відповідні органи, громадські організації чи посадовим особам подання слідчого або окрему ухвалу (постанову) судді чи суду про вжиття заходів з їх усунення. Слідчо-судова профілактика в ті часи залучала до запобігання злочинів, а отже, і злочинності широке коло державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових осіб, громадськість, бізнес, свідомих громадян, їх об'єднань тощо. По суті, слідчо-судова профілактика була потужним сигналізуючим джерелом про криміногенні (і не тільки!) явища як на державному, так і особливо на місцевому рівнях. Скасування чинним із 2012 р. Кримінальним процесуальним кодексом України слідчо-судової профілактики суттєво збіднило державний потенціал у запобіганні і протидії кримінальним правопорушенням, порушувало законність, права і свободи громадян. Тому нагальним завданням законодавчої гілки влади є поновлення слідчо-судової профілактики у новому або реформованому КПК України.

REFERENCES

Бібліографія

Книги з авторами

1. Кудрявцев В, *Причинність в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения)* (Юрид. лит 1968)

2. Лопушанский Ф, *Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения* (Наукова думка 1980)

Книги за редакцією

3. Литвинов О, Ященко А (упоряд), *Постанова Пленуму Верховного Суду України у справах кримінальної спеціалізації* (Константа, 2018)

Статті з журналів

4. Колодяжний М, 'Просторова профілактика злочинності: запобіжний досвід і шляхи впровадження в Україні' (2018) 35 *Питання боротьби зі злочинністю: зб наук пр* 20

5. – 'Ситуаційне запобігання злочинності' (2019) 37 *Питання боротьби зі злочинністю: зб наук пр* 47

Bibliography

Authored books

1. Kudryavtsev V, *Prichinnost v kriminologii (o strukture individualnogo prestupnogo povedeniya)* [Causation in criminology (on the structure of individual criminal behavior)] (Yurid Lit 1968) (in Russian).

2. Lopushanskiy F, *Sledstvennaya profilaktika prestupleniy: opyt, problemy, resheniya* [Investigative crime prevention: experience, problems, solutions] (Naukova dumka 1980). (in Russian).

Edited books

3. Lytvynov O, Yashchenko A (uporiad), *Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy u spravakh kryminalnoi spetsializatsii* [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine on criminal specialization cases] (Konstanta 2018) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Kolodiaznyi M, 'Prostorova profilaktyka zlochynnosti: zapobizhnyi dosvid i shliakhy uprovalzhennia v Ukraini' [Spatial crime prevention: foreign experience and ways of implementation in Ukraine] (2018) 35 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention* 20 (in Ukrainian).

5. – 'Sytuatsiine zapobihannia zlochynnosti' [Situational crime prevention] (2019) 37 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention* 47 (in Ukrainian).

Голіна В. В., Шрамко С. С. Слідчо-судова профілактика як складова частина стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів (de lege ferenda)

Кримінологічна теорія і практика виходять із положення про багаторівневу систему запобігання та протидії злочинам, що створюється із нерівних за мас-

штабами розробки і здійснення, цілями, силою і специфікою запобіжного потенціалу суб'єктів, ресурсного забезпечення, часу впровадження, змісту впливу на об'єкти запобігання, очікуваних результатів тощо. На цих наукових положеннях виникло чимало окремих стратегій запобігання злочинам, зокрема, стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів і слідчо-судова профілактика, як її складова частина. Провідною їх ідеєю є: виявлення і усунення різними засобами безпосередніх до конкретних видів злочинів і кримінальних проступків стандартних умов їх вчинення, якими керуються і на які заздалегідь розраховують потенційні і бували злочинці. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів полягає у виявленні й усуненні на місцевому рівні різних за природою походження, сфер життя, господарства, розподілу матеріальних благ, обставин існування, правових, організаційно-управлінських, технологічних, технічних, архітектурних, дизайнерських, ландшафтних та інших недоліків, віктимних видів людської поведінки, неналежної безпеки і захисту прав і свобод людини, а взагалі – можливостей, тобто наявність умов (обставин, ситуацій), сприятливих для вчинення кримінально-протиправних дій або полегшуючих досягнення їх результату. Слідчо-судова профілактика передбачалася статтями 23–23² Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. Відповідно до цих статей орган дізнання, слідчий, прокурор, суд були зобов'язані виявляти у процесі кримінального провадження і судового розгляду причин й умов, що обумовили вчинення злочину, про які у поданні слідчого або окремії ухвалі (постанові) суду оповіщалися відповідні державні органи, громадські організації, органи місцевого самоврядування, підприємства, посадові особи та інші адресати. Останні повинні були прийняти (за рекомендацією суб'єкта профілактики чи в їх розвиток самостійно) належні заходи щодо їх усунення. У цілому слідчо-судова профілактика отримала позитивну оцінку у суспільстві, хоча нерідко вона носила формальний характер, що вимагало її вдосконалення. Але у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. слідчо-судова профілактика була скасована, що суттєво знизило запобіжний потенціал держави і суспільства. У статті пропонується поновити *de lege ferenda* зазначений напрям стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів.

Ключові слова: стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів; слідчо-судова профілактика; кримінальне процесуальне законодавство України.

Голина В. В., Шрамко С. С. Следственно-судебная профилактика как составная часть стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений (*de lege ferenda*)

Криминологическая теория и практика исходят из положения о многоуровневой системе предупреждения и противодействия преступлениям, состоящей из неравных по масштабам разработки и осуществления, целям, силе и специфике предупредительного потенциала субъектов, ресурсного обеспечения, срока внедрения, содержания воздействия на объекты предупреждения, ожидаемых результатов и т.п. На этих научных положениях возникло немало отдельных стратегий предупреждения преступлений, в частности, стратегия уменьшения

возможностей совершения преступлений и следственно-судебная профилактика, как ее составная часть. Их ведущей идеей являются: выявление и устранение различными средствами непосредственных по отношению к конкретным видам преступлений стандартных условий совершения преступлений, которыми руководствуются и на которые заранее рассчитывают потенциальные и опытные преступники. Стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений заключается в выявлении и устранении на местном уровне различных по природе происхождения, сфер жизни, распределения материальных благ, условий существования, правовых, организационно-управленческих, технологических, технических, архитектурных, дизайнерских, ландшафтных и других недостатков, виктимных видов человеческого поведения, ненадлежащей безопасности и защиты прав и свобод человека, а вообще – возможностей, то есть наличия условий (обстоятельств, ситуаций), благоприятных для совершения уголовно-противоправных действий или облегчающих достижение преступного результата. Следственно-судебная профилактика предусматривалась статьями 23–23² Уголовно-процессуального кодекса Украины 1960 г. В соответствии с этими статьями, орган дознания, следователь, прокурор, суд обязаны были выявлять в процессе уголовного производства и судебного рассмотрения причины и условия, обусловившие совершение преступления, о которых в представлении следователя или частном определении (постановлении) суда оповещались соответствующие государственные органы, общественные организации, органы местного самоуправления, предприятия, должностные лица и другие адресаты. Последние должны были принять (по рекомендации субъекта профилактики или в их развитие самостоятельно) надлежащие меры по их устранению. В целом следственно-судебная профилактика получила положительную оценку в обществе, хотя нередко она носила формальный характер, что требовало ее совершенствования. Но в Уголовном процессуальном кодексе Украины 2012 г. следственно-судебная профилактика была отменена, что существенно снизило предупредительный потенциал государства и общества. В статье предлагается восстановить *de lege ferenda* указанное направление стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений.

Ключевые слова: стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений; следственно-судебная профилактика; уголовное процессуальное законодательство Украины.

Golina V. V., Shramko S. S. Investigative and court prophylactics as a part of the crime reducing strategy (de lege ferenda)

Criminological theory and practice proceed from the provision on a multilevel system of the prevention and combating of crimes, consisting of unequal in scale of development and implementation, goals, strength and specificity of the preventive potential of subjects, resource support, implementation period, content of the impact on the objects of warning, expected results, etc. Based on these scientific theses, a number of separate crime prevention strategies have been emerged, in particular, a crime

reducing strategy and investigative and judicial prevention, as its integral part. The leading idea of these theses is: the identification and elimination by various means the standard conditions for the commission of crimes that are direct in relation to specific types of crimes, which are guided by and which potential and experienced criminals expect in advance. The crime reducing strategy consists in identifying and eliminating at the local level different in origin, areas of life, distribution of wealth, living conditions, legal, organizational, managerial, technological, technical, architectural, design, landscape and other shortcomings, victim human species behavior, inadequate security and protection of human rights and freedoms, and in general – opportunities, that is, the presence of conditions (circumstances, situations), is favorable for criminally wrongful acts or facilitating the achievement of a criminal result. Investigative and judicial prevention was provided for in Articles 23–23² of the Code of Criminal Procedure of Ukraine of 1960. In accordance with these articles, the inquiry body, investigator, prosecutor, and court were required to identify the causes and conditions that caused the crime in criminal proceedings and judicial proceedings, of which, in the submission of the investigator or in the decision (ruling) of the court, the relevant state bodies, public organizations, local authorities, enterprises, officials and other destinations were notified. The latter should have taken (on the recommendation of the subject of prevention or in their development independently) appropriate measures to eliminate them. On the whole, investigative and judicial prophylaxis received a positive assessment in society, although it was often formal in nature, which required improvement. But in the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012, investigative and judicial prophylaxis was canceled. Because of this the preventive potential of the state and society had been significantly reduced. The authors propose to restore de lege ferenda the indicated direction of the strategy for reducing the possibilities of committing crimes.

Key words: *crime reducing strategy; investigative and judicial prevention; criminal procedural legislation of Ukraine.*

ЩОДО НОВИХ НАПРЯМІВ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ФЕНОМЕНІВ У КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

В. О. Глушков, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Академії Державної пенітенціарної служби

Постановка проблеми. Вампір – один із найпопулярніших символів інфернального світу, зміст якого означає будь-яку реальну, магічну або міфологічну істоту, хижака-паразита, що харчується кров'ю або життєвою енергією своїх жертв. Як свідчить аналіз легенд народів світу, більшість людей стали вампірами шляхом зараження інфекцією через рану, що утворилася внаслідок укусів собі подібних. Після такого «зараження» людина отримує тривале фізичне, практично вічне життя, але розплата за це – постійний стан спраги крові. Найчастіше саме відьми та чаклуни трансформуються у вампірів (в російській термінології – упирів). Як зазначається у міфологічній літературі, перетворення у вампіра відбувається або шляхом проникнення демона в мертво тіло чаклуна, або в результаті посмертної реінкарнації його душі, що повернулася в тілний організм. Водночас, незважаючи на здавалося б суто міфологічний характер такого явища, вампіризм існує і в наші дні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цією проблематикою займався чимало вчених у різних галузях науки, таких як: С. А. Антонов¹, В. Е. Багдасарян², А. Г. Дугін³, Дж. Г. Меллон⁴. Водночас

¹ Антонов С, *Тонкая красная линия. Заметки о вампирической парадигме в западной литературе и культуре. «Гость Дракулы» и другие истории о вампирах.* (Азбука-Классика 2007)

² Багдасарян В, 'Демонологическая парадигма христианской конспирологии' (1999) 3 Армагеддон

³ Дугин А, *Конспирология* (Арктогея 1992)

⁴ Мелтон Дж. Гордон, *Энциклопедия вампиров* (Феникс 1998)

варто відмітити, що в кримінології майже не приділялося уваги дослідженню вампіризму. У зв'язку з чим **метою статті** є кримінологічне дослідження становлення вампіризму як соціального феномену.

Виклад основного матеріалу. Поняття «вампіризм» бере свій початок ще з Давньої Греції, з розвитком суспільства воно поступово трансформувалося, у зв'язку з чим науковий інтерес викликають питання становлення вампіризму як соціального феномену. Так, у міфах зазначається, що сутність вампіризму полягає у використанні померлими людьми крові живих. Справжні вампіри з'являються тільки після своєї смерті, пройшовши процедуру похорону, в результаті чого заражають своїх жертв вампіризмом і приносять їм загибель. Мертві люди, що стали вампірами, піднімаються зі своїх могил, приходять у населені пункти, де катують людей, тварин, п'ють кров у своїх близьких, роблять їх хворими і, врешті-решт, завдають їм смерть. Коли вампірів витягають із землі, то вбачають, що їхні тіла залишаються неушкодженими, кров – червоною і рідкою, а кінцівки – гнучкими і рухливими. Щоб знищити вампіра, людині необхідно пробити його осиковим кілком або відокремити голову, або виїняти серце, або спалити.

«До Єви була Ліліт» – говорить давньоєврейський текст. Ліліт – змія, перша дружина Адама, яка подарувала йому «блискучих» синів та «сяючих» дочок. Єву Бог створив пізніше, як помсту для Ліліт – земної дружини Адама. Ліліт, у вигляді змії, з'явилася та вмовила Єву скуштувати заборонений плід та зачати Каїна – брата і вбивцю Авеля (первісна форма міфу, яку підтримав у своїх працях Данте Габріель Россетті)¹. За доби Середньовіччя давньоєврейська історія про Ліліт зазнала трансформації під впливом дієслівного кореня «*ламед-йод-ламед*» (іврит «ל'ל'ל»), що означає «наступ (прихід) ночі». Ліліт отримала форму вже не змії, а духу ночі, Вампіра. Іноді вона – ангел, який відає народженням дітей, іноді дає вказівки демонам напасти на сплячих або самотніх людей, мандрівників. У народній уяві Ліліт постає у вигляді високої, мовчазної жінки

¹ Елисаветский С, *История еврейского народа: курс лекций*: учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов вузов (б и 2000)

з чорним розпущеним волоссям. Зокрема, відповідно до іудейської міфології Ліліт – це злий дух жіночої статі, королева суккубів. Її ім'я ототожнюється з іменами трьох шумерських демонів: Лілу-інкуб, тобто демон чоловічої статі, Ліліту-суккуб, тобто демон жіночої статі, Ардатов Лілі. Відомо, що Ліліт виступає спокусницею чоловіків, щоб народити від них дітей, завдаючи шкоди функції дітородіння їхніх жінок (тому норми єврейських мудреців, зафіксовані у Талмуді, так званому «усному законі»), не рекомендують подружжю, зокрема чоловікам, спати окремо, за винятком конкретних випадків). Ліліт не тільки наводить порчу на немовлят і завдає їм шкоди, але і викрадає новонароджених, щоб пити їхню кров і висмоктувати мозок із кісток, а потім, підмінюючи їх, повертає батькам. Згідно з нормами Талмуду Ліліт – волохата, крилата, є матір'ю Ахримана (Ангро-Майнью) – іранського бога Зла. Будучи першою дружиною Адама, Ліліт стверджувала, що вони є абсолютно різними у всіх сферах спільного життя, у зв'язку з чим посварилася з ним та полетіла. Над Червоним морем її наздогнали три Ангели, але вона відмовилася повернутися назад до Адама, заявивши, що створена для шкоди новонародженим. За свої діяння Ліліт прийняла покарання і щодня в неї помирали 100 її дітей. Відповідно до Книги Зоар (з івриту «Книга Сяйва» – містико-алегоричний коментар до писемного закону Тори (П'ятикнижжя Мойсея), що є основним джерелом кабалістичного вчення). В результаті описаних подій Ліліт стала дружиною демона Самаеля (дослівно з івриту שָׂמַאֵל – отрута + бог, тобто нищівна сила, ангел смерті, керівник демонів тощо), матір'ю демонів, а її народжені від демона діти – ліліани¹.

З усіх представників нечистої сили вампіри, ймовірно, є найпопулярнішими, оскільки, поряд з іншими, їм присвячена найбільша кількість легенд, оповідань, кінофільмів. Саме поняття «вампір» походить з малярської (угорської) мови. Вважається, що вампір – це мрець, який здатний як оживляти мертвих, так і нападати на живих людей, випиваючи їхню кров. Жива людська кров необхідна йому для захисту від трупного розкладання, оскільки вона на певний

¹ Даймон М, *Євреї, Бог и история* (Мосты культуры 2019)

період часу призупиняє цей процес. Але кров вампірові потрібна постійно, тому, щоб жити вічно, він змушений вишукувати все нові і нові жертви¹.

Розповіді та легенди про вампірів фактично існують в усіх країнах світу, в тому числі і в Європі. Так, наприклад, страшні розповіді про кровососів можна почути в Польщі. За стародавніми польськими переказами, місцеві вампіри ніколи не обмежували себе в спразі крові і тамували її з великим розмахом. У народі збереглися відомості про вампірів, які збирали величезну кількість жертв, а потім просто купалися в їх крові, заповнюючи нею свої труни до країв. У країнах Східної Європи існувала ідея, що вампірами після своєї смерті стають найзапекліші негідники і злочинці, які зазнали життя багатьох людей. На вампіра могла перетворитися будь-яка людина, що вчинила самогубство. Кандидатами у вампіри вважалися: порушники клятви; відлучені від церкви грішники; діти, прокляті своїми батьками; люди, які займалися за життя чорно-книжництвом і чорною магією та не отримали за це прощення у людей. Також існувало повір'я, що якщо під час похорону через труну перестрибне чорна кішка, то небіжчику судиться стати вампіром. Тому родичі покійного ретельно стежили за труною до самого поховання. Поганими прикметами, що обіцяли небіжчикові вічні поневір'яння в пошуках крові, вважалися: почутий будь-який звук, що пролунав з труни, або злегка відкриті очі мерця. У таких випадках в труну під голову покійного клали зубчик часнику, а в ноги – свіжу гілочку глоду. У Португалії досі живі легенди про Бруксі – представницю вампірів, в чомусь схожу на російську Бабу-ягу, але на відміну від неї поєднувала в собі як здібності відьми, так і перевертня. Бруксі, за переказами, викрадала маленьких дітей і випивала всю їхню кров без залишку. Вдень Бруксі нічим не відрізнялася від звичайних людей і виглядала як звичайна жінка, а вночі – перетворювалася на птицю і приступала до своїх чорних справ.

У Греції вампіри іменуються Емпуса, що на вигляд є чоловіками з осличими ногами. Емпуса полюють на самотніх перехожих ноча-

¹ Мелетинский Е, (ред) *Мифологический словарь* (Советская энциклопедия 1991) <<http://www.bibliotekar.ru/mif/>> дата звернення 20.07.2019

ми, забиваючи їх і випиваючи кров. За допомогою диявольської флейти цей вампір гіпнотизував людину, у зв'язку з чим останній йшов за ним, не пручаючись. Якщо ж потенційній жертві, що зустрілася з Емпуса, вдавалося забігти в будинок, то вона була врятована. Інший вампір отримав назву Ламій на честь цариці Лівії, яка в період великої епідемії втратила всю свою родину. Внаслідок таких подій цариця Лівія прокляла богів і весь людський рід. Боги з помсти перетворили її на жінку зі зміїною шкірою, козлиними ногами і людською головою. Ламії викрадали дітей і пили їхню кров.

У слов'янських народів вампіри називалися упирями. Ними ставали злі чаклуни після фізичної смерті тіла. Вважалося, що таких людей після смерті не приймає земля через їхні зажиттєві зв'язки з нечистою силою. Упир відпочиває вдень у своїй могилі, а на полювання виходить опівночі. Він може абсолютно безперешкодно проникати всередину будинку і пити кров у сплячих людей. Західнослов'янські упирі – це покійники, які стали вампірами вже після своєї смерті. За переказами, вдень такий мрець лежить у своїй труні долілиць. Вночі ж він приходить у будь-чий будинок, лягає жертві на груди і п'є кров. Язик у нього гострий і тонкий, тому на шиї у жертви залишається тільки маленька червона цятка, помітити яку часом буває неможливо. Вкушена упирем людина починає танути на очах і незабаром помирає. Ховати жертву вампіра належить так само, як і справжніх вампірів, встромляючи в груди осиковий кілок. Згідно зі стародавніми переказами, душі людини, що вкоротила собі життя, шлях у рай закритий назавжди. З цієї причини безсмертна душа не хоче залишати мертве тіло, щоб не вирушити на вічні муки в пекло. Залишаючись неприкаяною, душа дуже скоро підпадає під владу темних сил. Саме вони поживляють мертве тіло, і людина стає вампіром.

У Німеччині існує легенда про так званих відергенгерів (різновид вампірів), що в перекладі означає «поверненці» (від нім. *vider* – знову і *genger* – йде). Ці страшні істоти з'являються вночі і намагаються забрати пізнього перехожого на кладовищі, де розривають його на частини і випивають кров. Не менш страшний і інший персонаж німецьких легенд – вампір Альп. Ця нечисть п'є дитячу

кров, а також молоко молодих жінок. Альп може перетворюватися на будь-яку домашню тварину, тому і не викликає страху у простих людей.

Угорщина і Румунія виступають, можна сказати, рекордсменами за кількістю легенд і переказів про вампірів. Безліч розповідей збереглося про людей, ще за життя схильних до вампіризму. У вампіризмі підозрювалися люди з надмірною вагою, червоними обличчями та рудим волоссям, яких називали «Моро». Існує легенда про те, що вампіром Моро могла стати людська дитина, що народилася від носферату – вампіра, що вирізнявся не тільки спрагою крові, але і розпусною поведінкою. Недарма слово «носферату» означає «ублюдок», тобто той, що народився поза шлюбом. Якщо така людина помирала неодруженою, то ставала справжнім вампіром – стрігої. Вночі стрігої вибирається з могили і полює на живих людей.

У Румунії існує повір'я про так званих варколаків, або Прікуліч. Варколак може перебувати серед людей і вдень, при цьому за зовнішнім виглядом він нічим не відрізняється від звичайної людини, за винятком блідості і сухості шкіри. Вночі ж варколак перетворюється на люту собаку-вампіра, яка нападає на людей і випиває всю кров. Ще один представник східноєвропейських вампірів – Зміулан, який виступає в образі прекрасного юнака і спокушає молоденьких дівчат, користуючись їх любов'ю, висмоктує їх кров.

Слід зазначити, існує повір'я, що вампіри поряд із відьмами мають найбільшу активність у день Святого Георгія, тобто четвертого травня за юліанським календарем або 22 квітня за григоріанським календарем. Щоб перевірити померлого на вампіризм, могили залишають відкритими після смерті дитини строком на п'ять років, дорослого – сім. Стежать, щоб тварини не переступали через труп, або кладуть дику тернисту троянду, щоб вона відлякувала тварин. Є повір'я, згідно з яким по кладовищу водять білого коня, оскільки білий кінь не може переступити через могилу, в якій знаходиться вампір. Способи захисту від вампірів також різноманітні. Так, живих вампірів викривають шляхом застосування часнику в церкві. Труп небіжчика у слов'ян виносять через розібраний дах

або вікно для того, щоб душа покійного не повернулася назад додому. У Сербії та Румунії небіжчикові в труну вішають на шию серп, який її підрізає, або вбивають коли в могилу. Тіло вампіра необхідно дістати з могили, посипати часником і пронизати колом, на перехресті трьох доріг потрібно спалити тіло, змішати з водою і дати випити постраждалим.

Жителі Центральної Америки вважають, що в родині чаклуна народжується дитина, яка, починаючи з тринадцяти років, чотири рази на місяць зазнає спрагу крові, і, виростаючи, стає вампіром. В Аравії вампір іменується Гуль і являє собою злу, потворну тварину, яка нападає на людей в дорозі або може розрити могилу для отримання крові. У румунських циган вампір може жити у звичайній родині до тридцяти років (дампіра або тампіра). Цей вампір має слизьку шкіру, не вступає в шлюб. У циганських легендах про вампірів йдеться, що у вампірів може народитися дитина після його смерті, яка згодом вступає з дружиною у зв'язок, і якого дуже бояться інші вампіри. Однак у тампіра дітей вже не буває. Вважається, що душа померлого залишається недалеко від тіла і хоче повернутися назад в тіло. Слід зазначити також, що цигани служили Дракулі.

Італійські легенди оповідають про чаклунів і відьом, які стали вампірами після смерті, – Стрикс. Вдень ці вампіри не можуть діяти, зате вночі вони обертаються на сов, збираючись у зграї. Полюють Стрикс тільки на маленьких дітей. У вигляді сов вони нападають на жертву, наносять кігтями і дзьобами рани, з яких злизують хоботками кров. Стрикс вважаються невразливими, тому знищити цю нечисть неможливо. Убезпечити себе від їх нападу можна тільки за допомогою особливих ритуалів.

У древніх кельтських легендах згадується вельми своєрідний вампір на ім'я Ланна ши, що в перекладі означає «прекрасна кохана». Ними ставали померлі насильницькою смертю прекрасні дівчата із сяючою шкірою. Незвичність кельтських вампірів полягає в тому, що їхніми жертвами стають виключно молоді та неодружені чоловіки, до яких Ланна ши являється у вигляді прекрасної юної дівчини, щоб в неї закохались. Якщо ж парубок не закохувався в красуню, він був у безпеці, оскільки вона не могла доторкнутися

до нього і пити кров. Молоді дівчата ставали вампірами вночі, перетворювалися на птахів і нападали на подорожніх.

В Австралії вампір іменується йара-мо-йаха-ху. Зовні він являє собою крихітного чоловічка з непропорційно великими руками, ногами і головою. На руках і ногах у нього знаходиться безліч присосок, за допомогою яких він і п'є кров жертви. При цьому відірвати від себе вампіра людина не зможе вже ніколи. Примітною особливістю австралійського вампіра йара-мо-йаха-ху є здатність змінювати свій колір. Коли він голодний, він зеленого кольору, а коли насититься кров'ю, стає яскраво-червоним, як восьминіг. Позбутися від присмоктаної нечисті можна в тому випадку, якщо пити тільки морську воду, тому що вампіри дуже не люблять сіль. Людина може досить довго прожити з присмоктаним до нього йара-мо-йаха-ху, але, коли він висмокче з нещасного всю кров, той не вмирав і теж ставав вампіром.

У Малайзії вампіри – це маленькі померлі діти «Понтіанаку», зовні схожі на маленьких ящірок. Крім того, вампірами ставали жінки, померлі під час пологів. Не пізнавши материнства, вони заходили в будинки вночі і випивали кров тільки у маленьких дітей.

В Африці існує повір'я про вампіра, який називається «бофайо». Ним може бути жива чи мертва людина, з рота якої вилітала вогненна куля. І та людина, на яку була спрямована ця куля, фактично перетворювалася на шкіряний мішок. Однак Бофой міг насититися і соком дерев.

В Японії існують легенди про водяних вампірів – капи (каппа), які живуть на дні водойм. За переказами, капами стають потонулі маленькі діти. Під час перетворення на вампіра в утопленика замість шкіри з'являється зелена луска, спина покривається жорстким панциром, а між пальцями утворюються перетинки. Полюють вампірикапи за необережними плавцями, хапаючи їх за ноги і тягнучи на дно. Вони прокушують вену під коліном або потрапляють в тіло жертви через задній прохід, де гострими зубами прокушують вену і випивають всю його кров.

У Китаї існує безліч легенд про специфічних вампірів – чорних лисиць-перевертнів. Лисицями-вампірами, згідно з китайськими

легендами, стають красиві дівчата після передчасної або насильницької смерті. Крім того, таким вампіром може стати дівчина ще за життя, якщо має зв'язок з дияволом. Вампір перетворюється на красиву лисицю і намагається увійти в довіру до людей, особливо до дітей. Для захисту від цієї нечисті китайці ставлять у своїх будинках кам'яні фігурки лисиці, що стоїть на задніх лапах, загорнута в чорну накидку. Крім того, в Китаї існує повір'я про так званих Чіан-ши, вампірів, здатних перетворюватися на білого вовка. Ними ставали люди, загиблі в результаті вбивства, самогубства або утопленики. Сила вампіра полягала в його м'якому волоссі білого кольору. І чим довше і густіше волосся, тим більше сила Чіан-ши.

Індійські легенди оповідають про касту великих воїнів-ракшаси, які направили свою зброю на богів, за що були жорстоко покарані. Вони приречені на вічні муки і невтомну жагу до людської крові. Ракшаси постійно втручаються в життя людей, всіляко заважаючи їм. Ці вампіри люблять зривати обряди або відвертати віруючих від їх віри, а також шукають вагітних жінок і нападають на них до народжених дітей. При цьому вампіри здатні приймати будь-який вигляд. В індійській міфології зустрічається згадка про злісних духів бхутасах, що харчуються кров'ю. Вони можуть перетворюватися на кажанів і вселятися в тіла померлих. Вампірами ставали і жінки, передчасно померлі в результаті насильства або від хвороби. В Індії така істота називається чепіді, яка поставала в образі загиблої не своєю смертю прекрасної дівчини, що сидить верхи на тигрі. Чепіді, користуючись своєю зовнішньою привабливістю, легко вибирали собі жертву, нападаючи виключно на дорослих чоловіків. Вони випивають кров з великого пальця на носі. На полювання вони виходили тільки в денний час, а вночі ховалися в джунглях.

Як вампір розглядається і індійська богиня Калі, дружина Шиви, висока жінка з вогненною короною, виряченими очима, на голові чотири руки, в одній відрубана голова людини, у другій – ніж, у третій – наповнена кров'ю чаша, в четвертій – загрозливий знак, на шії намисто з людських голів. Вона вимагає постійного жертвоприношення. Довгий язик до грудей, на поясі висіли відрубані ноги.

Якщо богиня Калі не отримує свою жертву, то вона язик засовує собі в рану і п'є кров.

Анкх – один із найдавніших єгипетських символів, що символізує вічне життя (безсмертя). Значення цього символу для вампірів виражається як своєрідна формула безсмертя, і, при бажанні, можна було б зобразити ворота смерті і в результаті отримати вічне життя.

В літературі зустрічається ще декілька інших підходів до класифікації вампірів. Зокрема, в основу виділення різних видів вампірів покладені категорії, пов'язані з комп'ютерною грою «Маскарад», а саме: камарилья, Сабат і необізнані; виділяються Декаденські вампіри, Мефісто, необізнані, які вбивали тільки грішників, гангрели, вампіри-аристократи (XVI ст. і до XX ст.) та ін.

Гангрели – від заходу сонця до світанку обирали звірину зовнішність, нерідко зовнішність змій, потім вбивали своїх жертв, зокрема грішників та вбивць. Боролися за свої території. Гангрели не залишають потомства. Мефісто, навпаки, дружать з людьми, рідко їх вбивають, тим більше дітей, часто були шаманами і постійно тримали людей у страху. Вони могли перевтілюватися, розчинятися в тумані, однак боялися срібних куль, дружили з вовками, розмножувалися і відтворювали собі подібних, у них було по кілька дружин. Уміло оперували людьми, але при цьому боялися некромантій. Могли вбити людину, розрубавши її долонею навпіл, і при цьому любили людську плоть, вважаючи себе володарями, а людей як худобу. Така форма канібалізму була тактикою психологічної війни.

Енергетичні вампіри. Енергетичними вампірами є люди з ослабленою енергетикою і хворі при комунікації з іншими людьми. Люди стають мимовільними вампірами, після спілкування з якими жертвам стає погано всупереч законам взаємного енергетичного вампіризму. Таке спілкування провокує різні недуги. Аура у цих людей візуально на фото нагадує надкушене яблуко. Якщо здійснюється більш глибоке енергетичне вторгнення, то в аурі людини з'являються краплі, прогалини, пробої і навіть дірки. Енергетичний вампіризм починається з дитинства, коли дитина не відчуває ласки, то вона починає грубити батькам у відповідь.

Надання швидкої допомоги в таких контактах – ізоляція від вампіра. Вампірами стають іноді люди дуже близькі. Виділяється чотири типи енергетичних вампірів – місячні, сонячні, сонячні або місячні зі знаком плюс або мінус. Так, місячні зі знаком мінус – скандалисти. Цей тип влаштовує скандали вдома або публічно, алкоголіки. Жіночий тип – жінки уїдливі і часто є істеричками.

Сонячний вампір – чарівний, веселий, здається, що його багато, він пробиває оболонку шляхом компліментів, загравання. Найбільш яскравим представником такого енергетичного вампіризму є Дон Жуан. Жінки «сонячні вампіри» – зваблюють чоловіків, і останні після цього спілкування стають як вичавлений лимон, пропущений через соковитискач. Свідомо збираючи чужу енергію, вони можуть з маленької іскри розпалити велику пожежу.

Місячні вампіри є милими і тихими людьми. Місячні енергетичні вампіри зі знаком мінус – це люди, які шукають і плачуться в чужу жилетку, годинами висять на телефоні, скаржаться, у них спостерігається спустошеність, смуток і бажання поспати. Місячні вампіри зі знаком плюс – це образ старенької бабусі, яка піклується про свого онука. Діти мають найбільш чисту енергетику. Подібний енергообмін йде не на користь онука. У таких випадках спостерігаються неодноразові спроби таких дітей втекти з дому. Їх власний імунітет значно ослаблений. Настирлива любов – це чистий прояв енергетичного вампіризму. Місячний вампір зовні являє собою тиху і наймилішу людину. Існують донори як мимовільні, так і добровільні. Так, наприклад, мати пов'язана зі своєю дитиною до 10 років – дитина перебуває в полі матері. Такі відносини існують в системі: учитель – учень, майстер і клієнт, лікар – пацієнт, теща – зять, невістка – свекруха.

Конспірологічна версія «вампіризму» має паранауковий, містичний характер, оскільки тут має місце не сам факт існування вампірів, а зіставлення з вищими Логосом і Онтологічними категоріями, вічними не тільки в Прояві, але і за його межами. Цей рівень релігія називає «Темрявою Вищого Світу», або апофатичним Божеством. Тому життя – теологічно позитивне, в Справжній Вічності від неживого, «мінерального» рівня, це – «життя душі»,

«вічне», стеження за рахунок подолання матеріального, ініціатичного перетворення.

Теологічним злом, і в деякому сенсі гріхом, вважається продовження звичайного психоматеріального існування, скільки б воно не тривало. Прагнення жити довго – це тенденція, протилежна ініціатичній тенденції до Повернення в «Земний Рай», що є обов'язковою фазою всього ініціатичного процесу, званого «Малими Містеріями». «Життя душі» протистоїть «життю тіла», «Вічності Духа». Прагнення до життя заради життя в релігії видається чимось порочним і негативним, а значить, «диявольським» і «сатанинським». В сюжеті про «Вічного Жида» персоніфікується принцип вампіризму в його загальній, теологічній версії. З огляду на все, метафізичні відповідності та символічні аналоги, конспірологічне твердження щодо існування таємного «Ордена Вампірів» і його центральної ролі в історії людства набуває реальності. Міць вампірів полягає в тому, що ніхто не вірить в їх існування (Брем Стокер).

У різний час пропонувалися численні теорії для пояснення сутності появи вампірів. Одні теорії повністю відкидали їх існування як надумане явище, як упередження і нецтво народу тієї країни, де вірять в їх існування. Інша точка зору виходила із сутності летаргічного сну, за наявності якого люди поховані живими. Коли закінчувався такий стан вони «воскресали» і за можливості виходили зі своїх могил.

Існувала і теологічна точка зору, яка розглядала вампіризм як протистояння Бога і Диявола, які, використовуючи свої можливості, воскрешали померлих для досягнення своїх певних цілей. Церква бачила у вампіризмі певну загрозу своїм теологічним поглядам і тому намагалася зробити все, щоб дане явище було виключено і забуте. Що до певної міри було нею досягнуто.

Традиція вважає, що між душею і тілом людини існує особливо тонкий напівматеріальний, напівпсихічний взаємозв'язок. Сама душа співвідноситься з невидимим Вогнем, з вогненным Принципом. У тілі цього Принципу функціонують нервова і кровоносна системи. Перша є «полюсом» Світла, а друга – «полюсом» Жара. Світло – елемент небесний і вічний, непорушний, а Жар – елемент

між небом і землею, пов'язаний не з вічністю, але з тривалістю. Зі Світла створені ангели, а з Жару – демони і біси. Таким чином, кров у людському організмі точно відповідає самій ідеї невизначено великої тривалості, це – «магічна» субстанція, пов'язана з нижчими, «демонічними» аспектами життя. Вампіри стають не дрібно-чаклунськими ексцесами, а «вагомою тенденцією» в цивілізації, її «двигунами», джерелами еволюції, руху вперед, до «Земного Пекла». Їх пристрасть до крові, «довголіття» – вираження нижчого «демонічного» життя.

В даний час існують роботи, що розвинули певні сторони генонівських концепцій, зв'язавши їх з темою вампіризму і вампірів. Винесені з контексту фрагментарного фольклору і «романів жахів», вампіри набули певного конспірологічного значення, стали чинниками універсального історичного розвитку. Елементи «вампіричної» тематики можна зустріти у Жана Парвулеско, Олександра де Дананн, Рене Існара, Жана Робена, який цікавився «вампіризмом нацистів і неонацистів», А. Дугіна та інших.

Більшість парадигматичних сюжетів «романів жаху» були запозичені з анналів «Секретних Організацій», а автори були членами певних окультних центрів, вони не тільки піддавались похмурим фантазіям, але і описували щось більш серйозне і реальне, засноване на деякому досвіді, хоча деякі елементи цього досвіду були символічними. Багато авторів були членами таємних ініціативних (контрніціативних) організацій, майже всі вони належали до «Англійського розенкрейцерівського Ордену». Таким чином, всі тексти теоретично або практично ґрунтуються на серйозних окультних езотеричних джерелах і відповідних їм дослідях. Те ж саме можна сказати і про французьких авторів «романів жахів», які були тісно пов'язані з окультними товариствами «магів».

Політичний аспект вампіризму проявляється, починаючи з вампірів-імператорів. Олександр де Дананн у книзі «Пам'ять Крові» розкриває існування династичних королівських родів, які були генетичними носіями вампіризму. Автор стверджує, що поряд із «сакральною» династичною кров'ю, «зміненою» в результаті християнської королівської посвяти, «помазання», існувала «дорога крові»

(«чорна аристократія»), яка і була пов'язана родинними зв'язками з імператорами-вампірами. Королі-вампири практикували «алхімічне мистецтво», але замість Алхімії Духовної вони займалися Алхімією Матеріальною.

Більшість сучасних міжнародних «гуманітарних» товариств мають свою передісторію, пов'язану з тими чи іншими таємними організаціями. Такими «материнськими» організаціями були масонські ложі – «Рух за Права Людини», «Рух за Світ», ЮНЕСКО тощо, проміжними організаціями виявлялися неоспіритуалістичні організації типу «Теософського суспільства». Елементи доктрин, символізму і ритуалів цих організацій обов'язково впливали на ці «гуманітарні» рухи. Існує зв'язок між «гуманітарними» течіями, які пропагують «еволюцію», «прогрес» і «виживання», з окультними організаціями, пов'язаними з контр-ініціацією. Сама ідея «еволюції» несе в собі щось «сатанинське», за еволюціоністськими тенденціями стоять оперативні контр-ініціативні сили, здатні нав'язати людям неправдиву ідею. За «гуманітарними» рухами про «еволюції» і «виживання» не можуть не стояти представники «Ордена Вампірів». Ідея «штучного безсмертя» вампіричною спрямованістю відбилася в ідеї «заморожування» вмираючих, щоб зберегти їх живими до того часу, коли «еволюція» цивілізації досягне такої висоти, що зможе їх розморозити і повернути до життя.

У США, в Новому Орлеані, у французькому кварталі існує штаб-квартира, яка офіційно зареєстрована як «Асоціація вампірів Нового Орлеана». Її чисельність налічує кілька сотень учасників, у них є свій офіс, магазини, два медичних центри, власний юридичний відділ. Існують такі організації в різних країнах по всьому світу.

Як показують дослідження, вони цілком нешкідливі, п'ють кров щодня, але немає ніякого криміналу, ніхто ні на кого не нападає, не кусає, кров беруть або у себе, або один в одного, або на стороні або у шанувальників, які добровільно дають свою кров (тобто донори), вони підписують договір, що можуть бути донорами за станом здоров'я, тобто цілком можуть контролювати свою поведінку. Під час повного місяця підвищується жага до отримання крові. Кейн Преслі – найвідоміша вампірша на планеті, вона не може і дня про-

жити без крові. Їй дають або коров'ячу кров, або вона віддається чоловікам за отримання крові.

Існує безліч легенд, переказів з приводу виникнення нечистої сили. У християнській релігії всі прояви нечисті списують на занепадлих ангелів, які свого часу приєдналися до бунтівного проти Господа ангела Зоряниці (Диявола). Згідно з іншими давніми легендами і народними переказами, нечиста сила може являти собою душі самогубців, утоплеників або людей, які загинули насильницькою смертю, померлих нехрещених немовлят і т. д. У міфології багатьох народів існує уявлення: душі людей, які померли насильницькою або ранньою смертю, нехрещені душі немовлят, душі людей, що наклали на себе руки, не можуть знайти заспокоєння в потойбічному світі. Вважалося, що існує правильна смерть. Це смерть людини, яка прожила відведене їй долею і Богом століття. Але існує і неправильна смерть, або нечиста смерть. Століття тому люди не сумнівалися, що нечиста сила – така ж реальність, як і те, що ми можемо побачити. Чорти і демони населяють світ нарівні з людьми. Не маючи можливості пояснити, наприклад, смерть або явища природи, людина представляла їх собі як живих істот. Несучими добро в міфології вважалися сили природи – сонце, дощ, які позбавляють від посухи. Демони і злі духи стали силою, яка приносила нещастя, хвороби і смерть – нечистою силою. Людина традиційної культури повинна вести себе в цьому світі дуже обережно. Вона повинна розуміти, що поряд із реальним світом живих завжди співіснує світ потойбічний. Наші предки ховали мертвих, міцно пов'язуючи їм за спиною руки і придавлюючи могилу важким каменем. Стародавні римляни на похоронах голосно били в великі барабани, щоб налякати покійного для того, щоб він не повернувся зі світу мертвих. На Близькому Сході досі існує звичай: щоб відігнати злих духів, треба вбити великий цвях в те місце, де сталося вбивство, інакше нечиста сила стане турбувати живих. Виходячи із сучасних уявлень про нечисту силу, езотерика висуває теорії щодо існування зоряних і паралельних світів, а також щодо сутностей, які їх населяють. Так, наприклад, деякі люди здатні бачити привидів, чортів, людиноподібних істот, темних постатей і т. д.

Улюблена міфологема вампіричних переказів пов'язана з Дракулою, історичним прототипом якого послужив князь Влад Трансільванський. Палац його був заповнений непохованими трупами людей. Він наказував накривати столи для прийняття трапези серед мертвих тіл, що пробуджувало в ньому апетит. Матерів примушували на очах князя поїдати власних немовлят. Сам Влад куштував хліб, змочений кров'ю, вважаючи, що таким способом стане безсмертним. Після смерті Влада поширилися чутки, що Дракула бродить по Трансільванії і п'є кров у жертв, що зустрічаються у нього на шляху. Щоб розвіяти забобони, в кінці XIX ст. була проведена ексгумація останків князя. Який же жах охопив учасників огляду, коли виявилось, що останки Влада перебувають в нетлінному стані. Було здійснено перепоховання тіла князя, а місце поховання приховано. Остання обставина лише сприяла поширенню розмов про Дракулу і перетворення його в неодмінний атрибут неосатанинських містерій.

Можливо, що використання як харчового інгредієнта людської крові пов'язано з уявленням про продовження з її допомогою молодості і зміцнення потенції. Ходять чутки, що деякі відомі громадські діячі XX ст., що відрізнялися політичним довголіттям, вживали в їжу кров молодих жінок. Одна з сучасних інтерпретацій походження вампіризму обґрунтовує його як варіативний наслідок феномену летаргічного сну. Філологи відзначають вампіричні мотиви у творчості М. В. Гоголя, який усе життя боявся бути похованим у летаргічному стані. Роздряпана внутрішня сторона кришки труни письменника змушує думати, що він дійсно був похований передчасно.

Шамани релігії вуду, яка була езотеричною доктриною африканських племінних ініціацій і ідеологією національно-визвольної революції на Гаїті, досконало володіли технологією імітації смерті. Після виходу людини зі стану коми вона стає зомбуватою маріонеткою, поведінковий стереотип якої визначався статусом «живого мерця».

На вампіра могли перетворитися люди, померлі внаслідок укусу упиря, поховані з порушенням канонічних приписів (наприклад, без

причастя), самогубці, мертвонароджені діти. Небіжчик ставав вампіром, якщо через його тіло перестрибувала кішка. Більш небезпечні енергетичні вампіри умертвляють жертву на відстані, без фіксованого укусу. Вампіра можна визначити за іклоподібною формою зубів, заячою губою, волоссям, що росте на долонях. Класичний фенотип вампіра – руде волосся і блакитні очі.

Ще в Давньому Єгипті добре знали, що архаїчний прообраз Сатани Сет – рудоволосий і синьоокий. Як у «святого Бога», так і у «святого диявола» після смерті останки зберігаються в нетлінному стані. Вбити вампіра можна лише за допомогою осикового кола і срібних куль.

На особливу увагу в теорії виникнення і розвитку вампіризму заслуговує уфологічний фактор. У цьому аспекті особливе місце в історії людства займає епідемія чуми в чотирнадцятому столітті в Європі. Середньовічні автори говорили про тріумф смерті – епідемії бубонної чуми, в результаті якої загинуло понад 100 млн людей. Фактично людство було приречене. Саме прибульці надали допомогу людині і врятували Європу від епідемії чуми. Прибульці надали протиотруту і епідемія була зупинена. Саме з прибульцями зв'язується санація європейців. Середньовічні автори (зокрема, Ієронім Босх) описує пристрої, схожі на космічні кораблі прибульців, які прибули на Землю в цей злочасний період. Однак інквізиція вилучила всі докази, які в даний час зберігаються у Ватикані. Автори того періоду описують вампіра у вигляді правителя Станіслава Кривича, який під час поховання відкрив очі і встав із домовини. Він разом зі своєю дружиною Анною закрилися у своєму палаці, в який вводили хворих на чуму і більше їх не бачили. Інквізиція Алгоцеля постаралася знищити контактерів. У той же час інопланетяни входили до хворих у лікарському вбранні. Полювання за кров'ю людей, які видужали, почалося вже під час епідемії. Саме в цей період з'явилися свідчення про викачування крові і перші відомості про вампірів. Явище вампіризму закономірно виникло після чумної епідемії, коли спостерігався її сплеск. Люди перетворюються на кровососів, виходять із могил і вбивають людей. Це пов'язується з тим, що в крові вампірів не вистачає певних елемен-

тів, і вони заповнюють їх з крові інших людей. Вампіри не наражають на розкладання, їх безсмертя вилікувати не можна. Ці елементи за будовою нагадують чумну паличку, генетичні проби якої схожі на геном.

Але негативним побічним ефектом цього був розвиток вампіризму. Сучасні археологічні дослідження показують, що в похованнях того часу часто зустрічаються безліч трупів з проткнутими кілками тілами, зокрема, в Болгарії, а у Венеції безліч черепів трупів стискали величезні важкі камені. У древніх шумерських переказах також є безліч свідчень про цю епідемію, коли мертві лежали всюди. Захворювання виникло, на їхню думку, в результаті того, що філістимляни захопили ковчег заповіту, і їх вразила чума, але коли вони його повернули, то епідемія припинилася. У шумерських літописах говориться і про те, що з неба спустилися прибульці і після цього епідемія припинилася. Йшлося про так званих анунаків, тобто інопланетян.

Поява прибульців сприяла і появі протиотрути, що і сприяло припиненню епідемії. Саме прибульці викачували кров. Вірус вампіризму є особливим видом бактеріологічної зброї, бо бактерії вампіризму – це бомба уповільненої дії. Для вампіра все одно, кого вбивати, головне напитися крові. Він заражений протиотрутою інопланетян. З уфологічної точки зору, вампіризм – це хвороба, яку занесли інопланетяни.

Вампіризм має і біологічну основу, яка полягає в прояві такого захворювання, як гемопорфірія. Згідно зі статистикою таке захворювання зустрічається 1 на 10 000 чоловік. У цьому плані цікаво відзначити, що від такого захворювання проводили лікування Генерального секретаря КПРС Леоніда Брежнєва.

Порфірія (грец. *porphyria* – пурпурна фарба) – група захворювань спадкових або зі спадковою схильністю, що виникають у результаті порушення порфіринового обміну і супроводжуються збільшенням вмісту в організмі порфіринів або їх попередників. Є значна кількість форм порфірії. У хворих на таке захворювання проявляється підвищена чутливість до сонячного опромінення, збільшення розмірів селезінки, у хворих спостерігалася сеча чер-

воного або рожевого кольору. Захворювання характеризується підвищеною чутливістю до сонячного опромінення, появою набряку шкіри незабаром після опромінення, без утворення рубців і виразок, з високим вмістом протопорфірину в еритроцитах і калі. Передбачалося, що в сечі присутній гематопорфірин, речовина, яка виходить штучно при обробці крові сірчаною кислотою.

Кров у вампірів не така, як у звичайної людини, про що свідчить проведення гемосканування, яке показує, що це кров нездорової людини, оскільки в крові знаходиться велика кількість паразитів, що харчуються еритроцитами. Амеби і лямблії викликають непереборну спрагу саме крові. І та людина, яка хоча б раз випила кров, сама стає вампіром на все життя. Імовірність виникнення такого захворювання становить 99%. Зустрічається одна людина на 200 тис. осіб, у якої не виробляються червоні кров'яні тільця. Виникає вампірська кома, в яку впадає хвора вампіризмом людина, і виникає летаргічний сон. Завдяки порфірії у людини починають виростати ікла, шкіра стає тонкою і починає боїтися сонця, що призводить до сонячних опіків.

У ряді країн і народів існують традиції і ритуали, пов'язані з вживанням крові. Про це свідчать історичні документи різних країн. Крім того, слід особливо відзначити існування давнього окультиного товариства «Червоний дракон», яке проповідувало використання крові та, перш за все, крові незайманих юних людей, і незайманих старих дів і вдівців, тобто тих людей, які не відчували сексуальних насолод. Відомі численні випадки вбивства молодих дівчат для куштування їх крові. У деяких селищах стали зникати молоді жінки, у яких була вилучена вся кров. У селищі Покровському існував граф Стропікаро упир (вампір). У 1861 р. селяни вилами розтерзали його слугу і увігнали в груди осиковий кілок. Відомі випадки використання людської крові для продовження свого життя. Так, у 1611 р. графиня Єлизавета Баторі фактично вбила 650 дівчат, щоб потім приймати ванни з їх крові. Протягом 10 років вона приймала такі ванни з метою збереження краси і вічної молодості. І тільки після припинення їх прийому вона вичерпала життєву енергію. Відомі випадки кримінальних історій, пов'язаних із кані-

балізмом, причому, як правило, серійні вбивства. Під час здійснення таких дій відзначається не тільки вживання крові, але і поїдання м'яса. Суди в подібних випадках визнавали таких осіб неосудними.

У деяких північних і східних народів існує традиція використання крові тварин. Так, північні народи при поїданні сирого оленячого м'яса випивали кров оленя по 2–3 склянки в два-три тижні, заїдаючи таку їжу чорним хлібом. Відомо, що монголи вживали до п'ятиста грамів кінської крові. Сам Чингіз-хан широко використовував цей метод для зміцнення свого здоров'я, зокрема, у нього було близько семи тисяч жінок. Сьогодні за різними підрахунками налічується понад двісті тисяч осіб, які вважають себе нащадками Чингіз-хана.

Фактично відразу Олександром Богдановим після Великої Жовтневої революції в Радянській Росії був створений Інститут переливання крові, основною метою якого було зв'язування узами кровної спорідненості все людство. Вважалося, що кров має пам'ять. Тому кров старих революціонерів намагалися перелити молодим людям. Метою таких трансфузій було також створення нової породи людей, що володіють підвищеною силою і революційною свідомістю. Основною операцією були одночасні переливання крові молодим людям і іншим пацієнтам. Проте 24 березня 1928 р. було перелито майже літр крові самому Богданову від іншої особи. Однак у обох виникла лихоманка, яка обумовлювалася незнанням в той час існування резус-фактора.

В існування нечистої сили люди вірили в усі віки. Духи, демони, біси, примари, відьми, русалки, домовики і мерці, які ожили, є і сьогодні – так вважають багато. У наше століття науки і прогресу існує те, що багато хто не може зрозуміти. Якоюсь частиною нашої свідомості ми продовжуємо вірити в потойбічні сили, що несуть зло і небезпеку для людини. Нечиста сила – це приховане від повного розуміння, науково незрозуміле, прояв темної енергії, що негативно впливає на людину.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, слід підкреслити, що вампіризм – це глобальна комплексна проблема, яка має не тільки конспірологічне значення, а й кримінологічне і кримінально-правове. Тому сучасним юристам, особливо фахівцям у галузі кримінальної юстиції, слід звернутися до вивчення цієї проблеми як в аспек-

ті кваліфікації таких суспільно небезпечних дій, так і розгляді їх як самостійних кримінально-правових і кримінологічних категорій. Цей напрям є перспективним і вимагає більш глибокого осмислення його специфіки в правовому контексті.

REFERENCES

Бібліографія

Книги з автором

1. Антонов С, *Тонкая красная линия. Заметки о вампирической парадигме в западной литературе и культуре. «Гость Дракулы» и другие истории о вампирах.* (Азбука-Классика 2007)
2. Даймон М, *Евреи, Бог и история* (Мосты культуры 2019)
3. Дугин А, *Конспирология* (Арктогея 1992)
4. Елисаветский С, *История еврейского народа: курс лекций: учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов вузов* (б и 2000)
5. Мелтон Дж. Гордон, *Энциклопедия вампиров* (Феникс 1998)
6. Толстой Н, (ред) *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (Международные отношения 1995) т 1 А-Г

Книги за редакцією

7. Мелетинский Е, (ред) *Мифологический словарь* (Советская энциклопедия 1991) <<http://www.bibliotekar.ru/mif/>> дата звернення 20.07.2019

Статті з журналів

8. Багдасарян В, 'Демонологическая парадигма христианской конспирологии' (1999) 3 Армагеддон

Bibliography

Autored books

1. Antonov S, *Tonkaja krasnaja linija. Zаметки o vampiricheskoj paradigme v zapadnoj literature i kul'ture. «Gost' Drakuly» i drugie istorii o vampirah.* [Thin red line. Notes on the Vampiric Paradigm in Western Literature and Culture. «Dracula's guest» and other vampire stories] (Azbuka-Klassika 2007) (in Russian)
2. Dajmon M, *Evrei, Bog i istorija* [Jews, God and History](Mosty kul'tury 2019) (in Russian)
3. Dugin A, *Konspirologija* [Conspirology] (Arktogeja 1992) (in Russian)
4. Elisavetskij S, *Istorija evrejsogo naroda: kurs lekcij: ucheb. posobie dlja studentov gumanitarnyh fakul'tetov vuzovov* [History of the Jewish people:

lecture course: textbook. manual for students of humanitarian faculties of universities] (b i 2000) (in Russian)

5. Melton Dzh. Gordon, Jenciklopedija vampirov [Encyclopedia of Vampires] (Feniks 1998) (in Russian)

6. Tolstoj N, (red) Slavjanskije drevnosti. Jetnolingvističeskij slovar [Slavic antiquities. Ethnolinguistic Dictionary] (Mezhdunarodnye otnoshenija 1995) t 1 A-G(in Russian)

Edited books

7. Meletinskij E, (red) Mifologičeskij slovar [Mythological dictionary] (Sovetskaja jenciklopedija 1991) <<http://www.bibliotekar.ru/mif/>> дата звернення 20.07.2019(in Russian)

Journal articles

8. Bagdasarjan V, 'Demonologičeskaja paradigma hristianskoj konspirologii' [The demonological paradigm of Christian conspiracy theories] (1999) 3 Armageddon(in Russian)

Глушков В. О. Щодо нових напрямів вивчення соціальних феноменів у кримінологічній науці

У статті розглядається становлення вампіризму як соціального феномену. Проведено дослідження поглядів на вампіризм та вампірів у різних країнах світу. Розглянуто різні теорії вампіризму, такі як: телеологічна, конспірологічна, уфологічна. Зазначається, що вампіризм має і біологічну основу, яка полягає в прояві такого захворювання, як гемопорфірія. Згідно зі статистикою, таке захворювання зустрічається 1 на 10 000 чоловік. У США, в Новому Орлеані, у французькому кварталі існує штаб-квартира, яка офіційно зареєстрована як «Асоціація вампірів Нового Орлеана». Її чисельність налічує кілька сотень учасників, у них є свій офіс, магазини, два медичних центри, власний юридичний відділ. Існують такі організації в різних країнах по всьому світу. Автор робить висновок, що вампіризм – це глобальна та комплексна проблема, яка має не тільки конспірологічне значення, але кримінологічне і кримінально-правове. Тому сучасним юристам, особливо фахівцям в галузі кримінальної юстиції, слід звернутися до вивчення цієї проблеми, як в аспекті кваліфікації таких суспільно небезпечних дій, так і розгляду їх як самостійних кримінально-правових і кримінологічних категорій. Цей напрям є перспективним і вимагає більш глибокого осмислення цього специфіки в правовому контексті.

Ключові слова: вампіризм, вампіри, соціальний феномен, конспірологія, кримінологічне дослідження вампіризму.

Глушков В. А. О новых направлениях изучения социальных феноменов в криминалогической науке

В статье исследуется становление вампиризма как социального феномена. Проведено исследование взглядов на вампиризм и вампиров в разных странах мира.

Рассмотрены различные теории вампиризма, такие как: телеологическая, конспирологическая, уфологическая. Указывается, что вампиризм имеет биологическую основу, которая заключается в проявлении такого заболевания, как гемопорфирия. Согласно статистике, такое заболевание встречается 1 на 10 000 человек. В США, в Новом Орлеане, во французском квартале существует штаб-квартира, которая официально зарегистрирована как «Ассоциация вампиров Нового Орлеана». Ее численность насчитывает несколько сотен участников, у них есть свой офис, магазины, два медицинских центра, собственный юридический отдел. Существуют такие организации в разных странах по всему миру. Автор делает вывод, что вампиризм – это глобальная комплексная проблема, которая имеет не только конспирологическое значение, но криминологическое и уголовно-правовое. Поэтому современным юристам, особенно специалистам в области уголовной юстиции, следует обратиться к изучению этой проблемы, как в аспекте квалификации таких общественно опасных действий, так и рассмотрения их как самостоятельных уголовно-правовых и криминологических категорий. Это направление перспективно и требует более глубокого осмысления его специфики в правовом контексте.

Ключевые слова: вампиризм, вампиры, социальный феномен, конспирология, криминологическое исследование вампиризма.

Hlushkov V. O. About new directions of studing social phenomena in criminological science

The article explores the emergence of vampirism as a social phenomenon. Studies of vampirism and vampires in different countries of the world have been conducted. Various theories of vampirism are considered such as: teleological, conspiracy, ufological. Indicates that vampirism has a biological basis, which is the manifestation of a disease such as hemoporphyria. According to statistics, such a disease occurs in 1 in 10,000 people. In the United States, in New Orleans, there is a headquarters in the French Quarter that is officially registered with the New Orleans Vampire Association. The number has several hundred participants, they have their office, shops, two medical centers, their own legal department. There are such organizations in different countries around the world. Studies show that they are completely harmless, drink blood daily, but there is no crime, no one attacks, bites, they take blood either at themselves, or at each other, or at the side or at fans who voluntarily give their blood (that is, donors), they sign an agreement that they may be donors for health reasons, that is, they can fully control their behavior. The author concludes that vampirism is a global complex problem that is not only of conspiratorial importance, but also of criminological and criminal law. Therefore, modern lawyers, especially those in the field of criminal justice, should turn to the study of this problem, both in terms of qualifying such socially dangerous actions and considering them as independent criminal law and criminological categories. This area is promising and requires a deeper understanding of its specifics in the legal context.

Key words: vampirism, vampires, social phenomenon, conspiracy theology, criminological study of vampirism.

**ДОКТРИНА НЕМИНУЧОГО ВИЯВЛЕННЯ В РІШЕННІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВІ
«СВЕТІНА ПРОТИ СЛОВЕНІЇ»: ГЕНЕЗА ТА ПРАКТИКА
ЗАСТОСУВАННЯ**

О. Г. Шило, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
О. В. Бабаєва, асистентка кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
М. О. Меркулов, студент 4 курсу Міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України відповідно до ст. 9 Конституції України, а рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) підлягають застосуванню у кримінальних провадженнях. Утім на сьогодні дуже гостро постає проблема єдності практики застосування Конвенції, що спонукає не тільки до її активного обговорення на рівні вищої судової ланки нашої держави¹,

¹ ‘Єдність судової практики: погляд Європейського суду з прав людини та Верховного Суду’ (Судебно-юридическая газета 14 Червня 2019) <<https://sud.ua/ru/news/publication/143838-yednist-sudovoyi-praktiki-poglyad-yevropeyskogo-suduz-prav-lyudini-ta-vs-onlayn-translyatsiya>> дата звернення 12 вересня 2019

а й ретельного наукового дослідження окремих прецедентів Суду. Слід зазначити, що останнім часом тенденція щодо використання практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя значно збільшилася, проте серед юридичної спільноти найчастіше лунають думки щодо її аберації¹, відсутності єдності у її застосуванні, а інколи й навіть нерелевантного застосування під час здійснення правосуддя². Це обумовлено не тільки специфічною природою вказаних рішень, а й, зокрема, тим, що інколи ЄСПЛ у своїх рішеннях застосовує концепції або доктрини, які невідомі ані національному законодавству, ані науково-юридичній спільноті. В цьому контексті особливої уваги заслуговує рішення ЄСПЛ у справі «Светіна проти Словенії»³. Це рішення досить часто згадується науковцями та практичними працівниками як таке, в якому ЄСПЛ, застосувавши доктрину «неминучого виявлення», визнав, що незаконний спосіб отримання доказів не суперечить вимозі справедливого судового розгляду, або легалізував перехоплення телекомунікацій без судового дозволу⁴. Проте складність цієї доктрини обумовлює необхідність дослідження її сутності, тим більше, що на сьогодні в юридичній літературі відсутній її ґрунтовний аналіз, а також поки що не висловлено чіткої наукової позиції щодо можливості її використання в практиці кримінального процесу України.

¹ Лутковська В. (ред) та інші *PRECEDENT UA – 2016: дослідження практики національних судів* (КВІЦ 2017) <https://precedent.in.ua/wp-content/uploads/2018/01/PrecedentUA_2016_zbirka_.pdf> 122–3

² Гаврилюк О, 'Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами' (2018) 4 Підприємництво, господарство і право 233–4

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії» від 22 травня 2018 р. (Заява № 38059/13) URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf> (дата звернення 1 вересня 2019)

⁴ 'Незаконний спосіб получения доказательств не противоречит требованию справедливого судебного разбирательства – ЕСПЧ' (Лойер 16 Липня 2018) <<http://loyer.com.ua/ru/nezakonnyj-sposob-polucheniya-dokazatelstv-ne-protivorechit-trebovaniyu-spravedlivogo-sudebnogo-razbiratelstva-espch/>> дата звернення 12 вересня 2019; Дроздов О, 'ЄСПЛ легалізував перехоплення телекомунікацій без судового дозволу' (Протокол юридичний Інтернет-ресурс, 3 Червня 2018) <https://protocol.ua/ua/espl_legalizuvav_perehoplennya_telekomunikatsiy_bez_sudovogo_dozvolu/> дата звернення 12 вересня 2019

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя загалом та кримінального, зокрема, ставали предметом розгляду багатьох науковців: Н. Р. Бабечка, А. П. Бущенко, О. Гаврилюка, І. В. Гловіюк, О. М. Дроздова, В. В. Касько, Л. М. Лобойка, Б. А. Маланчук, Б. Н. Пошви та ін. Утім, враховуючи динамічний характер практики ЄСПЛ, доктринальний аналіз правових позицій Суду завжди залишається актуальним.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності генези та практики застосування в доказуванні в кримінальному провадженні доктрини «неминучого виявлення» задля отримання нових наукових знань і забезпечення її правильного розуміння.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, 22 травня 2018 р. ЄСПЛ ухвалив рішення з приводу порушення статей 6 і 8 Конвенції¹ у справі «Светіна проти Словенії», в якому, зокрема, була згадана принципово неприродна для сталої практики ЄСПЛ доктрина «неминучого виявлення», історія виникнення якої, до речі, бере свій початок у Сполучених Штатах Америки. Коротко щодо фабули цієї справи. Особу Х. було виявлено мертвим 4 листопада 2007 р. Його неодноразово вдарили ножом, а потім переїхали автомобілем. На місце події була викликана поліція, а також районний державний прокурор і слідчий суддя. При огляді місця події у машині Х. був знайдений його мобільний телефон. Вхідні та вихідні дзвінки та текстові повідомлення, відправлені на та з номера телефону Х., були перевірені співробітниками поліції на місці події. З телефонних записів стало відомо, що 4 листопада 2007 р. Х. спілкувався тільки з особою, яка використовує певний номер телефону, з якого також було відправлено повідомлення явно сексуального характеру. Після перевірки телефонного довідника було встановлено, що даний телефон належить жінці, яка виявилася бабусею заявника. Крім того, будучи проінформованим про те, що мобільний телефон Х. знайдений, прокурор округу звернувся до слідчого суд-

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 1 вересня 2019)

ді, щоб той дав вказівку оператору мобільної мережі видати записи телефонних дзвінків і текстових повідомлень, відправлених з відповідного телефону.

Вранці 6 листопада 2007 р. поліція зупинила машину заявника і піддала його так званій «перевірці безпеки», знайшовши у його кишені ніж та мобільний телефон. Вивчивши зміст телефону, працівники поліції встановили, що заявник використав вищезгаданий номер телефону, з якого були зроблені вказані дзвінки, і повідомлення, відправлене Х. Вони вилучили вказані предмети і заарештували заявника.

Покладаючись головним чином на інформацію, що міститься в телефонах Х. і заявника, слідчий видав розпорядження на обшук будинку заявника і автомобілів, які він використовував. Державний прокурор також попросив видати судовий наказ про отримання вичерпних телефонних записів заявника.

Згодом заявник був заслуханий та 8 листопада 2017 р. поміщений під варту. Під час судового розгляду виникали певні питання стосовно дослідження доказів, які вказували на відсутність повного та всебічного досудового розслідування. У зв'язку з цим суд апеляційної інстанції скасував обвинувальний вирок суду першої інстанції, вказавши на те, що цей суд не зміг прояснити факти, пов'язані з можливими відбитками взуття на спині жертви, які могли б вказувати на присутність третьої особи на місці злочину.

Під час повторного судового розгляду заявник звернувся до суду із клопотанням про виключення із доказової бази доказів, які були отримані внаслідок незаконної перевірки телефонів, що належали йому і Х., та порушували право на приватне спілкування. Суд відхилив подане клопотання щодо виключення вказаних доказів, пояснивши, що розслідування щодо заявника почалося після перевірки даних телефону Х., що не порушувало прав заявника на приватне спілкування, а перевірка телефону заявника хоча і була порушенням зазначеного положення, але не мала доказової сили, оскільки на той момент поліція вже отримала необхідну інформацію з телефону Х., а результати даної експертизи не були включені до справи і не були використані судом.

Суд апеляційної інстанції, оцінюючи доводи заявника, зменшив строк позбавлення волі і зняв обтяжуючі обставини, проте вказав на те, що порушення процедури перевірки телефону не було важливим з точки зору доказової бази.

Зрештою заявник звернувся до касаційної інстанції з питань права, стверджуючи, що перевірка мобільного телефону є суттєвим порушенням права заявника та Х., на якій ґрунтувалися подальші процесуальні дії, зокрема арешт. Суд касаційної інстанції відхилив апеляцію заявника, стверджуючи, що права Х. не були порушені, оскільки його особисті права припинилися в момент смерті. Посилаючись на те, що суддя перебував на місці, коли співробітниками було виявлено телефон Х., а заявник був заарештований лише після судового наказу про перевірку телефону Х., суд встановив, що порушення права особи на втручання у приватне життя не було і вказані обставини ніяк не вплинули на подальший хід досудового розслідування.

Суд зазначив, що текстове повідомлення сексуального характеру, виявлення якого, за твердженням заявника, порушує його права, було б неминуче виявлено в ході вчинення перевірки сім-карти або перевірки телефону після судового наказу, який повинен був би виданий. Однак суд зауважив неможливість залучення індикації мобільного номера заявника як допустимого доказу у зв'язку із порушенням процесуальної процедури.

Подаючи конституційну скаргу, заявник посилався на те, що твердження касаційного суду про неминучість виявлення доказів є таким, що не відповідає національному законодавству, яке містить суворе правило про виключення всіх доказів, отриманих методами, що порушують права людини. Проте Конституційний суд Словенії прийняв рішення не розглядати подану конституційну скаргу.

Врешті-решт, заявник звернувся до ЄСПЛ, де внаслідок розгляду цієї справи була висловлена позиція Суду із застосуванням доктрини «неминучого виявлення». Так, під час розгляду справи Суд встановив, що сутність скарги заявника полягає в незгоді із правовою оцінкою національних судів щодо допустимості доказів, яка в основному ґрунтується на думці, що докази, отримані при

незаконній перевірці або обшуку, але які були б неминуче виявлені навіть за відсутності такої перевірки, або у проведенні відповідної перевірки на законних підставах, можуть бути допущені до кримінальної справи. ЄСПЛ зазначив, що ця незгода стосується питання тлумачення національного законодавства, що в основному має вирішуватися національними судами. Таким чином, Суд не робить ніякого висновку щодо відповідності «доктрини неминучого виявлення» вимогам Конвенції. Суд також зазначає, що, хоча і можливо, що дані, отримані незаконним чином із мобільного телефону заявника, відігравали певну роль на початковому етапі розгляду, що призвів до затримання заявника, вони не використовувалися як докази під час судового розгляду. А засудження заявника ґрунтувалося на ряді інших інкримінуючих доказах, не пов'язаних із незаконно отриманими даними¹.

Як уже зазначалося нами вище, доктрина «неминучого виявлення», на яку спирався ЄСПЛ у своєму рішенні, бере свої витоки у США. Так, вказана доктрина вперше була застосована Верховним судом США у 1984 р. у справі «Нікс проти Вільямса» (*Nix v. Williams*, 467 U. S. 431)². Згідно із матеріалами справи, у 1968 р. в Де-Мойні, штат Айова зникла десятирічна дівчина. Після показань свідка поліція отримала ордер на арешт підозрюваного Роберта Вільямса і почала пошук тіла загиблої. 26 грудня Вільямс здався поліції в Девенпорті. Адвокати Вільямса і сторона обвинувачення досягли певних домовленостей, відповідно до яких його не допитували до перевезення назад в Де-Мойн. Однак, повернувшись у Де-Мойн, один із детективів переконав Вільямса показати, де було заховане тіло, нібито для того, щоб сім'я загиблої змогла здійснити належне християнське поховання. Врешті-решт, здійснюючи тиск на свідомість шляхом викликання жалю, Вільямса переконали, і він показав поліції, де було заховане тіло.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії» від 22 травня 2018 р. (Заява № 38059/13) URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf> (дата звернення 1 вересня 2019)

² Decision U. S. Supreme Court in case of *Nix v. Williams* (1984) 467 U. S. 431 URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/431/> (дата звернення 1 вересня 2019)

Згодом підсудний був визнаний винним у вбивстві, але вирок був скасований Верховним судом в Брюері з тієї підстави, що звинувачення ґрунтувалося на заявах обвинуваченого проти самого себе, які були незаконно спровоковані поліцією. У ході подальшого судового розгляду було вирішено включити тіло потерпілої як доказ, при цьому зазначено, що, незважаючи на те, що воно було виявлено за допомогою порушення права на допомогу адвоката, воно було б неминуче виявлено в ході поліцейського розшуку, який здійснювався в той час в тому районі.

Верховний суд США, згодом підтримавши це обґрунтування, зазначив таке: «Якщо звинувачення може встановити за переважачими доказами, що інформація в кінцевому рахунку або неминуче була б виявлена законними засобами... тоді для обґрунтування утримання від їх визнання допустимими існує так мало причин, що докази повинні бути прийняті. Все, що менше цього, суперечить логіці, досвіду і здоровому глузду»¹.

І хоча Верховний суд США більше ніколи не звертався до цієї доктрини при ухваленні своїх рішень, прецедент, який було створено у справі «Нікс проти Вільямса» використовується федеральними судами при здійсненні правосуддя. Так, наприклад, у рішенні *State v. Larkin*, 237 NC App. 335 (2013)², у якому на підставі доктрини «неминучого виявлення» виправдовувався обшук автомобіля обвинуваченого, який раніше був незаконно заарештований іншим відділом поліції. Докази вказували на те, що співробітник поліції отримав ордер на обшук автомобіля у ході іншого кримінального провадження. Співробітник вказував, що він, базуючись на наявних доказах, неминуче б отримав відповідний ордер на обшук автомобіля і здійснив би його у порядку, передбаченому законом.

¹ Decision U. S. Supreme Court in case of *Nix v. Williams* (1984) 467 U. S. 431 URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/431/> (дата звернення 1 вересня 2019)

² Decision Court of Appeal of North Carolina in case of *State v. Larkin* 18 November 2014 764 S. E.2d 681 URL: [https://casetext.com/case/state-v-larkin-45?resultsNav=false&q=State%20v.%20Larkin%20,%2020237%20N.C.%20App.%20335,%2020339,%20764%20S.E.2d%20681,%2020685%20\(2014\)&p=1&tab=keyword&jxs=&sort=relevance&type=case#p690](https://casetext.com/case/state-v-larkin-45?resultsNav=false&q=State%20v.%20Larkin%20,%2020237%20N.C.%20App.%20335,%2020339,%20764%20S.E.2d%20681,%2020685%20(2014)&p=1&tab=keyword&jxs=&sort=relevance&type=case#p690) (дата звернення 1 вересня 2019)

Ще одним прикладом застосування доктрини є рішення *State v. Harris*, 157 NC App. 647 (2003)¹. Суд встановив, що незаконне вилучення ключа від фургону обвинуваченого та подальший його обшук підпадають під доктрину «неминучого виявлення», оскільки кокаїн у фургоні був би неминуче виявлений під час здійснення законного обшуку на підставі ордеру.

Слід зазначити, що наведені вище рішення Верховного суду США є прикладом обмеження загальновідомої доктрини «плодів отруєного дерева». Так, у результаті критики та спроби реформування вказану доктрину Верховний суд США обмежує її використання шляхом застосування інших доктрин, відповідно до яких можливо використовувати докази, отримані із порушенням закону, а саме: доктрини «неминучого виявлення», «очищеної плями», «незаконного джерела» та «нешкідливої помилки»². Сутність доктрини «неминучого виявлення», на яку послався ЄСПЛ у своєму рішенні, полягає у визнанні доказів, отриманих незаконним шляхом, допустимими за умови, що такі докази можливо було б неминуче отримати в ході досудового розслідування у порядку, передбаченому законом³. Вона має безліч протиріч і суперечностей, які порушують концепцію законності отримання доказів, створюючи умови для свавілля правоохоронних органів. Тож не дивно, що вона була розкритикована багатьма американськими вченими-юристами, зокрема професором Бостонського Юридичного Коледжу Р. Блумом⁴.

Свою точку зору з приводу посилання Судом на доктрину «неминучого виявлення» висловив суддя ЄСПЛ Пінто де Альбукерке,

¹ Decision Supreme Court of Missouri in case of *State v. Harris* 8 September 2003 157 N. C. App. 647 URL: <https://casetext.com/case/state-v-harris-1146> (дата звернення 1 вересня 2019)

² Ferdico J, Fradella H, Totten Ch, *Criminal procedure for the criminal justice professional* (12 ed, Cengage Learning 2015) 47–57; 'Exclusionary rule' (Legal Dictionary 17 November 2014) <legaldictionary.net/exclusionary-rule/> дата звернення 5 вересня 2019

³ 'Inevitable Discovery Exception and Legal Definition' (USLegal) <<https://definitions.uslegal.com/i/inevitable-discovery-exception/>> дата звернення 12 вересня 2019

⁴ Bloom R. M., 'Inevitable Discovery: An Exeption beyond the Fruits'(1992) 20 American Journal of Criminal Law 79

який, погоджуючись в цілому із рішенням Суду, все-таки склав окрему думку щодо цього питання. Так, зокрема, він зазначив, що Суд повинен скористатися цією можливістю, і заявити, що доктрина «неминучого виявлення» несумісна з Конвенцією і прецедентною практикою Суду. В принципі, обвинувальний вирок не повинен ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконними засобами, зокрема, в спосіб, який порушує права за Конвенцією, як це сталося в цій справі. Ані незаконні первинні докази, ані сумнівні вторинні докази не можуть бути просто збережені, із припущенням, що вони неминуче були б виявлені¹.

Окрім того, суддя Альбукерке вважає, що у справі «Светіна проти Словенії» Суд (як і Верховний суд Словенії) помилково поспався на доктрину «неминучого виявлення» до правила про неприйняття доказів, отриманих незаконним шляхом, вважаючи, що в даному випадку, повинна бути застосована інша доктрина – «очищеної плями». На його думку, це впливає з того, що, навіть беручи до уваги, що перевірка телефону заявника сприяла виявленню сумнівних доказів (телефонні записи між заявником і жертвою), можна стверджувати, що помилка, пов'язана із перевіркою телефону, пізніше була усунена, тому що заявник сам зізнався, що знав жертву і переїхав її².

Обґрунтовуючи свою позицію, суддя вдається до логічного аналізу визначення доктрини та зазначає, що визнання доказів, отриманих незаконним шляхом, допустимими за умови, що такі докази можливо було б неминуче отримати в ході досудового розслідування у порядку, передбаченому законом, звертаючи увагу на словосполучення «*можливо було б*» (виділено нами. – О. Ш., О. Б., М. М.), що очевидно вказує на імовірність, а не впевненість у твердженні. З цього виходить, що доктрині, при її жорсткому однозначному формулюванні, не вистачає визначеності обставин та крите-

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії» від 22 травня 2018 р. (Заява № 38059/13) URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf> (дата звернення 1 вересня 2019)

² Там само

рив, за умов існування яких достовірно існує можливість отримання відповідного доказу законним шляхом.

Так, суддя Альбукерке при викладенні своєї думки вдається не лише до суто правового чи лінгвістичного аналізу, а формує певну ґрунтовну думку на психологічному аналізі сприйняття людиною відомого факту, як імовірно невідомого, так зване «прокляття знання» – когнітивне відхилення у мисленні особи, яке полягає у тому, що більш поінформованим людям надзвичайно складно розглядати будь-яку проблему з точки зору менш поінформованих людей¹.

Крім того, суддя зазначає, що імовірнісні оцінки вкриті подекуди тим, що психологи називають «мотивованими міркуваннями», схильністю людей «приходити до тих висновків, до яких вони прагнуть», навіть якщо це має на увазі використання одних і тих же фактів для «доступу до різних переконань і правил при наявності різноспрямованих цілей для виправдання протилежних висновків із різних приводів».

Цікаво, що цей ефект був емпірично підтверджений у конкретному контексті доктрини «неминучого виявлення»². У відповідному експерименті двом групам було запропоновано, у вигаданій справі, визначити, чи слід виключити доказ (наркотики, отримані в результаті незаконного огляду автомобіля) або зберегти його згідно з доктриною «неминучого виявлення». Одній з груп осіб, які брали участь у цьому експерименті, було повідомлено, що обвинувачений продавав марихуану невиліковно хворим пацієнтам, а іншій групі сказали, що він продає героїн наркоманам. Зовсім не дивно, що люди в справі про героїн (які були більш схильні покарати обвинуваченого) із більшою ймовірністю визначили, що виявлення доказів було б неминучим, хоча деталі щодо пошуку були ідентичні в обох випадках. Таким чином, результати експерименту демонструють крихкість імовірнісних суджень.

¹ Colin C, Loewenstein G, Weber M, 'The Curse of Knowledge in Economic Settings: An Experimental Analysis' (1989) *Journal of Political Economy* <<https://www.cmu.edu/dietrich/sds/docs/loewenstein/CurseknowledgeEconSet.pdf>> 75–6

² Sood A, 'Cognitive Cleansing: Experimental Psychology and the Exclusionary Rule' (2015) *The Georgetown Law Journal* <<https://georgetownlawjournal.org/articles/33/cognitive-cleansing-experimental-psychology/pdf>> дата звернення 10 вересня 2019

Такий підхід до розгляду будь-якої конкретної справи, продовжує суддя Пінто де Альбукерке, призводить до нівелювання принципів незалежності, неупередженості та безсторонності суду. Зрозуміло, що певне суб'єктивне ставлення всіх учасників процесу формується під час розгляду кожної конкретної справи на основі своїх внутрішніх переконань. Проте наявність доказової бази суттєво впливає на формування такого ставлення, а отже, і на відповідний судовий вирок. Певні допущення та імовірності створюють умови для винесення судового вироку не на підставі фактичних даних, що були встановлені у передбаченому законом порядку, а на сукупності власних переконань та ціннісних орієнтирів.

Крім того, застосування доктрини «неминучого виявлення» нівелюватиме «стримування» правоохоронних органів в оперативно-розшуковій діяльності. На підтвердження цієї думки, суддя Альбукерке наводить такий приклад. Так, працівники правоохоронних органів отримують відомості щодо наявності вибухової речовини у особи в помешканні. Приймається рішення про здійснення обшуку помешкання і вилучення вибухових речовин, на що, за загальним правилом, необхідно отримати судовий дозвіл. За звичайних умов, докази, що були отримані внаслідок незаконного обшуку оселі, були б визнані недопустимими, однак сторона обвинувачення, посиляючись на доктрину «неминучого виявлення», зможе покласти ці докази в основу обвинувачення. Очевидно, що правоохоронними органами будуть здійснені зловживання таким правом і вони просто будуть ігнорувати будь-які формальності, якщо існує певна імовірність, що особа здійснює щось незаконне. Такий підхід до здійснення досудового розслідування повністю нівелює значення суду як органу, що стримує діяльність правоохоронних органів і визначає ступінь необхідності обмеження прав і свобод осіб.

Окрім цього, суддя Альбукерке робить акцент на тому, що доктрина повністю ігнорує фактор часу. Неможливо встановити імовірні часові межі пошуку доказів законним шляхом, що також унеможливує моделювання імовірних обставин у такому випадку.

Підбиваючи підсумки, суддя Пінто де Альбукерке зазначає, що суд, який визнає докази, отримані з порушенням положень Конвен-

ції, за визначенням не може бути справедливим. Порушення, які захищають Конвенційні засади, не може бути усунуте за допомогою «загальної справедливості» «розгляду в цілому». Комплекс цінностей Конвенції, що лежить в основі засудження з використанням державою доктрини «неминучого виявлення», не повинен обманним шляхом обходитися стороною за допомогою зручного скорочення оцінки загальної справедливості процедури.

Суддя погодився із рішенням ЄСПЛ, проте зазначив, що використання касаційною інстанцією у справі «Светіна проти Словенії» доктрини «неминучого виявлення» є неправомірним і суперечить Конвенції, вказавши, що прагнення до правосуддя, особливо до кримінального правосуддя, не виправдовує використання будь-яких засобів, таких як примус до визнання. Обґрунтовуючи використання незаконних засобів для досягнення бажаних каральних цілей, доктрина «неминучого виявлення» не виправдовує гарантій Конвенції, якою так дорожать європейські громадяни. Гірше того, цей вигідний законний засіб оминати правила недопустимості доказів, отриманих незаконним шляхом, відкриває лазовини для всіх видів державних неправомірних дій на підставі практично недосяжних і практично необмежених гіпотетичних доводів. Доктрина «неминучого виявлення» застосовується незалежно від того, наскільки кричущим може бути порушення прав обвинуваченого, оскільки тип і ступінь державного неправомірної поведінки ніяк не пов'язані з визначенням «неминучості» – зазначає суддя ЄСПЛ Пінто де Альбукерке у своєму висновку¹.

Висновки. На підставі проведеного дослідження сутності, генези та практики застосування доктрини «неминучого виявлення», рішення ЄСПЛ «Светіна проти Словенії», а також окремої думки судді ЄСПЛ Пінто де Альбукерке, можна дійти висновку, що ця доктрина викликає багато питань стосовно відповідності її Конвенційним гарантіям та здатності зберегти за допомогою її застосуван-

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії» від 22 травня 2018 р. (Заява № 38059/13) URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf> (дата звернення 1 вересня 2019)

ня реалізацію права на справедливий суд. Тим більше уявною виглядає можливість її використання в практиці національних судів, з огляду на істотні новації КПК України (порівняно з законодавством, яке діяло до 2012 р.) в частині нормативного регулювання інституту допустимості доказів, які, на наше переконання, заслуговують на позитивну оцінку.

REFERENCES

Перелік юридичних джерел

Законодавство

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 1 вересня 2019)

Справи

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії» від 22 травня 2018 р. (Заява № 38059/13) URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf> (дата звернення 1 вересня 2019)

3. Decision U. S. Supreme Court in case of Nix v. Williams (1984) 467 U. S. 431 URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/431/> (дата звернення 1 вересня 2019)

4. Decision Court of Appeal of North Carolina in case of State v. Larkin 18 November 2014 764 S. E.2d 681 URL: [https://casetext.com/case/state-v-larkin-45?resultsNav=false&q=State%20v.%20Larkin%20,%2020237%20N.C.%20App.%2020335,%2020339,%20764%20S.E.2d%20681,%2020685%20\(2014\)&p=1&tab=keyword&jxs=&sort=relevance&type=case#p690](https://casetext.com/case/state-v-larkin-45?resultsNav=false&q=State%20v.%20Larkin%20,%2020237%20N.C.%20App.%2020335,%2020339,%20764%20S.E.2d%20681,%2020685%20(2014)&p=1&tab=keyword&jxs=&sort=relevance&type=case#p690) (дата звернення 1 вересня 2019)

5. Decision Supreme Court of Missouri in case of State v. Harris 8 September 2003 157 N. C. App. 647 URL: <https://casetext.com/case/state-v-harris-1146> (дата звернення 1 вересня 2019)

Бібліографія

Книги з автором

6. Ferdico J, Fradella H, Totten Ch, *Criminal procedure for the criminal justice professional* (12 ed, Cengage Learning 2015)

Книги за редакцією

7. Лутковська В. (ред) та інші *PRECEDENT UA – 2016: дослідження практики національних судів* (КВІЦ 2017) <<https://precedent.in.ua/wp->

content/uploads/2018/01/PrecedentUA_2016_zbirka_.pdf> дата звернення 12 вересня 2019

Статті з журналів

8. Гаврилюк О, 'Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами' (2018) 4 Підприємництво, господарство і право 231

9. Bloom R. M, 'Inevitable Discovery: An Exeption beyond the Fruits'(1992) 20 American Journal of Criminal Law 79

10. Colin C, Loewenstein G, Weber M, 'The Curse of Knowledge in Economic Settings: An Experimental Analysis' (1989) Journal of Political Economy <<https://www.cmu.edu/dietrich/sds/docs/loewenstein/CurseknowledgeEconSet.pdf>> дата звернення 12 вересня 2019

Веб-сайти

11. Дроздов О, 'ЄСПЛ легалізував перехоплення телекомунікацій без судового дозволу' (Протокол юридичний інтернет-ресурс, 3 Червня 2018) <https://protocol.ua/ua/espl_legalizuvav_perehoplennya_telekomunikatsiy_bez_sudovogo_dozvolu/> дата звернення 12 вересня 2019

12. 'Єдність судової практики : погляд Європейського суду з прав людини та Верховного Суду' (Судебно-юридическая газета 14 Червня 2019) <<https://sud.ua/ru/news/publication/143838-yednist-sudovoyi-praktiki-poglyad-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-ta-vs-onlayn-translyatsiya>> дата звернення 12 вересня 2019

13. 'Незаконный способ получения доказательств не противоречит требованию справедливого судебного разбирательства – ЕСПЧ' (Лойер 16 Липня 2018) <<http://loyer.com.ua/ru/nezakonnyj-sposob-polucheniya-dokazatelstv-ne-protivorechit-trebovaniyu-spravedlivogo-sudebnogo-razbiratelstva-espch/>> дата звернення 12 вересня 2019

14. 'Exclusionary rule' (Legal Dictionary 17 November 2014) <legaldictionary.net/exclusionary-rule/> дата звернення 5 вересня 2019

15. 'Inevitable Discovery Exception and Legal Definition' (USLegal) <<https://definitions.uslegal.com/i/inevitable-discovery-exception/>> дата звернення 12 вересня 2019

16. Sood A, 'Cognitive Cleansing: Experimental Psychology and the Exclusionary Rule' (2015) The Georgetown Law Journal <<https://georgetownlawjournal.org/articles/33/cognitive-cleansing-experimental-psychology/pdf>> дата звернення 10 вересня 2019

List of legal documents

Legislation

1. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ratyfikovana Zakonom Ukrainy [Convention for the Protection of Human Rights

and Fundamental Freedoms: ratified by the Law of Ukraine] vid 17 lypnia 1997 r. № 475/97-VR URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian).

Cases

2. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u sprava «Svietina proty Slovenii» [Decision of the European Court of Human Rights in the case of Svetina v. Slovenia] vid 22 travnia 2018 r. (Zaiava № 38059/13) URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/CASE-OF-SVETINA-V-SLOVENIA.pdf> (in Ukrainian).

Bibliography

Edited books

1. Lutkovska V.(red) ta inshi PRECEDENT UA – 2016: doslidzhennia praktyky natsionalnykh sudiv [PRECEDENT UA – 2016: study of the practice of national courts] (KVITs 2017) <https://precedent.in.ua/wp-content/uploads/2018/01/PrecedentUA_2016_zbirka_.pdf>(in Ukrainian).

Journal articles

2. Havryliuk O, 'Problemni pytannia zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny natsionalnymi sudamy' ['Problematic issues in the application of the case-law of the European Court of Human Rights by national courts'] (2018) 4 Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo 231 (in Ukrainian).

Websites

3. Drozdov O, 'YeSPL lehalizuvav perekhopennia telekomunikatsii bez sudovoho dozvolu' [The ECtHR legalized the interception of telecommunications without court authorization] (Protokol yurydychnyi internet-resurs, 3 Chervnia 2018) <https://protocol.ua/ua/espl_legalizuvav_perehopennya_telekomunikatsiy_bez_sudovogo_dozvolu/> (in Ukrainian).

4. 'Yednist sudovoi praktyky : pohliad Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta Verkhovnoho Sudu' [Unity of case law: the view of the European Court of Human Rights and the Supreme Court] (Sudebno-iurydycheskaia hazeta 14 Chervnia 2019) <<https://sud.ua/ru/news/publication/143838-yednist-sudovoyi-praktiki-poglyad-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-ta-vs-onlayn-translyatsiya>> (in Ukrainian).

5. 'Nezakonnij sposob poluchenija dokazatel'stv ne protivorechit trebovaniyu sparvedlivogo sudebnogo razbiratel'stva – ESPCh' [Illegal way of obtaining evidence does not contradict the requirement of a fair trial – ECHR'] (Lojer 16 Lipnja 2018) <<http://loyer.com.ua/ru/nezakonnij-sposob-polucheniya-dokazatelstv-ne-protivorechit-trebovaniyu-spravedlivogo-sudebnogo-razbiratelstva-espch/>> (in Russian).

Шило О. Г., Бабаєва О. В., Меркулов М. О. Доктрина неминучого виявлення у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії»: генеза та практика застосування

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та дослідженню виникнення та практики застосування доктрини «неминучого виявлення» у кримінальному процесі Сполучених Штатів Америки, а також випадкам її застосування. В роботі зазначається, що вперше доктрина неминучого виявлення була застосована Верховним судом США у справі «Нікс проти Вільямса» у 1984 р. (*Nix v. Williams*), в якій він визнав, що доказ, отриманий із порушенням закону, є допустимим, адже його неминуче було б виявлено, що стало виключенням із доктрини «плодів отруєного дерева». З того часу Верховний суд США вказує доктрину не застосовувати, проте на неї неодноразово посилалися суди США у справах «Штат проти Харріса» 2003 р. (*State v. Harris*) та «Штат проти Ларкіна» 2014 р. (*State v. Larkin*) тощо. Окрім того, в статті проаналізовано застосування доктрини «неминучого виявлення» Європейським судом з прав людини у справі «Светіна проти Словенії», а також окрема думка судді ЄСПЛ Пінто де Альбукерке щодо сутності доктрини «неминучого виявлення» правового, лінгвістичного та психологічного її аналізу. Суддею Альбукерке зроблено висновок щодо того, що доктрина «неминучого виявлення» не тільки не відповідає Конвенційним стандартам, а й ЄСПЛ помилково поспівався на вказану доктрину, з огляду на те, що в даній справі необхідно застосовувати іншу доктрину – «очищеної плями». На підставі дослідження зроблено висновок, зокрема, про те, що доктрина «неминучого виявлення» викликає багато питань стосовно відповідності її Конвенційним гарантіям та здатності зберегти за допомогою її застосування реалізацію права на справедливий суд.

Ключові слова: доктрина неминучого виявлення, кримінальний процес, допустимість доказів, приватне життя, справедливий суд.

Шило О. Г., Бабаєва А. В., Меркулов М. О. Доктрина неизбежного обнаружения в решении Европейского суда по правам человека в деле «Светина против Словении»: генезис и практика применения

Статья посвящена выяснению сущности и исследованию возникновения и практики применения доктрины «неизбежного обнаружения» в уголовном процессе США, а также случаям ее применения. В работе отмечается, что впервые доктрина «неизбежного обнаружения» была применена Верховным судом США в деле «Никс против Вильямса» в 1984 г. (*Nix v. Williams*), в котором суд признал, что доказательство, полученное с нарушением закона, является допустимым в связи с тем, что оно неизбежно было бы обнаружено, что стало исключением из общего правила «плодов отравленного дерева». С того времени Верховный суд США указанную доктрину не применял, но на нее неоднократно ссылались суды США в делах «Штат против Харриса» 2003 г. (*State v. Harris*), «Штат против Ларкина» 2014 г. (*State v. Larkin*) и др. Кроме того, в статье проанализировано применение доктрины «неизбежного обнаружения» в решении Европейского суда по правам человека в деле «Светина против Словении», а также особое мнение

судьи Пинто де Альбукерке относительно сущности доктрины «неизбежного обнаружения», ее правового, лингвистического и психологического анализа. Судьей Альбукерке сделан вывод о том, что доктрина «неизбежного обнаружения» не только не соответствует Конвенционным гарантиям, но и ЕСПЛ ошибочно сослался на указанную доктрину, в связи с тем, что в данном деле необходимо применить другую доктрину – «очищеного пятна». На основе исследования авторами сделан вывод, в частности, что доктрина «неизбежного обнаружения» вызывает много вопросов относительно соответствия ее Конвенционным гарантиям и способности сохранить с помощью ее применения реализацию права на справедливый суд.

Ключевые слова: доктрина «неизбежного обнаружения», уголовный процесс, допустимость доказательств, справедливый суд, частная жизнь, справедливый суд.

Shylo O. G., Babaieva O. V., Merkulov M. O. Doctrine of inevitable detection in the decision of the European court of human rights in the case «Svetina v. Slovenia»: genesis and practice of application

The article researches the essence of the inevitable discovery doctrine in the criminal process of USA, the history of its formation, as well as the problems of using during the trial. In the article indicated that for the first time the doctrine of inevitable discovery was applied by the United States Supreme Court in the case of *Nix v. Williams* in 1984, in which it concluded that evidence obtained in violation of the law could be admissible if they would be obtained inevitably, which is an exception to the doctrine of «poisoned fruit». Since that time, the United States Supreme Court has not applied the doctrine, but has repeatedly been referred to by the United States Courts in 2003 against *Harris*. (*State v. Harris*) and *State v. Larkin* 2014. (*State v. Larkin*). Moreover, in article, in particular, analyzes the application of the doctrine of «inevitable detection» by the European Court of Human Rights in the case of «*Svetina v. Slovenia*», as well as the individual opinion of ECtHR Pinto de Albuquerque on the possibility of applying the doctrine of «inevitable detection» and legal, linguistic and psychological analysis. Judge Albuquerque concluded that the doctrine of «inevitable detection» not only does not comply with the Convention guarantees, but the ECtHR also mistakenly referred to the said doctrine, in connection with the fact that in this case it is necessary to apply another doctrine – the «cleaned spot». Based on the study, the authors concluded, in particular, that the doctrine of «inevitable discovery» raises many questions regarding the conformity of its Convention guarantees and the ability to preserve the right to a fair trial through its application.

Key words: inevitable discovery doctrine, criminal process, admissibility of evidence, fair trial, private communication.

ДО ПИТАННЯ ПРО «ПРИМУСОВУ ХІМІЧНУ КАСТРАЦІЮ»

Н. А. Орловська, доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. 11 липня 2019 р. Верховною Радою України було підтримано законопроект № 6449 (247 народних депутатів – за; жодного – проти; 11 – утрималось; 65 – не голосувало). 22 липня 2019 р. ухвалений Закон направлено на підпис Президента України.

На його підставі в Україні має бути запроваджено покарання у виді примусової хімічної кастрації. Депутатська підтримка її введення свідчить про бажання парламентарів відреагувати на шокуючі факти сексуального насильства щодо малолітніх потерпілих, тим більше, що громадяни досить давно вимагали від держави рішучих дій із запобігання таким кримінально-протиправним діям. Окрім цього, одними з найбільш вагомих аргументів на користь подібного рішення стало посилення на високу рецидивнебезпечність статевих злочинів проти дітей та необхідність привести законодавство у відповідність до міжнародних стандартів¹.

Однак цей документ ще на стадії розробки викликав гостру дискусію, у якій взяли участь як юристи, так і медики (як потенційні «виконавці» хімічної кастрації). Низка зауважень була наведена

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону № 6449 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790

у висновку на законопроект № 6449, підготовленому Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України¹. І хоча деякі з них були усунені при прийнятті закону, кінцевий варіант викликає багато запитань.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що хімічна кастрація як правовий наслідок вчинення статевих кримінальних правопорушень не привертала значної уваги вітчизняних фахівців, однак є низка робіт, які безпосередньо зачіпали цю тему. Серед них дослідження А. П. Чуприкова та Б. М. Цуприка, дисертаційна робота С. В. Романцової. Відомі роботи медичного спрямування, наприклад, О. А. Козерацької, у яких, крім іншого, подано огляд праць у галузі психіатрії, сексології, сексопатології. При цьому, як зазначає авторка, залишається відкритим питання про те, чи хворіють особи, які вчинили статеві кримінальні правопорушення, на психічний розлад, що має тягнути лікування, чи це є проявом поведінки, що вимагає покарання².

З огляду на зазначене, **метою даної статі** є аналіз положень про хімічну кастрацію в межах прийнятого закону та альтернативного законопроекту № 6607.

Виклад основного матеріалу. У прийнятому законі йдеться про примусову хімічну кастрацію як покарання. Однак згідно з ч. 1 ст. 50 КК України покарання є заходом державного примусу. Тому, якщо вже визначати хімічну кастрацію як покарання, то спеціально називати її примусовою нелогічно. З таким же успіхом можна говорити про примусовий штраф або примусове позбавлення волі.

Примусовими традиційно іменуються в нормативному тексті кримінально-правові заходи, відмінні від покарання. Це підкреслює той факт, що примусовість певних заходів обумовлена порушенням кримінально-правової заборони, а не іманентно їм притаманна.

Оскільки кримінально протиправне діяння є соціально обумовленим видом поведінки, то покарання пов'язано з впливом на со-

¹ Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону № 6449 від 5.07.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790

² Козерацька О, 'Психіатричні аспекти оцінки та лікування осіб, які вчинили сексуальні злочини' (2014) 1 Архів психіатрії 96

ціально значущі цінності – певні права та свободи. При цьому в кримінальному праві далеко не всі права та свободи підлягають обмеженню, наприклад, незважаючи на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, особа не позбавляється громадянства. У певних випадках, коли вчинення діяння супроводжують біологічні чинники, до покарання можуть приєднуватися заходи лікування (примусове лікування, надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку).

Зміст хімічної кастрації становить медикаментозне втручання – «введення засудженому антиандрогенних препаратів, які складаються з хімічних речовин, що мають на меті зменшити лібідо та сексуальну активність»¹. Відповідно, сутністю кастрації слід вважати не кару, як би це було у випадку покарання, а медичну корекцію поведінки.

Чи є хімічна кастрація правообмеженням? Хіба зменшення лібідо та сексуальної активності внаслідок медикаментозного втручання не може розглядатися як обмеження права особи на статеве життя? З цього приводу зазначимо, що в Уставі Всесвітньої організації охорони здоров'я (1946 р.) йдеться про те, що володіння найвищим рівнем здоров'я, який може бути досягнутий, є одним з основних прав будь-якої людини. Здоров'я є станом повного фізичного, душевного та соціального благополуччя².

Хімічна кастрація «призначена» лише для осіб, які вчиняють статеві кримінально-протиправні діяння щодо дітей і мають такий розлад, як педофілія (саме на її наявності базується позиція про рецидивонебезпечність таких діянь).

Згідно з останнім Міжнародним класифікатором хвороб (МКХ 10) педофілія (F65.40) є сексуальним розладом, включеним до розладів зрілої особистості та поведінкових розладів – різновиду

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої чи малолітнього, неповнолітньої чи неповнолітнього та особи, яка не досягла статевої зрілості: від 15.05.2019 р. №6449 (доопрацьований). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790

² Устав (Конституція) Всемирной организации здравоохранения. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599

розладів психіки та поведінки. В американському стандарті DSM-5 педофілія – це парафілічний розлад, який характеризується повторюваними, інтенсивними, сексуально збудливими фантазіями, бажаннями або поведінкою, об'єктом яких є препубертатні діти чи діти у допідлітковому віці. Діагноз «педофілічний розлад» ставиться особам у віці понад 16 років, якщо вони мінімум на 5 років є старшими за дитину, яка є об'єктом фантазій або дій. У процесі лікування задіяні психотерапія, лікування супутніх захворювань, медикаментозне лікування¹. Однак існує й інша думка: сексуальна поведінка є результатом інтеграції соціальних, психологічних, соціально-психологічних, біологічних факторів; сексуальний делікт, який є одним із видів порушення поведінки, відображає різні рівні взаємодії особистості та середовища².

Відповідно за будь-якого підходу не може існувати «права на сексуальний розлад», наявність такого розладу означає відсутність здоров'я, а втручання з метою його нейтралізації не є правообмеженням.

Таким чином, хімічна кастрація спрямована на недопущення повторних статевих кримінальних правопорушень, але не за рахунок правообмеження, а через нейтралізацію сексуального розладу. Тому при вчиненні діяння особою, яка не страждає на відповідний розлад, хімічну кастрацію застосовувати не має сенсу, на що звертають увагу фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України³. У такому випадку логічно застосувати лише позбавлення волі.

З огляду на зазначене вбачається, що хімічна кастрація не може розглядатися як вид покарання. У разі ж реґламентатії в КК України її доцільно включити у перелік заходів кримінально-правового характеру. Однак, враховуючи специфіку, до примусового лікуван-

¹ George R. Brown, 'Pedophilic disorder'. (MSD MANUAL Professional Version, July 2019) <<https://www.msmanuals.com/professional/psychiatric-disorders/sexuality,-gender-dysphoria,-and-paraphilias/pedophilic-disorder>>

² Козерацька О, 93

³ Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону № 6449 від 5.07.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790

ня її віднести не можна, адже педофілія не є хворобою, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб у сенсі ст. 96 КК України. Складно віднести хімічну кастрацію до примусових заходів медичного характеру, адже тоді слід визнати особу, яка має педофілію, обмежено осудною. З цього випливає, що хімічна кастрація на сучасному етапі має розглядатися як самостійний захід кримінально-правового характеру.

У разі наявності підстав для застосування хімічної кастрації вона має сполучатися з покаранням. У цьому аспекті доречні запитання, сформульовані у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України¹. І хоча в ньому йдеться про хімічну кастрацію як додаткове покарання (як це зазначалося у законопроекті № 649), однак її розуміння як заходу кримінально-правового характеру також відповідає логіці поставлених запитань: з якого моменту хімічна кастрація має бути застосована (з моменту відбуття покарання чи з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду); чи має вона бути строковою або довічною?

Якщо проводити паралелі з примусовим лікуванням або з наданням амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, які застосовуються разом з покаранням, то хімічна кастрація може бути проведена в місцях позбавлення волі, при чому на різних етапах відбування покарання.

Однак слід навести позицію, яка ставить під сумнів доцільність здійснення заходу, що розглядається, на початку знаходження особи в місцях позбавлення волі. Так, як зазначається у дослідженні А. П. Чуприкова та Б. М. Цуприка, кастрація дорослого чоловіка призводить до психічних змін, а саме до зниження психомоторного тону, відчуття власної неповноцінності, емоційної невірніоваженості, підвищеної збудливості, вразливості, втомлюваності, депресивного настрою². На підставі чого можна зробити висновок про

¹ Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону № 6449 від 5.07.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790

² Чуприков А, Цуприк Б, *Нормальна та кримінальна сексологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів* (ДП «Вид. дім «Персонал», 2011) 15

недоцільність застосування такого заходу на початковому етапі відбування покарання.

З іншого боку, зазначається, що дію препаратів, які можуть використовуватися для хімічної кастрації, нескладно нейтралізувати відповідними медикаментами¹. Це означає, що, принаймні, перші процедури доцільно проводити в місцях позбавлення волі, щоб не допустити нейтралізації дій відповідних препаратів.

Що стосується термінів здійснення хімічної кастрації, то, на наш погляд, це питання доцільно розглядати за аналогією з припиненням/продовженням примусових заходів медичного характеру, оскільки ці терміни мають залежати від нормалізації стану особи, позитивного прогнозу її поведінки.

Однак у цьому контексті слід звернути увагу на ще один аспект – примусовість хімічної кастрації. Групою народних депутатів було подано законопроект № 6607, у якому хімічну кастрацію пропонується вважати «добровільним заходом медичного характеру» і застосовувати як заміну не відбутої частини покарання². Таким чином, маємо альтернативну точку зору – хімічна кастрація є 1) кримінально-правовим і 2) добровільним заходом. Що стосується формулювання «захід медичного характеру», то його застосування щодо кастрації слід узгодити з примусовими заходами медичного характеру, щоб уникнути логічних суперечностей.

На нашу думку, для держави та суспільства більш прийнятною є саме добровільність кримінально-правових заходів. Державний примус далеко не завжди апелює до свідомості винного, якщо ж особі пропонується усвідомлений вибір – або добровільне виконання певних умов, або настання негативних наслідків – це, принаймні, дає шанс на те, що людина замислиться над своїми вчинками в категоріях «збитки – вигода».

¹ Романцова С, 'Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні' (дис канд юрид наук, Нац ун-т «Львів політес» 2018) 135

² Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього): від 15.03.2019 р. № 6607 (доопрацьований) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078

Також слід підтримати пропозицію щодо призначення хімічної кастрації за наявності висновку експерта про відсутність проти-показань до її застосування¹. Було б доцільним доповнити цю позицію вказівкою на усвідомлену згоду особи, на кшталт положень абзацу 10 ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу»². Особа, яка здатна розуміти інформацію, що надається доступним способом, про характер її розладу та прогноз його можливого розвитку, мету, порядок та тривалість медикаментозного втручання, лікарські засоби, їх побічні ефекти, дійсно, може надати добровільну згоду на застосування хімічної кастрації.

Не можна погодитися з позицією фахівців Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради, які звернули увагу ініціаторів законопроекту №6607 на те, що запровадження хімічної кастрації змушує визнати неможливість досягнення таких цілей покарання, як виправлення та спеціальна превенція шляхом позбавлення волі на певний строк: навіщо взагалі призначати покарання суб'єкту, «якщо основним заходом його виправлення є хімічна кастрація»³. На наш погляд, необхідно брати до уваги, що вагомим фактором детермінації суспільно небезпечної поведінки є розлад, який потребує медичного втручання. У даному випадку не слід протиставляти покарання та лікування, а, навпаки, максимально заохотити особу до раціонального, адекватного відношення до наявної проблеми – усвідомити наявність педофілічного розладу, зрозуміти свою небезпечність для оточуючих, виявити готовність піддатися лікуванню через хімічну кастрацію.

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього): від 15.03.2019 р. №6607 (доопрацьований) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078

² Про психіатричну допомогу: Закон України №1489-III від 22.02.2000 р. Дата оновлення: 20.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

³ Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону №6607 від 15.03.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078

Що стосується ухилення від проходження хімічної кастрації, то доповнення КК нормою про кримінальну відповідальність за таку поведінку (пропозиція щодо ст. 394¹ КК України)¹ є нелогічним. Як правильно зазначено у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради на законопроект № 6607: запровадження такої норми перетворює хімічну кастрацію з добровільного на примусовий захід².

Вочевидь, слід ставити питання про запровадження хімічної кастрації як добровільного заходу не в порядку заміни невідбутої частини позбавлення волі, а в порядку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Погодження на хімічну кастрацію може розглядатися як обов'язкова умова для такого звільнення. Однак у такому випадку слід визначити строк, протягом якого має здійснюватися медикаментозний вплив у зв'язку з педофілічним розладом. І у разі ухилення від хімічної кастрації особа повертатиметься до місць позбавлення волі для відбуття невідбутої частини покарання.

Таким чином, вбачається, що розгляд хімічної кастрації як добровільного заходу лікування заслуговує на увагу. Однак запровадження кастрації як добровільного заходу потребує системного перегляду низки положень Загальної частини КК України.

Питання запровадження хімічної кастрації не може оминати проблематику міжнародних стандартів. Так, у ст. 27 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства³, ратифікованої Україною у 2012 р., йдеться про

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього): від 15.03.2019 р. № 6607 (доопрацьований) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078

² Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону № 6607 від 15.03.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078

³ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

встановлення «пропорційних та переконливих санкцій... , установлених відповідно до цієї Конвенції, з урахуванням ступеня їхньої тяжкості. Ці санкції охоплюють покарання, що передбачають позбавлення свободи...». Однак чи відповідає цим стандартам введення додаткового покарання у виді «примусової хімічної кастрації»?

На наш погляд, у цьому випадку засуджена особа може апелювати до ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, відповідно до якої нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Зокрема, практика ЄСПЛ виходить з того, що діяння, які ставляться у вину жертві такого поводження або покарання, не можуть виправдовувати відхід від вимог ст. 3 Конвенції. Яким би одіозним та страшним не було вчинене кримінальне правопорушення, таке поводження є неприпустимим, незважаючи на його превентивний ефект, у разі, якщо воно є або видається ефективним засобом запобігання злочинності¹.

Крім того, до медиків, які змушені будуть виконувати покарання, що полягає у примусовому медичному впливі, може висуватися питання про відповідність таких маніпуляцій біоетичним міркуванням.

Таким чином, аналіз низки міжнародно-правових документів дає підстави дійти висновку, що лікувальний вплив на осіб, які вчинили статеві кримінально-протиправні діяння проти дітей та мають педофілічний розлад, залишається на розсуд національного законодавства. Однак запровадження покарання у виді хімічної кастрації викликає зауваження з точки зору Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також сумнівним з етичних міркувань.

З огляду на зазначене, можна дійти **таких висновків**:

1. Положення ухваленого Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої чи малолітнього, неповнолітньої чи неповнолітнього та особи, яка не досягла статевої

¹ Туманова В, Энтина Л (ред), *Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения* (Изд-во НОРМА 2002) 28

зрілості» в частині запровадження примусової хімічної кастрації як додаткового покарання є нелогічними та такими, що суперечать іншим положенням КК України і не відповідають міжнародно-правовим стандартам у галузі прав людини.

2. Більш плідним видається аналіз хімічної кастрації як добровільного лікувального заходу, який може застосовуватися в контексті звільнення від відбування покарання. Однак проблема її запровадження у кримінальне законодавство вимагає ґрунтовного фахового обговорення, системного перегляду положень Загальної частини КК України, ухвалення низки кореспондуючих нормативних актів. Тому на сучасному етапі вбачається передчасним внесення змін та доповнень до КК України щодо хімічної кастрації.

Беручи до уваги викладене, можна зазначити, що **перспективи подальших наукових розвідок** у цьому напрямі полягають у системному переосмисленні інституту заходів кримінально-правового впливу, який включає субінститути покарання та заходів кримінально-правового характеру, та подальшої розробки проекту їх нормативної регламентації.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої чи малолітнього, неповнолітньої чи неповнолітнього та особи, яка не досягла статевої зрілості від 15.05.2019 р. № 6449 (доопрацьований). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790 (дата звернення: 15.08.2019 р.). Закон ухвалено 11.07.2019 р.

2. Пояснювальна записка до проекту Закону № 6449 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790 (дата звернення: 15.08.2019 р.).

3. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону № 6449 від 5.07.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790 (дата звернення: 15.08.2019 р.).

4. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти стате-

вої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього): від 15.03.2019 р. № 6607 (доопрацьований) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078 (дата звернення: 15.08.2019 р.)

5. Про психіатричну допомогу: Закон України № 1489-III від 22.02.2000 р. Дата оновлення: 20.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 15.08.2019 р.)

6. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону № 6607 від 15.03.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078 (дата звернення: 17.08.2019 р.)

7. Устав (Конституція) Всемирной организации здравоохранения. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 15.08.2019 р.).

8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 27.07.2019 р.)

Бібліографія

Книги з автором

9. Туманова В, Энтина Л (ред), *Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения* (Изд-во НОР-МА 2002)

Статті з журналу

10. Козерацька О, 'Психіатричні аспекти оцінки та лікування осіб, які вчинили сексуальні злочини' (2014) 1 Архів психіатрії 93

11. Чуприков А, Цуприк Б, *Нормальна та кримінальна сексологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів* (ДП «Вид. дім «Персонал», 2011)

Дисертації

12. Романцова С, 'Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні' (дис канд юрид наук, Нац ун-т «Львів політес» 2018)

Веб-сайти

13. George R. Brown, 'Pedophilic disorder'. (MSD MANUAL Professional Version, July 2019) <<https://www.msmanuals.com/professional/psychiatric-disorders/sexuality,-gender-dysphoria,-and-paraphilias/pedophilic-disorder>> дата звернення: 15.08.2019 р.

List of legal documents

Legislative

1. Projekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni shchodo malolitnoi chy malolitnoho, nepovnlitnoi chy nepovnlitnoho ta osoby, yaka ne dosiahla statevoi zrilosti: vid 15.05.2019 r. №6449 (doopratsovanyi). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790 (in Ukrainian)
2. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu № 6449 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790(in Ukrainian)
3. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy na proekt Zakonu №6449 vid 5.07.2019 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790(in Ukrainian)
4. Projekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy (shchodo vprovadzhennia Yedynoho reiestru osib zasudzhenykh za zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi chy malolitnoho ta posylennia vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi chy malolitnoho): vid 15.03.2019 r. № 6607 (doopratsovanyi) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078 (in Ukrainian)
5. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy № 1489-III vid 22.02.2000 r. Data onovlennia: 20.12.2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>(in Ukrainian)
6. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy na proekt Zakonu № 6607 vid 15.03.2019 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078 (in Ukrainian)
7. Ustav (Konstytutsiia) Vsemyrnoi orhanyzatsyy zdravookhraneniya. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599(in Ukrainian)
8. Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva vid 25.10.2007 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

9. Tumanova V, Jentina L (red), Kommentarij k Konvencii o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod i praktike ee primenenija [Commentary on the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its practical application] (Izd-vo NORMA 2002) (in Russian)

Journal articles

10. Kozratska O, 'Psykhiatrychni aspekty otsinky ta likuvannia osib, yaki vchynyly seksualni zlochyny' [Psychiatric aspects of the evaluation and treatment of sex offenders] (2014) 1 Arkhiv psykhii 93(in Ukrainian)

11. Chuprykov A, Tsupryk B, Normalna ta kryriminalna seksolohiia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Normal and criminal sexology: a textbook for university students] (DP «Vyd. dim «Personal», 2011) (in Ukrainian)

Dissertations

12. Romantsova S, 'Zapobihannia seksualnomu nasyilstvu shchodo ditei v Ukraini'[Preventing sexual abuse of children in Ukraine] (dys kand yuryd nauk, Nats un-t «Lviv polites» 2018) (in Ukrainian)

Орловська Н. А. До питання про «примусову хімічну кастрацію»

У статті піддаються аналізу законопроекти пропозиції щодо запровадження хімічної кастрації за статеві злочини проти дітей. Законопроектами запропоновано два підходи: а) примусова хімічна кастрація як додаткове покарання та б) добровільний медичний захід, яким замінюється невідбута частина позбавлення волі. Наголошується на нелогічності розгляду примусової хімічної кастрації як виду покарання. Беручи до уваги природу хімічної кастрації, що являє собою медикаментозний вплив на особу, яка має педофілічний розлад і вчинила статевий злочин проти дитини, вона є заходом кримінально-правового характеру, а не покаранням. Сутністю кастрації слід вважати не правообмеження, а медичну корекцію поведінки. Розгляд хімічної кастрації як добровільного лікувального заходу базується на тому, що вагомим фактором детермінації суспільно небезпечної поведінки є розлад, який потребує медичного втручання. У даному випадку слід максимально заохотити особу до готовності піддатися лікуванню. Однак проблема її кримінально-правової регламентації вимагає спеціального обговорення, системного перегляду положень Загальної частини КК, ухвалення низки кореспондуючих нормативних актів. Тому на сучасному етапі вбачається передчасним внесення змін та доповнень до КК України щодо хімічної кастрації.

Ключові слова: хімічна кастрація, педофілічний розлад, статеві злочини, заходи кримінально-правового характеру.

Орловская Н. А. К вопросу о «принудительной химической кастрации»

В статье анализируются законопроекты по введению химической кастрации за половые преступления против детей. Законопроектами предложены два подхода: а) принудительная химическая кастрация как дополнительное наказание и б) добровольная медицинская мера, которой заменяется неотбытая часть лишения свободы. Отмечается нелогичность рассмотрения принудительной химической кастрации как вида наказания. Принимая во внимание природу химической кастрации, которая представляет собой медикаментозное воздействие на лицо, имеющее педофилическое расстройство и совершившее половое преступление против ребен-

ка, она является мерой уголовно-правового характера, а не наказанием. Сущностью кастрации следует считать не правоограничение, а медицинскую коррекцию поведения. Рассмотрение химической кастрации как добровольной лечебной меры основывается на том, что важным фактором детерминации общественно опасного поведения является расстройство, требующее медицинского вмешательства. В данном случае следует максимально поощрить лицо к осознанному отношению к готовности лечиться. Однако проблема ее уголовно-правовой регламентации требует специального обсуждения, системного пересмотра положений Общей части УК, принятия ряда корреспондирующих нормативных актов. Поэтому на современном этапе представляется преждевременным внесение изменений и дополнений в УК Украины относительно химической кастрации.

Ключевые слова: химическая кастрация, педофильческое расстройство, половые преступления, меры уголовно-правового характера.

Orlovska N. A. Concerning «compulsory chemical castration» aspects actual questions

The article is devoted to law drafts analysis concerning chemical castration introduction for sexual crimes against children. The authors of these law drafts have suggested such approaches: 1) compulsory chemical castration (biological intervention format) as an additional punishment; 2) voluntary medical measure replacing for imprisonment incomplete or unfinished part. The forced chemical castration as a punishment category consideration irrationality is accented. Taking into account the chemical castration nature presenting itself the medication exposure on a person being defined by pedophilic disorder and having done sexual crime against child – is it exclusively a criminal law character measure but not a punishment simultaneously. As an essence of medical castration it seems necessary to consider not right restriction but behavior medical correction. The international legal standards do not contain any indications on medical measures as a fully alternative to the punishment of imprisonment as a kind. In case of forced chemical castration implementation a convicted person may appeal to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Chapter 3) directly prohibiting inhuman or degrading human dignity treatment or punishment. Additionally, it destroys the medical exposure bioethical principles. The chemical castration as a voluntary treatment medical measure consideration is based on assumption: the basically important factor for socially dangerous behavior determination is a disorder requiring for medical intervention. In any such concrete case the person should be encouraged as much as possible to a conscious for readiness to be treated. There is obviously: chemical castration criminal law regulation problem requires special discussions, the Criminal Code General Part provisions systematic reviews and a number of corresponding normative regulatory acts adopting. That is why at the present stage it seems premature to introduce changes and additions to the Criminal Code of Ukraine regarding chemical castration.

Key words: chemical castration, pedophilic disorder, sexual crimes, criminal law character measures.

ДОБРОЯКІСНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Н. В. Глинська, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Принцип правової визначеності як один із ключових в концепції верховенства права виявляється, серед іншого, й у забезпеченні *єдності судової практики* щодо розуміння та тлумачення відповідних норм права судами з урахуванням конкретної ситуації та відповідно до загальних орієнтирів у його тлумаченні, що містяться у судовій практиці. Єдиний підхід до застосування закону найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права й ефективному захистові прав людини¹. І навпаки – відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) суперечливість судових рішень руйнує суспільну довіру до суддів, яка є невід’ємним компонентом правової держави і становить право на справедливий суд (п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції з захисту прав людини (далі – ЄКПЛ)). З огляду на це у сучасному правовому суспільстві законодавцем, науковими експертами провідних демократичних держав та міжнародними органами приділяється величезна увага відшукуванню та утвер-

¹ Вильдхабер Л, 'Прецедент в Европейском суде по правам человека' (2001) 12 Государство и право 10.

дженню дієвих механізмів забезпечення єдності судової практики. Серед міжнародних правових актів цінним дороговказом у царині забезпечення єдності судової практики є Висновок консультативної Ради європейських суддів № 20 «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» від 10 листопада 2017 р. (далі – Висновок КРЕС)¹. В нашій державі питаннями забезпечення єдності судової практики вже тривалий час активно опікується сучасна наукова спільнота та практичні працівники. Ще в 2015 р. в офіційному політичному документі недостатній рівень єдності та послідовності судової практики визнано як один з основних чинників низької ефективності система правосуддя, що обумовило необхідність розробки системи злагоджених механізмів, спрямованих на сприяння єдності практики². В цьому контексті проведено низку заходів законодавчого та організаційного характеру, зокрема, реформування системи судоустрою, удосконалення процесуальних повноважень суду касаційної інстанції та ін.

Втім незважаючи на постійну увагу, що приділяється питанню узгодженості судової практики, проблема наявності діаметрально протилежних судових позицій з однотипних правових питань на сьогодні, на жаль, не є вирішеною. Хоча й єдність судової практики є показником професійності суддів при розгляді справ, здебільшого її досягнення залежить від чинників правового характеру – наявність злагодженої системи правових засобів, які дають можливість забезпечити єдність у застосуванні закону, а значить й уніфікувати судову практику. Одним із ключових таких засобів є, перш за все, доброякісність самого кримінального процесуального закону (далі – КПЗ). Певні якісні характеристики закону та встановлені ним механізми є бажаною та необхідною умовою (а отже, і засобами) забезпечення єдиного підходу до його застосування на практиці. Це

¹ Висновок консультативної Ради європейських суддів № 20 «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/Висновок_КРЕС_20.pdf (дата звернення 18.06.2019)

² Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення 18.06.2019)

обумовлює необхідність комплексного дослідження проблематики системи стандартів якості КПЗ на сучасному етапі правового розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У правовій науці проблема якості закону як продукту законодавчої діяльності привертала та привертає увагу багатьох дослідників у різних галузях правознавства. Так, зокрема, цій проблематиці присвячено праці В. Комарова, В. Косовича, М. Кравченка, Л. Луця, Н. Оніщенко, М. Панова, Т. Подорожної, П. Рабіновича, І. Шутака та інших українських науковців. У близькому зарубіжжі проблеми якості закону та нормативно-правового акта розглядаються у межах теорії закону, зокрема, В. Бабаєвим, А. Міцкевичем, А. Піголкіним, С. Полєніною, Е. Сирих, Ю. Тихомировим. Що ж стосується якості КПЗ, то ця проблематика не була предметом самостійного комплексного дослідження. За радянських часів найбільш наближеною до цієї тематики є фундаментальна колективна праця Л. Алексєєвої, О. Ларіна, М. Строговича, присвячена питанням ефективності кримінального процесуального закону. Із сучасних праць слід виділити колективну монографію «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні»¹. Втім доброякісність КПЗ як необхідна передумова єдиного його застосування на практиці ще не була предметом окремого дослідження.

Автор статті ставить перед собою **мету** сформулювати систему стандартів якості КПЗ у світлі оновленої національної правової доктрини з урахуванням європейських еталонів щодо сприйняття засадничої вимоги верховенства права та виокремити окремі положення-стандарти КПЗ, дотримання яких має вирішальне значення для єдиного застосування закону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узгодженість судової практики є одним із ключових положень у контексті забезпечення на правотворчому рівні верховенства права, зокрема, таких

¹ Борисов В, Зеленецький В, *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні* (Право 2011).

його невід'ємних складових, як правова визначеність і передбачуваність та принцип рівності перед законом (пп. 50, 51 Доповіді Венеціанської комісії «Про верховенство права» (далі – доповідь ВК про верховенство права) (The Report on the Rule of Law of 2011)¹). Ще за дореволюційних часів відомий російський правознавець М. Коркунов наголошував, що однією з головних умов правосуддя є застосування законів до всіх однаково, а це неможливо без однакової, усталеної судової практики². У державі, яка керується принципом верховенства права, громадяни виправдано очікують, що до них будуть ставитися, як до всіх інших, та що вони можуть покладатися на попередні судові рішення в подібних справах, і таким чином громадяни можуть передбачати юридичні наслідки своїх дій чи бездіяльності (п. 6 Висновку КРЕС). ЄСПЛ у рішенні «Брумеску проти Румунії» визначив, що принцип правової визначеності є одним із фундаментальних аспектів верховенства права. Для того, щоб судове тлумачення відповідало вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод необхідно, щоб судові рішення були *розумно передбачуваними*. Невипадково ЄСПЛ пов'язує право на справедливий суд, визначене ст. 6 ЄКПЛ, також із вимогами щодо єдиного застосування закону. Багато держав прагнуть забезпечити однорідність своєї судової практики, стверджуючи, що органи судової влади є незалежними під час розгляду справ, проте їхні рішення мають бути *передбачуваними*, а не хаотичними. Саме тому суди нижчих інстанцій у більшості випадків покладаються на рішення судів вищих інстанцій³.

Рівень узгодженості правозастосування, перш за все, обумовлений якістю закону. Взаємообумовленість якості норми права та практики її застосування є цілком очевидною з позиції *феномено-*

¹ Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» (Venice Commission: the Rule of Law), прийнята Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення 18.06.2019)

² Коркунов Н. *Лекции по общей теории права* (СПб.1909) 298.

³ Валантус В. 'Навіщо потрібна уніфікована судова практика?' (2012) 11–12 Право України 138.

логічного підходу, яким керувались ще за радянських часів відомі вчені Л. Алексєєва, О. Ларін та М. Строгович¹ при дослідженні проблем якості та ефективності кримінально-процесуального закону. По суті аналогічним є бачення феномену якості закону у сучасному правовому демократичному суспільстві у світлі концепції верховенства права. Так, зокрема, у Доповіді про верховенство права Венеційська комісія визнала узгодженість судової практики одним із ключових елементів у контексті забезпечення на правотворчому рівні усіх складових верховенства права (п. 50). У пункті 51 Доповіді також зазначено, що такі стрижневі елементи верховенства права, юридична визначеність (*legal certainty*) та вищість закону (*supremacy of the law*) передбачають, що закон застосовано на практиці. Це також означає, що він є *придатним для застосування*. Тому надзвичайно важливо ще до прийняття закону оцінити його на предмет придатності його застосування на практиці, а також перевірити *a posteriori*, чи буде його застосування ефективним.

Інакше кажучи, якість закону не може оцінюватися у відриві від практики його застосування. А звідси єдність практики – це один із показників високоякісного закону у світлі його відповідності сучасним правовим стандартам правової визначеності – закон має бути якомога чіткішим, передбачуваним та послідовним. Як влучно відмічено у Висновку КРЕС, суди зможуть краще забезпечувати єдине застосування закону, якщо закони є логічні, узгоджені, належним чином написані, мають зрозумілі формулювання, уникають зайвої двозначності та не мають внутрішніх суперечностей (п. 44). У той час, як суперечності в судовій практиці є іноді наслідком неоднозначно сформульованих законів, що не дозволяє судам дійти єдиного та загальноприйнятого тлумачення (п. 46).

Переходячи до з'ясування концепту стандартів якості КПЗ, слід відмітити, що КПЗ, перш за все, має відповідати вимогам, які став-

¹ Феноменологічний підхід передбачає виокремлення та дослідження зв'язку між результатами правозастосовної діяльності та конструкціями норм (Див.: Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. Строгович М. С, Алексеева Л. Б, Ларин А. М. (Наука 1979) 218.

ляться до будь-якого закону як продукту законодавчої діяльності. Вивчення та аналіз чисельної літератури з цієї проблематики дозволило виділити основні стандарти змістовно-формального характеру, що мають ставитись до будь-якого закону в сучасних соціально-правових умовах розвитку суспільства. До *змістовних* вимог слід віднести соціальну адекватність, моральність, гуманістичність, своєчасність, ресурсну забезпеченість (матеріальну, технічну, фінансову) закону та відповідність його рівню розвитку суспільних відносин; адекватний розподіл прав та обов'язків між суб'єктами права (за принципом «немає прав без обов'язків»), правильно сформульовані мета й завдання закону та обрано належний метод нормативно-правового регулювання; гарантованість правових можливостей суб'єктів права тощо.

Окрему групу вимог складають *юридико-технічні* стандарти якості закону, що встановлюють певні техніко-конструктивні, структурно-логічні, естетичні та лінгвістичні вимоги до мови нормативно-правового акта. Так, зокрема, юридико-технічна досконалість закону обумовлює його чіткість та зрозумілість, лаконічність, несуперечливість положень закону, належний стиль викладу правової норми, вдалу назву, розташування розділів, глав, статей, пунктів, частин, відсутність колізій та прогалин і т. п.

При цьому наведені й інші вимоги підлягають суттєвому коригуванню, залежно від того, чи аналізуємо ми якість окремого закону або їх сукупність, галузеве законодавство або систему законодавства в цілому. Адже структурно-функціональний підхід до об'єкта якісної характеристики (закону) дозволяє розмірковувати про якість на *макрорівні* (якість усього нормативно-правового акта) та на *мікрорівні* (оцінюється якість його структурної одиниці – норми). На рівні галузей законодавства, якісні показники включають в себе системність актів, що утворюють галузь, тобто їх внутрішню узгодженість і взаємодоповнюваність, а також відсутність прогалин в нормах права, адекватність специфіки, що охоплюються галуззю суспільних відносин, шляхом їх правової регламентації.

Перелічені стандарти є базові, а тому мають враховуватися як при створенні закону та його вдосконаленні законодавцем, так і при

його оцінюванні будь-якими суб'єктами (офіційними та неофіційними) як критеріальної основи. Втім для царини кримінального провадження більш необхідною є система тих еталонів, яким має відповідати закон, що регулює саме кримінальні процесуальні відносини, для того, щоб він був надійною основою для ефективного вирішення його завдань. Адже навіть значимість одного й того ж загального критерію якості закону може бути різною в залежності від різновиду правовідносин, що є об'єктом правового регулювання. Так, зокрема, для якості Закону, що регулює публічні відносини, одним із найважливіших стандартів є антикорупційність законодавства, що унеможливує зловживання посадовими особами належними їм повноваженнями. І навпаки, для врегулювання приватних відносин цей стандарт вже не є настільки актуальним з огляду на превалювання диспозитивного методу правового регулювання.

КПЗ, що регулює найбільш небезпечну, з точки зору можливого втручання у права та в основоположні свободи особи, площину суспільних відносин, має бути правовим за своєю суттю. З огляду на те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України), в основі правотворчості у царині кримінального провадження має бути ціннісний вимір, а законодавець має орієнтуватись на правові цінності. Отже, інтегральною якістю КПЗ має бути його *правовий характер* – відповідність закону праву, відображення й узгодження в законі прав, свобод та інтересів різних суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин. Коли зміст та форма закону цілком відповідають принципу верховенства права – ідеї людини як найвищої цінності, а отже, гарантують особисті права та свободи кожній особі. ЄСПЛ неодноразово нагадував у своїх численних рішеннях, в тому числі й щодо України, про те, що *законодавство повинно відповідати принципу верховенства права* (див., серед багатьох інших, рішення у справі «Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine) від 29 квітня 2003 р.).

Правовий характер змісту закону може бути забезпечений дотриманням системи стандартів (загальних та спеціальних). Якщо

загальні стандарти є еталоном якості всього КПЗ, то спеціальні стандарти адресовані до певних сегментів КПЗ, призначенням яких є врегулювання правовідносин у межах окремих часових чи логічно-змістових, структурно-функціональних елементів кримінального провадження. Так, зокрема, до загальних стандартів якості КПЗ можна віднести: визначеність, розумність (збалансованість різних інтересів), соціальну адекватність, справедливість, антикорупційність (зокрема, встановлення чітких меж дискреційних повноважень), узгодженість (*по вертикалі* – відповідність КПЗ нормам Конституції та міжнародно-правовим актам та *по горизонталі* – відповідність закону нормам КПК), дотримання необхідної (оптимальної) межі алгоритмізації (урегульованості) кримінальної процесуальної діяльності; *єдність практики його застосування (тлумачення) та ін.* До спеціальних стандартів належать, зокрема: наявність в законі досконалого механізму оскарження дій і рішень органів і посадових осіб, які ведуть процес, та гарантій неупередженості та незалежності суддів, забезпечення поваги до остаточного рішення; гнучкість перехідних положень; відсутність зайвої повторності щодо вчинення процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень; встановлення відповідальності за порушення норм КПЗ; досконала регламентація процесу обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття та обґрунтування деяких із них (про обшук в житлі особи, про взяття особи під варту тощо); встановлення оптимальних касаційних фільтрів та ін.

Система цих стандартів якості КПЗ є своєрідним еталоном гарантійного законодавчого механізму забезпечення єдиного його застосування на практиці, а значить і забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу.

Водночас для єдиного розуміння та узгодженого застосування закону особливо актуальним є втілення в ньому такої основоположної складової верховенства права, як принципу правової визначеності. Такими, що мають вирішальне значення для єдиного застосування закону на практиці, є, зокрема, такі орієнтири:

1) текст закону (*the law*) має бути легко доступним та *передбачуваним*, щоб людина могла регулювати свою поведінку. Передба-

чуваність означає, що закон має бути, за можливості, проголошений наперед – до його застосування, та має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості (юридичні норми мають бути чіткими і точними), аби особа мала можливість скерувати свою поведінку (п. 44 Доповіді ВК про верховенство права). Отже, на міжнародному рівні формальні вимоги до мови закону, серед яких зрозумілість (доступність), чіткість (точність, недвозначність) правових норм, також визнано в контексті складника правової визначеності як елемента принципу верховенства права. Недотримання вказаних вимог у національних законах часто порушує основоположні права й свободи людини, про що зазначається у численних рішеннях ЄСПЛ;

2) визначеність закону є бажаною та необхідною умовою, отже, і засобом забезпечення єдності його застосування. Втім необхідна міра цієї визначеності в контексті сучасних правових стандартів не дорівнює його надмірній казуїстиці та зарегульованості. Потреба у визначеності не означає, що норми права повинні застосовуватись із такою негнучкістю, що унеможлиблювала б урахування імперативів гуманності (людинолюбства) і справедливості (49 Доповіді ВК). Адже, як влучно відмічено у Висновку КРЕС, широкі визначення та відкриті норми є часто необхідними, оскільки вони надають судам необхідну гнучкість та можуть використовуватися за потреби, заповнити прогалини законодавства. Як неодноразово підкреслював ЄСПЛ, хоча визначеність є надзвичайно бажаною, вона може також призвести до надмірної негнучкості, а закон мусить не відставати від обставин, що змінюються (Рішення ЄСПЛ у справі «Борісенко та Єреванян Базальт проти Вірменії» (*Borisenko and Yerevanyan Bazalt Ltd v. Armenia*) (п. 46). Щодо *ступеня чіткості закону*, що має забезпечуватися у формулюваннях національних законів, ЄСПЛ у своїй практиці зазначав, що закон у жодному випадку не може передбачити всі непередбачувані обставини. Тому такий ступінь значною мірою залежить від змісту даного документа, сфери, на яку поширюється цей закон, а також кількості та статусу тих, кому закон адресований. Так, зокрема, ступінь чіткості, який треба забезпечувати при формулюванні конституційних по-

ложень, з огляду на загальний характер, може бути нижчим, ніж в інших законах (Рішення ЄСПЛ у справі «Реквені проти Угорщини» (Rekvényi v. Hungary) від 20 травня 1999 р.);

3) з огляду на неминучу та водночас необхідну *дискретність* КПЗ, вельми затребуваними є певні *нормативні механізми попередження свавільної її реалізації* правозастовниками – стримувачі дискреції чи її орієнтири. Адже дискреційні повноваження, що є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, не мають здійснюватись у свавільний спосіб. Їх здійснення у такий спосіб уможливорює ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права (п. 52 Доповіді ВК). Тому в межах концепції верховенства права та на забезпечення такої її складової, як заборона свавілля (*prohibition of arbitrariness*), аксіоматичною вимогою до закону є наявність у ньому достатньо чітких та зрозумілих вказівок щодо обсягу такої дискреції та способу її здійснення, аби особа мала змогу відповідним чином захистити себе від свавільних дій влади (п. 45 Доповіді ВК). Дискреційні повноваження, що є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, не мають здійснюватись у свавільний спосіб. Їх здійснення у такий спосіб уможливорює ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права (п. 52). ЄСПЛ неодноразово у своїй практиці вказував, що в національному праві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання з боку державних органів у права, гарантовані ЄКПЛ. Небезпека свавілля є особливо очевидною, коли виконавча влада здійснює свої функції закрито. Закон має містити досить зрозумілі й чіткі формулювання, які давали б громадянам належне уявлення стосовно обставин та умов, за якими державні органи уповноважені вдаватися до втручання в право (рішення ЄСПЛ у справі «Гавенда проти Польщі» (Gawenda v. Poland) від 14 березня 2002 р., у справі «Аманн проти Швейцарії» (Amann v. Switzerland) від 16 лютого 2000 р.).

Висновки. Не претендуючи на вичерпність, сформулюємо низку вимог до КПЗ, відповідність яким має ключове значення для забезпечення єдиного застосування правових норм у перебігу кримінального провадження.

1. Норми закону мають бути сформульовані чітко та виключати двозначність його розуміння правозастосовниками; вельми затребуваною є чіткість закону при формулювання підстав та порядку застосування обмежень прав та свобод людини в перебігу кримінального провадження.

2. КПЗ має містити достатньо прозорі, зрозумілі і передбачувані орієнтири реалізації в тому й іншому обсязі дискреційних повноважень. Так звана *методологія тлумачення норм закону*, що пропонується у самому його тексті складається, зокрема, із формулювання завдань та загальних засад кримінального провадження, чіткого визначення мети прийняття певних різновидів процесуальних рішень та ін.

3. КПЗ має містити правову технологію забезпечення належної якості процесуальних рішень. Ключовими елементами такої технології, зокрема, є досконала регламентація: стандартів – вимог, що ставляться до процесуальних рішень та деталізація їх змісту (загальна та індивідуальна); процесу обґрунтування процесуальних рішень тощо.

4. Наявність ефективних нормативних механізмів апеляційного та касаційного перегляду судових рішень.

5. Встановлення необхідного ступеня категоричності обов'язковості рішень Верховного Суду як суду вищої інстанції (цей рівень має забезпечувати баланс між суддівською незалежністю та обов'язковістю правових позицій суду вищої інстанції).

При цьому слід відмітити, що різниця практики щодо застосування певних норм може бути індикатором необхідності додаткової алгоритмізації кримінальної процесуальної діяльності у спосіб більш детальної регламентації того правового аспекту, що неоднозначно розуміється правозастосовниками. На відміну від усунення прогалин, колізій та інших системно-структурних дефектів КПЗ, деталізації нормативних приписів є не індикатором його негативної

характеристики, а лише своєчасним засобом корегування закону, завчасним відкликом на потреби практики. Так, зокрема, одним із проблематичних в сучасній правозастосовній діяльності у царині кримінального провадження є вирішення питання щодо правомірності передоручення функції з вручення повідомлення про підозру так званим спецсуб'єктам (адвокатам, суддям, народним депутатам України тощо – ст. 481 КПК України), наприклад, від Генерального прокурора до прокурорів САП, детективів НАБУ або інших уповноважених осіб на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень. І хоча системне тлумачення положень статей 276, 278 КПК України свідчить, що *процесуальні дії щодо складення та вручення повідомлення про підозру може вчинити виключно одна й та сама службова особа*, на практиці склалось діаметрально протилежне розуміння цього питання правозастосовниками. Один підхід, що відповідає духу закону та якого дотримуються чимало вчених, зводиться до необхідності здійснення всіх процесуальних дій, що складають суть повідомлення про підозру спецсуб'єкту, посадовою особою, визначеною ч. 1 ст. 481 КПК, та виключає можливість передоручення вручення повідомлення про підозру іншим посадовим особам (особи, які не склали повідомлення про підозру, позбавлені процесуальної можливості її вручати). До речі, аналогічна позиція висловлена й у рішенні Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду¹. Інший, протилежний підхід має також чимало прихильників (прокурорів, слідчих суддів, суддів), які не розцінюють факт передоручення вручення підозри спецсуб'єктам іншим учасникам кримінального провадження з боку сторони обвинувачення чи особам, які взагалі не є учасниками провадження, як порушення закону та звуження обсягу гарантій спеціальних суб'єктів, які передбачені спеціальними законами.

В будь-якому випадку, зважаючи на неоднозначність позицій, справедливим є те, що саме законодавець повинен розставити всі

¹ Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 19.02.2019 р. справа № 349/1487/14-К URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80115441> (дата звернення 01.07.2019)

крапки над «і» і встановити чіткий порядок вручення повідомлення про підозру з тим, щоб його не можна було трактувати по-різному.

Підсумовуючи, слід зазначити, що запропонований *концепт стандартів якості КПЗ* як системи нормативно закріплених та на-працьованих практикою вимог до КПЗ, є необхідним методологіч-ним підґрунтям для розробки доброякісного КПК та одночасно критеріальною основою для його оцінки. Дослідження сутності зазначених та інших загальних і спеціальних стандартів якості КПЗ – є напрямками подальших наукових розвідок, що є необхідни-ми для вдосконалення сучасного КПЗ та забезпечення його єдино-го розуміння та застосування на практиці.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Висновок консультативної Ради європейських суддів №20 «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону» URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/Висновок_КРСС_20.pdf (дата звернення 18.06.2019)

2. Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» (Venice Commission: the Rule of Law), прийнята Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення 18.06.2019)

3. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення 18.06.2019)

Справи

4. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 19.02.2019 р. справа № 349/1487/14-К URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80115441> (дата звернення 01.07.2019)

Бібліографія

Книги з автором

1. Борисов В, Зеленецький В, *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні* (Право 2011).

2. Коркунов Н, *Лекции по общей теории права* (СПб.1909) 298.
 3. Строгович М, Алексеева Л, Ларин А, *Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности*. (Наука 1979) 218.
- Статті з журналів**
4. Валанчус В. 'Навіщо потрібна уніфікована судова практика?' (2012) 11–12 Право України 138.
 5. Вильдхабер Л, 'Прецедент в Европейском суде по правам человека' (2001) 12 Государство и право 10.

List of legal documents

Legislation

1. Vy'snovok konsul'taty'vnoyi Rady' yevropejs'ky'x suddiv # 20 « Pro rol' sudiv u zabezpechenni yednosti zastosuvannya zakonu» URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/Vy'snovok_KRYeS_20.pdf (in Ukrainian)
2. Dopovid' Venecians'koyi komisiyi «Pro verhovenstvo prava» (Venice Commission: the Rule of Law), pry'jnyaty'j Venecians'koyu Komisiyeyu na 86-mu plenarnomu zasidanni 25–26 bereznya 2011 r. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (in Ukrainian)
3. Strategiya reformuvannya sudoustroyu, sudochy'nstva ta sumizhny'x pravovy'x insty'tutiv na 2015–2020 roky', sxvalena Ukazom Prezy'denta Ukrayiny' vid 20 travnya 2015 r. # 276/2015 URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (in Ukrainian)

Cases

4. Postanova Drugoyi sudovoyi palaty' Kasacijnogo kry'minal'nogo sudu vid 19.02.2019 r. sprava # 349/1487/ 14- K URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80115441> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Borysov V, Zelenetskyi V, *Teoretychni osnovy zabezpechennia yakosti kryminalnogo zakonodavstva ta pravozastosovchoi diialnosti u sferi borotby zi zlochynnistiu v Ukraini* [Theoretical bases for ensuring the quality of criminal legislation and law-enforcement activities in the field of combating crime in Ukraine] (Pravo 2011) (in Ukrainian).
2. Korkunov N, *Lekcii po obshhej teorii prava* [Lectures on the general theory of law](Spb.1909) (in Russian).
3. Strogovich M, Alekseeva L, Larin A, *Sovetskij ugolovno-protsessual'nyj zakon i problemy ego jeffektivnosti* [Soviet criminal process and problems of its effectiveness]. (Nauka 1979) (in Russian).

Journal articles

4. Valanchus V, 'Navishho potribna unifikovana sudova prakty'ka?' [Why do we need a unified case law?'] (2012) 11–12 Pravo Ukrainyiny' 137–143 (in Ukrainian).

5. Vyl'dxaber L. Precedent v Evropejskom sude po pravam cheloveka [precedent. in the European Court of Human Rights] (2001) 12 Gosudarstvo y' pravo 10 (in Russian).

Глинська Н. В. Доброякісність кримінального процесуального закону як основа забезпечення єдності його застосування

Єдність судової практики є однією з фундаментальних цінностей сучасного судочинства. Єдиний підхід до застосування закону найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права й ефективному захистові прав людини. З огляду на це доброякісність кримінального процесуального законодавства (далі – КПЗ) як високий ступінь відповідності його форми та змісту системі стандартів його якості набуває величезного значення для забезпечення узгодженості судової практики. Розробка досконалого законодавства є основою єдиного його розуміння та застосування на практиці. За таких умов вкрай актуальною є розробка концепту стандартів якості КПЗ. Все викладене вимагає комплексного дослідження проблематики системи стандартів якості КПЗ на сучасному етапі правового розвитку суспільства. Мета даної статті полягає у формулюванні системи стандартів якості КПЗ у світлі оновленої національної правової доктрини з урахуванням європейських еталонів щодо сприйняття засадничої вимоги верховенства права та виокремленні окремих положень-стандартів КПЗ, дотримання яких має вирішальне значення для єдиного застосування закону. На підставі проведеного дослідження автор робить висновок про те, що норми закону мають бути сформульовані чітко та виключати двозначність його розуміння правозастосовниками. КПЗ має містити достатньо прозорі, зрозумілі і передбачувані орієнтири реалізації в тому чи іншому обсязі дискреційних повноважень. КПЗ має містити правову технологію забезпечення належної якості процесуальних рішень. Наявність ефективних нормативних механізмів апеляційного та касаційного перегляду судових рішень. Встановлення необхідного ступеня категоричності обов'язковості рішень Верховного суду як суду вищої інстанції (цей рівень має забезпечувати баланс між суддівською незалежністю та обов'язковістю правових позицій суду вищої інстанції).

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, стандарти якості, доброякісність, судова практика, єдність.

Глинская Н. В. Доброкачественность уголовного процессуального закона как основа обеспечения единства его применения

Единство судебной практики является одной из фундаментальных ценностей современного судопроизводства. Единый подход к применению закона наи-

лучшим образом соответствует требованиям предсказуемости, верховенству права и эффективной защите прав человека. Учитывая это, доброкачественность уголовного процессуального законодательства (далее – КПЗ) как высокая степень соответствия его формы и содержания системе стандартов его качества приобретает огромное значение для обеспечения согласованности судебной практики. Разработка совершенного законодательства является основой единого его понимания и применения на практике. При таких условиях крайне актуальным является разработка концепта стандартов качества КПЗ. Все изложенное требует комплексного исследования проблематики системы стандартов качества КПЗ на современном этапе правового развития общества. Цель данной статьи состоит в формулировке системы стандартов качества КПЗ в свете обновленной национальной правовой доктрины с учетом европейских стандартов относительно восприятия основополагающих требований верховенства права и выделении отдельных положений-стандартов КПЗ, соблюдение которых имеет решающее значение для единого применения закона. На основании проведенного исследования автор делает вывод о том, что нормы закона должны быть сформулированы четко, исключать двусмысленность его понимание правоприменителем. КПЗ должно содержать достаточно прозрачные, понятные и предсказуемые ориентиры реализации в том и другом объеме дискреционных полномочий. КПЗ должна содержать правовую технологию обеспечения надлежащего качества процессуальных решений. Наличие эффективных нормативных механизмов апелляционного и кассационного пересмотра судебных решений. Установление необходимой степени обязательности решений Верховного суда как суда высшей инстанции (этот уровень должен обеспечивать баланс между судебской независимостью и обязательностью правовых позиций суда высшей инстанции).

Ключевые слова: уголовное процессуальное законодательство, стандарты качества, доброкачественность, судебная практика, единство.

Hlynska N. V. The good quality of criminal procedural law as a basis for ensuring the unity of its application

The unity of jurisprudence is one of the fundamental values of modern litigation. A unified approach to applying the law best meets the requirements of predictability, the rule of law and the effective protection of human rights. Against this background, the good quality of criminal procedural law (hereinafter – the CPL) as a high degree of conformity with its form and content to the system of standards of its quality is of great importance for ensuring the consistency of case law. The development of perfect legislation is the basis for a common understanding and application of legislation. In such circumstances, it is extremely important to develop the concept of quality standards of the CPL. All of the above requires a comprehensive study of the problems of the quality standards of the CPL at the current stage of legal development of society. The purpose of this article is to formulate a system of quality standards for the CPL in the light of updated national legal doctrine, taking into account European standards for the perception of the fundamental requirement of the rule of law and the identification of

certain provisions of the standard of the CPL, compliance with which is crucial for a uniform application of the law. Based on the research, the author concludes that the rules of the law should be clearly formulated and exclude the ambiguity of its understanding by law applicants. The CPL should contain sufficiently transparent, understandable, and predictable implementation benchmarks for both levels of discretion. The CPL must contain legal technology to ensure the proper quality of procedural decisions. Effective regulatory mechanisms for appeal and cassation review of court decisions. Establishing the necessary degree of clarity in the abidingness of decisions of the Supreme Court as a higher court (this level must strike a balance between judicial independence and the binding legal position of a higher court).

Key words: *criminal procedure legislation, quality standards, quality, judicial practice, unity.*

**ВПЛИВ МАЙБУТНЬОГО НА МИНУЛЕ
(КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

О. Е. Радутний, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-6521-3977
Researcher ID: E-6683-2015

Постановка проблеми. Минуле впливає на майбутнє через теперішнє за логікою і законами причинно-наслідкового зв'язку між певною подією та її наслідками. На розумінні цього базується одне з принципових положень кримінального права щодо існування необхідного причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та його наслідком. Аксиоматично вважається, що спрямованість вектору часу при цьому жодного разу не змінюється у протилежний бік. Тож, однонаправленість часу виступає загальновідомою та фундаментальною його властивістю, оскільки час завжди протікає від минулого через теперішнє до майбутнього. Одним із підтверджень саме такого напрямку розвитку подій, а не навпаки (спочатку відбуття покарання, потім судовий розгляд, досудове розслідування та, врешті-решт, вчинення кримінального правопорушення) виступає закон збереження енергії. На підставі цього закону вважається, що суспільно небезпечне діяння не може не тягнути за собою суспільно небезпечних наслідків, адже через збереження енергії суспільно небезпечне діяння у соціальному та матеріальному середовищі завжди створює відповідне хвильове збудження або коливання, під час якого одна енергія перетворюється на іншу, що викликає відповідні суспільно небезпечні наслідки. Але останні за певних умов можуть не

бути включені законодавцем до складу об'єктивної сторони складу конкретного злочину, що надає можливість моделювати злочини з формальним або усіченим складом. Зазвичай, при цьому мається на увазі, що наслідок, безумовно, існує і на це вказує така ознака злочину, як суспільна небезпечність (здатність заподіювати шкоду охоронюваним суспільним відносинам, або створювати реальну загрозу такого заподіяння, коли така загроза певною мірою руйнує омріяну оболонку захищеності), але з вагомих причин (наприклад, високий рівень суспільної небезпечності самого посягання, очевидність певних наслідків, складність їх встановлення, значна їх віддаленість у часі тощо) такий наслідок не є описаним в диспозиції конкретної статті Особливої частини КК України і тому у даному випадку не входить до обов'язкових ознак об'єктивної сторони певного складу злочину. Між тим, констатується, що у будь-якому випадку суспільно небезпечне діяння завжди передуює суспільно небезпечному наслідку, а не навпаки. Але чи у всіх випадках має місце лінійність розгортання інших обов'язкових ознак об'єктивної сторони конкретного складу злочину (простору як місця вчинення злочину, часу, способу тощо)? Чи можуть продовжувати реалізуватися у часі та просторі інші, крім діяння та наслідку, обов'язкові ознаки об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення вже після того, як формально настав момент його закінчення (мова не йде про ескалацію, наприклад, розбою, адже на момент його закінчення всі окреслені законодавцем обов'язкові ознаки є реалізованими)? Чи є можливим у майбутньому вплинути на характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, який був вчинений у минулому, в тому числі через значний проміжок часу після його закінчення? Якщо подібне буде виявлено і зафіксовано, а крім того, будь-які наступні повтори запропонованого наукового експерименту зможуть кожного разу підтверджувати коректність отриманих висновків, то, виходячи з принципу неупередженості будь-якого дослідження, потрібно буде визнати той факт, що майбутнє у кримінальному праві може впливати на минуле. Чи буде при цьому виявлена певна закономірність і що це може надати у теоретичному та практичному плані, побачимо згодом. Подібно до того,

як свого часу окремі математичні формули, що вважалися доволі елегантними, але марними та існуючими тільки для розваги ума, а до того ж повністю непристосованими для практичної діяльності, згодом були з великою ефективністю та вдячністю використані квантовою фізикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниками питань взаємозалежності простору, матеріальних об'єктів, людини та часу можливо назвати практично кожного філософа, починаючи з Левкіппа та Фалеса Мілетських, Піфагора, Демокріта, Епікура, Арістотеля і Птолемея та багатьох інших. Вагомі внески у дослідження феномену часу у межах складу злочину здійснені в роботах М. І. Бажанова, В. С. Батиргарєвої, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, Л. П. Брич, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, З. А. Загинеї (Тростюк), Ю. Ю. Коломієць, А. А. Музики, В. О. Навроцького, М. І. Панова, Ю. А. Пономаренка, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, В. І. Шакуна, М. І. Хавронюка, В. Б. Харченко та багатьох інших.

Але питання про вплив майбутнього на минуле в аспекті кримінального права, в тому числі в контексті сучасних поглядів на час і простір, не розглядалося в жодній із відомих публікацій.

Мета статті полягає у пошуках, дослідженні та правовому аналізі у межах теорії кримінального права та відповідної правозастосовної практики окремих випадків зміни напрямку вектору часу, якщо вони мають місце, а також впливу майбутнього на минуле у зазначеному кримінально-правовому аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Час, в якому розвивається причинно-наслідковий зв'язок і одна подія поступово переходить у іншу, є одним з основних понять фізики та філософії, однією з координат простору-часу, вздовж якої розміщуються світові лінії всіх фізичних (матеріальних) тіл.

Поняття світової лінії, що описує унікальну подорож конкретного об'єкта через чотирирівимірний просторово-часовий континуум, було введено до термінологічного апарату фізики Альбертом Ейнштейном (Albert Einstein) і сьогодні найбільш часто використовується в теорії відносності, зокрема в загальній та спеціальній її

частинах. У широкому тлумаченні термін «світова лінія» застосовується для представлення будь-якої послідовності подій: послідовність особистих подій окремої людини від часу та місця її народження до часу і місця смерті, записи у бортовому журналі транспортного засобу про послідовну зміну ним у часі певного географічного положення тощо.

Світова лінія об'єктивної сторони окремого злочину у межах понятійного апарату кримінального права може проявлятися як певний акт поведінки, вчинений у передбачений законом спосіб, з урахуванням місця, обстановки, часу, використаних знарядь та інших матеріальних об'єктів або обставин та, як було зазначено вище, який обов'язково викликає за собою певний наслідок. Описаний акт з усіма своїми елементами розгортається в часі як процес, що має власну динаміку, тобто початок і розвиток (наприклад, процес поступового позбавлення життя іншої людини), та статику в вигляді його закінчення, яким є наслідок позбавлення життя, тобто спричинення смерті.

У класичній фізиці час є неперервною величиною, яка ні чим нам на сьогодні відомим не є зумовленою. Час вважається однією з апіорних характеристик всесвіту, тобто тих, знання про які завжди передують досвіду (апіорі, від лат. *a priori* – первісно, саме собою зрозуміло). Для вимірювання часу за основу приймається певна послідовність подій, про які є достовірно відомою їх періодичність, тобто повторюваність. Таку саму роль відіграє час і у квантовій механіці. Але попри квантування (тобто здійснення переходу від класичного опису фізичної системи до її квантового опису) майже всіх величин (ширина, висота, довжина), час, тим не менш, залишається неквантованим параметром. У класичній фізиці та у квантовій механіці швидкість, з якою спливає час та, головне, напрям його руху є сталими і не можуть залежати від подій, явищ та параметрів інших об'єктів. Зазначена закономірність вважалася аксіоматичною до моменту, коли класичні закони почали розглядатися лише як випадок квантових постулатів, що базуються на принципі невизначеності. На підставі останніх час вже не може порівнюватися з прямою залізничною колією, якою можна рухатися лише

в один бік та в якій відсутні петлі та відгалуження для повернення на попередню станцію.

У межах спеціальної теорії відносності час почав сприйматися як частина єдиного простору-часу, а не щось самостійне та відокремлене. Вважається, що час не може не зазнавати змін, якщо змінюється весь пов'язаний з ним чотирьохвимірний просторово-часовий континуум. Поряд зі звичними трьома (довжина, висота та ширина) час стає четвертою координатою, а швидкість його протікання є залежною від системи відліку та від спостерігача¹. У загальній теорії відносності швидкість часу додатково залежить ще й від впливу гравітаційних сил.

Поки що відсутні відповіді на запитання, якою є природа часу, чому він є безупинним, а не дискретним, чому ми живемо у світі з одновимірним часом тощо. Але спроби їх розв'язати вже пропонуються у сучасній математичній фізиці (Г. Джефріс, І. М. Зашкільняк, В. М. Колісник, П. П. Костробій, С. С. Піх, О. М. Попель, М. Рід, А. А. Ровенчак, Ю. К. Рудавський, Б. Саймон, А. В. Свідзинський, Б. Свірлс, І. І. Тальянський, В. Тірінг, М. А. Сухорольський та ін.).

При цьому значна більшість дослідників вважали і вважають, що різниця між минулим і майбутнім є принциповою, оскільки інформація переноситься з минулого в майбутнє, але не навпаки. У підтвердження цього наводиться згаданий другий закон термодинаміки про послідовне збільшення ентропії у напрямку від минулого до майбутнього. На практиці це означає, що порцелянова чашка може впасти зі столу і побитися на шматки, але не може зібратися до купи та стрибнути назад на поверхню столу. В координатах кримінального права це має означати, що після того, як злочин вчинено, то вже не є можливим щось вдіяти для його зміни у той чи інший бік (наприклад, перетворити його на адміністративне правопорушення без внесення змін у чинне законодавство, або збільши-

¹ Радутний О, ' Взаємодія між викладачем та студентом в світлі Болонської системи освіти та з урахуванням сучасних уявлень про енергоінформаційний обмін між дослідником та об'єктом дослідження'(2010) 110 Проблеми законності: Акад зб наук пр 209–14

ти чи зменшити характер та(або) ступінь суспільної небезпеки тощо), можливою є тільки посткримінальна поведінка, правова оцінка якої здійснюється окремо від оцінки самого правопорушення.

Але таку думку поділяють не всі. Зокрема, Стівен Гокінг (Stephen William Hawking)¹ не погодився з твердженням про існування лише однієї послідовності розвитку подій у часі. Відкриття того, що швидкість світла виявилася однаковою для кожного спостерігача, незалежно від того, як він рухається, привело до теорії відносності й відмови від ідеї існування єдиного абсолютного часу. Замість цього кожен спостерігач одержав свою власну міру часу і це означає, що у різних спостерігачів вони не обов'язково збігаються. Таким чином, час став особистішим поняттям щодо спостерігача, який його вимірює. За теорією відносності, яка добре підтверджена експериментами, є відсутнім будь-який єдиний вимір часу, з яким би погодились усі спостерігачі. Адже у кожного наявний свій власний його вимір.

Для цілей кримінального права спостерігачем світової лінії злочину може бути стороння особа, потерпілий, працівник правоохоронного органу тощо. Такі спостерігачі можуть бути втягнуті у колорит подій з різним ступенем власної активності або пасивності. Крім того, так само спостерігачем розгортання злочинних подій може бути і сам виконавець злочину, який активно сприяє тому, що відбувається (подібно до цього у фізиці давно є відомим феномен впливу спостерігача на результати експерименту: якщо досліджують фотон світла як хвилю, він веде себе як хвиля, якщо його досліджують як частку матерії, він веде себе як частка матерії).

Чи може статися така ситуація, за яку працівник правоохоронного органу, що спостерігає за подіями, буде переконаний, що злочин є закінченим, принаймні, в його системі координат, але сам порушник ще матиме можливість впливати на ситуацію зі своєї власної системи координат. Позаяк не існує єдиного стандарту часу,

¹ Гокінг Стівен. *Коротка історія часу. Від Великого вибуху до чорних дір* / Переклад з англійської. Перекладено за виданням «A Brief History of Time: From Big Bang to Black Holes», Bantam Books відповідно до угоди з автором за посередництва агентства Writers House. (К. І. С. 2015) 89

а всі спостерігачі мають свій власний час, то на умовному годиннику прикордонника злочин виглядатиме вже закінченим, між тим як на умовному годиннику порушника він ще триває. Така інтерпретація виглядає абсурдною лише на перший погляд. Надалі буде наведено кілька прикладів і можливих варіантів.

На переконання Стівена Гокінга, закони науки не розрізняють прямий і зворотний напрями часу, але існують щонайменше три різних його стріли: 1) термодинамічна – напрям часу, в якому зростає безлад або ентропія; 2) психологічна – напрям, в якому ми відчуваємо плин часу, тобто це напрям, в якому ми пам'ятаємо минуле, але не майбутнє; 3) космологічна – напрям часу, в якому Всесвіт розширюється, а не стискається. При цьому умова безмежовості для Всесвіту разом із слабким антропним принципом не може пояснити, чому всі три стріли вказують в одному і тому напрямку, точніше, чому чітко визначена стріла часу має взагалі існувати. Якщо психологічна стріла визначається термодинамічною і вони обидві обов'язково завжди розгортаються в одному напрямку, то завдяки припущенню про безмежовість Всесвіту чітко визначені термодинамічна та космологічна стріли часу не будуть вказувати в один і той самий бік впродовж всієї його історії.

Примітним є той факт, що несподівано для фізики та математики приклади зміни напрямку вектору часу, або впливу майбутнього на минуле, може спробувати надати теорія кримінального права та відповідна їй правозастосовна практика.

Так, моментом закінчення контрабанди (статті 201, 305 КК України) вважають момент перетинання суб'єктом злочину митного кордону України. Відповідно до положень ст. 10 Митного кодексу України митний кордон України збігається з державним кордоном України (крім деяких виключень, зокрема, меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній морській економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України і які у межах цього дослідження можна не враховувати). Таким чином, перетинання державного кордону буде означати одночасно перетинання митного кордону. Після перетинання державно-митного кордону, тобто вже на території України, у відповідних підроз-

ділів прикордонної та митної служби з'являються повноваження на виконання покладених на них функцій.

Для зручності роботи цих служб на практиці вони територіально дещо розведені на відстань кількох метрів між собою і виконують свої завдання не одночасно відносно конкретної особи, але послідовно. Як правило, особа спочатку спілкується з представниками прикордонної служби і далі проходить до пункту митної служби. У проміжку між ними вона може позбутися певних речей, наприклад, витягти з кишені пакунок з наркотичними засобами та відкинути його від себе. Якщо вона цього не зробить, то в момент зустрічі з митною службою в особи теж існує кілька варіантів поведінки у відповідь на традиційне в указаній обстановці запитання: 1) повідомити про те, що вона забула завчасно позбавитися незначної кількості речовини канабісу ще в Амстердамі (або іншому місці, звідки вона прибула і де її обіг не утворює складу кримінального або іншого правопорушення), але щойно пригадала та добровільно повідомляє про це представникам держави та віддає їх зазначену речовину, наслідком чого буде складання протоколу про адміністративне правопорушення; 2) приховати факт наявності речовини і бути викритою, наслідком чого буде притягнення до кримінальної відповідальності. Опис наведеної ситуації запропонований у загальних рисах практичним працівником – слідчим, який з нею стикнувся під час досудового розслідування та у межах наукового дослідження, виявив бажання залишитися інкогніто.

Але у другому випадку таємний спосіб переміщення, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, фактично буде реалізований вже після того, як відбулося переміщення речовини через державний (митний) кордон України, тобто після того, як спочатку мав місце процес переміщення (динаміка подій) та настав результат переміщення (статика, наслідок) і злочин у класичному розумінні вважається закінченим.

У цей незначний проміжок часу та простору (відстані між постами прикордонників та митників) майбутній вибір поведінки, а саме, вибір певного способу поводження (викрити себе або при-

ховати певні обставини) буде впливати на минуле (чи то було вже вчинено кримінальне, або адміністративне правопорушення).

Якщо специфічною властивістю часу є його незворотність, тобто неможливість повернення в минуле, то дії особи у майбутньому (свідомий вибір варіанту поведінки під час спілкування з митною службою) не повинні впливати на минуле (фактичне перетинання державно-митного кордону як момент закінчення правопорушення). Але чомусь спосіб, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину контрабанди, все ж таки впливає на стан подій та їх правову оцінку вже після того, як правопорушення формально може вважатися завершеним.

Для кримінального права це відкриває простори захоплюючих світів Стівена Гокінга та інших рішучих дослідників, де час за певних умов може спливати з майбутнього через теперішнє у минуле.

Крім того, у кримінальному праві наведений приклад з контрабандою не є поодиноким випадком, який можливо було б розглядати як поодиноким випадком, який можливо було б розглядати як поодиноким випадком, який можливо було б розглядати як поодиноким випадком. Так, відповідно до положень абз. 3 п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» № 10 від 06.11.2009 р., якщо група осіб за попередньою змовою мала намір вчинити крадіжку чи грабіж, а один з її учасників застосував або погрожував застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, то дії цього учасника належить кваліфікувати як розбій, а дії інших осіб – відповідно як крадіжку чи грабіж за умови, що вони безпосередньо не сприяли застосуванню насильства або не скористалися ним для заволодіння майном потерпілого.

У ситуації, коли особа у межах попередньої домовленості про вчинення крадіжки спостерігала за навколишньою обстановкою на вулиці, у житло не проникала, під час переростання крадіжки до розбою про потерпілих не відала і насильства не застосовувала, а так само не сприяла його застосуванню, але надалі разом з іншими співучасниками зникла з місця події, отримала належну їй частку здобутого майна, то на підставі положень абз. 3 п. 24 зазначеної постанови буде вважатися, що вона скористалася таким насильством для заволодіння майном потерпілого. Така особа фактично потрап-

ляє у пастку часу та обставин, стає їх заручником у загальному розумінні та позбавляється правових підстав посилаючись на ексцес з боку інших співучасників злочину.

У просторово-часовому континуумі послідовність розвитку описаних подій, тобто світова лінія, що описує унікальну подорож правопорушника (одночасно й актора, і спостерігача експерименту під назвою життя) через чотирьохвимірний просторово-часовий континуум, буде виглядати таким чином: особа виконує свою частину попередньої домовленості і забезпечує безпеку іншим співучасникам на місці події, і вже після того, як злочин було закінчено (розбій – з моменту нападу, крадіжка або грабіж – із моменту заволодіння майном та початкової можливості розпорядитися ним), у майбутньому у неї теж виникають такі варіанти поведінки (припустимо, що у всіх випадках суб'єкт кримінального правопорушення не має інформації про фактичне переростання одного злочину в інший), зокрема: 1) відмовитися від одержання майна з будь-яких підстав та причин (і тоді він не скористається наслідками застосованого насильства); 2) погодитися на частку здобутого майна та одержати її за взаємною згодою. У другому випадку особа фактично використовує для свого неправомірного збагачення те насильство, яке було раніше застосоване до потерпілого, і перетворюється у співучасника розбою, що закінчився у минулому без його участі. Зазначена подія, що описується як «...надалі скористалася таким насильством для заволодіння майном потерпілого...» відбувається у майбутньому, тобто вже після того, як минуле у вигляді вчиненого злочину залишилося позаду і його, здається, неможливо ані змінити, ані повернути.

Наведена правова кваліфікація, яка є закріпленою в згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» № 10 від 06.11.2009 р. та усталеною на практиці його застосування, так само поруч з описаною ситуацією з контрабандою доводить можливість впливу майбутнього на минуле не лише у квантовій фізиці та математиці, а й у галузі кримінального права.

Віддаленим прикладом також може виступати феномен зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 5 КК

України), коли подія у майбутньому (набрання чинності законом, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи) впливає на минуле (вважається, що такий закон поширює свою дію на минуле, тобто нібито був навіть тоді, коли його фактично не було).

Поряд із цим із розглядуваними прикладами не слід плутати дію заохочувальних норм Особливої частини КК України (наприклад, ч. 5 ст. 110², ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258 КК України тощо), коли особа все одно вважається такою, що вчинила злочин, який так і залишається незмінним, але суб'єкт звільняється від кримінальної відповідальності внаслідок інших підстав.

Але й із посткримінальною поведінкою теж не все так однозначно. Відповідно до положень ч. 1 ст. 69 КК України суд наділений правом призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за цей злочин. Умовами для цього є наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують (на який момент: на час вчинення, чи у майбутньому) ступінь тяжкості вчиненого злочину, а так само певна характеристика особи винного. Згідно з інформацією з Єдиного державного реєстру судових рішень на практиці суди мотивують свою правову позицію щодо застосування положень ст. 69 КК України ширим каяттям та (або) визнанням вини, сприянням у розкритті злочину, повним або частковим відшкодуванням заподіяної шкоди, відсутністю судимості, позитивною характеристикою обвинуваченої особи, наявністю осіб, за якими необхідно доглядати, похилим або молодим віком обвинуваченої особи, її поганим станом здоров'я, з'явленням із зізнанням, думкою потерпілої особи щодо необхідної міри покарання, відсутністю тяжких наслідків, клопотанням сільського сходу щодо міри покарання¹, правдивими свід-

¹ Вирок Жидачівського районного суду Львівської області від 14 листопада 2013 р. у справі № 443/244/13-к, провадження № 1-кп/443/25/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/review/36013007> (дата звернення: 15.08.2019).

ченнями підсудного, отриманням обоюдних тілесних ушкоджень, тривалим перебуванням підсудного під вартою тощо. У більшості випадках суди визнавали ці обставини необхідними та достатніми для застосування ст. 69 КК України, не відокремлюючи при цьому, які саме з них знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. Якщо відкинути обставини, що характеризують особу (відсутність судимості, позитивна характеристика, поганий стан здоров'я), або ті, що від неї не залежать (думка потерпілої особи, тривале перебування під вартою та ін.), то слід визнати шляхом виключення, що окрема поведінка у майбутньому (з'явлення із зізнанням, правдиві свідчення) розглядаються суддівським корпусом як обставини, що у майбутньому впливають на минуле та змінюють характеристику суспільної небезпечності вчиненої поведінки. Втім не виключається, що наведені приклади застосування ст. 69 КК України є лише хибною практикою, яка заважатиме чистоті дослідження про вплив майбутнього на минуле у кримінальному праві.

Не виключається, що іншим прикладом досліджуваної проблематики є феномен звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України). Але невизрази пояснення, що містяться в навчальній та науковій літературі з цього приводу, лише додають певної таємничості пов'язаним із цими обставинами впливом майбутнього на минуле, адже зміною обстановки не є ані пряма декриміналізація вчиненого діяння, ані опосередкована декриміналізація, що може бути наслідком зміни нормативно-правового акта, на який посилається бланкетна норма диспозиції статті Особливої частини КК України (наприклад, скасування обов'язкового податкового платежу).

У ситуації з контрабандою та переростанням крадіжки у грабіж все виглядає навпаки: майбутнє у формі певних дій (згода скористатися наслідками злочину проти власності, що фактично дорівнює згоді скористатися минулим насильством, тобто приєднатися до нього, або самовикриття після перетинання державно-митного кордону тощо) впливає на те, що злочин, у принципі, або був, або ні (за аналогією з котом Шредінгера – героєм відомого уявного експерименту у квантовій механіці австрійського фізика-теоретика

Ервіна Шредінгера (Erwin Schrödinger), але вже після відкриття умовної коробки).

Висновки. Світова лінія об'єктивної сторони окремого злочину у межах понятійного апарату кримінального права може проявлятися як певний акт поведінки, вчинений у передбачений законом спосіб, з урахуванням місця, обстановки, часу, використаних знарядь та інших матеріальних об'єктів або обставин. Цей акт з неминучістю викликає за собою певний наслідок. З усіма своїми елементами він розгортається в часі як процес, що має власну динаміку, тобто початок і розвиток (процес подій), та статику у вигляді його закінчення – певного наслідку.

Положення статей 48, 69 КК України та деяких інших, а так само стала практика їх застосування, можуть вказувати на існування реальної можливості у майбутньому вплинути на характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, який був вчинений у минулому, в тому числі через значний проміжок часу після його закінчення. З другого боку, це може виявитися або недоліком нормотворення, або хибною практикою.

Кримінальне право фактично спирається на субстанціальний підхід (Демокрит, Ісаак Ньютон та ін.), відповідно до якого простір і час є незалежними одне від одного, діють поруч з матерією та безвідносно до неї. Але є підстави, наслідуючи ідеї Платона, Арістотеля, Альберта Ейнштейна, Стівена Гокінга та багатьох інших, вважати, що матерія, простір і час утворюють систему певних відносин, вони залежать від взаємного руху, час може бути багатовимірним так само, як і простір (тобто може бути визначений за допомогою не однієї, а кількох величин), і використовувати ці знання у кримінальному праві. Це означатиме, що час в окремих випадках, до яких має відношення кримінальне право, може бути ізотропним, тобто рівноправним у всіх своїх можливих напрямках руху.

Лінійність розгортання обов'язкових ознак об'єктивної сторони конкретного складу злочину має місце не у всіх випадках. Інші, крім діяння та наслідку, обов'язкові ознаки об'єктивної сторони певного кримінального правопорушення можуть продовжувати реалізува-

тися у часі та просторі навіть після того, як з правової точки зору настав момент його закінчення.

Час у кримінальному праві є реляційною категорією, що допускає залежність своїх властивостей від характеру взаємодії об'єктів, подій та відносин.

Майбутнє у кримінальному праві може впливати на минуле.

Але такий вплив поки що не є подорожжю у часі, адже не виявлено можливості викривити простір-час таким чином, щоб відбулося поєднання двох віддалених точок простору в одну та утворення тим самим так званої червоточини (мосту Ейнштейна – Розена).

У наведених прикладах з контрабандою та переростанням крадіжки у розбій, можливо, має місце незначне викривлення часу-простору у кримінальному праві, або більш чи менш тривала петля часу, в яку потрапляє особа (контрабандист або вартовий на сторожі вчинення пограбування) до тих пір, поки не реалізуються всі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочину. Можливість таких викривлень часу-простору доведена експериментально через підтвердження викривлення світлових променів під час затемнення або на підставі ефекту Казимира (Гендрік Казимир, Hendrik Brugt Gerhard Casimir – голландський фізик, відомий за своїми дослідженнями дворідинної моделі надпровідників та відкриттям однойменного ефекту), відповідно до якого квантова теорія дозволяє від'ємну густину енергії.

Виходячи з відомих на сьогодні законів, повернутися у минуле можливо лише у тому випадку, якщо історія вже зафіксувала будь-яким чином таке повернення (наприклад, сталася незрозуміла для очевидців подія, яку на той час не змогли пояснити, але це як раз і була поява мандрівника з майбутнього). Можливість такого повернення продовжувала би доволі незручно для кримінального права та інших галузей розхитувати постулат про свободу волі людини, на якому базуються всі теорії юридичної відповідальності, адже поки що про таку свободу стверджується лише тому, що ми не можемо повною мірою передбачити подальшу поведінку певної людини. Але ми також не маємо можливості передбачити подальшу поведінку вірусу, який мутує, та багато чого іншого.

Втім, за появу штучного інтелекту, який є здатним обробляти величезні обсяги інформації відносно конкретної особи, а так само завдяки значним досягненням у нейробіології та біоінженерії виникає реальна перспектива не лише передбачати майбутню поведінку будь-якої людини, а й керувати нею (наприклад, під час споживання товарів і послуг, здійснення політичного вибору на референдумі тощо).

Що це означає надалі для теорії кримінального та інших галузей права, а так само для практики їх застосування, висвітлять та матимуть можливість пояснити подальші дослідження у цьому напрямку. Слід подякувати нашій науковій спільноті, яка сьогодні з повною повагою до кожного дослідника дозволяє висловити найсміливіші або парадоксальні думки та поділитися ними з усіма зацікавленими у подальших розвідках. Значна кількість відкриттів або умовиводів спочатку виглядають дивною або марною справою (мікрохвилі, спектр світла, порох, який у Піднебесній імперії використовували виключно заради ефектних фесрверків, відкриття Луїджі Гальвані щодо скорочення м'язів під впливом електричного заряду було використане лише через століття у медичних дефібриляторах тощо). Але наукова обачність дозволяє толерувати кожну ідею або винахід, ставлення до яких може проходити послідовні стадії від «цього не може бути» до «щось у цьому все ж таки є» і, врешті-решт, «по-іншому просто і не може бути». Порухнені питання та надана їм авторська оцінка є дискусійними та відкритими для конструктивної критики і широкого обговорення з огляду на їх актуальність та важливість для забезпечення подальшого розвитку права та суспільства.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Справи

1. Вирок Жидачівського районного суду Львівської області від 14 листопада 2013 р. у справі № 443/244/13-к, провадження № 1-кп/443/25/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/review/36013007> (дата звернення: 15.08.2019).

Бібліографія

Книги з автором

1. Гокінг Стівен. *Коротка історія часу. Від Великого вибуху до чорних дір* / Переклад з англійської. Перекладено за виданням «A Brief History of Time: From Big Bang to Black Holes», Bantam Books відповідно до угоди з автором за посередництва агентства Writers House. (К. І. С. 2015)

Статті з журналів

2. Радутний О. 'Взаємодія між викладачем та студентом в світлі Болонської системи освіти та з урахуванням сучасних уявлень про енергоінформаційний обмін між дослідником та об'єктом дослідження'(2010) 110 Проблеми законності: Акад зб наук пр 209

List of legal documents

Cases

1. Virok Gidachivskogo rayonnogo sudu Lvivskoi oblasti vid 14 listopada 2013 r. u spravi № 443/244/13-к, provadgenyya № 1-кп/443/25/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/review/36013007> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Hawking, Stephen (2015). *Korotka istoria chasu. Vid Velikogo vibuhu do chornih dir* / Pereklad z angliyskoi. Perekladeno za vidannyam [A Brief History of Time: From Big Bang to Black Holes], Bantam Books vidpovidno do ughi z avtorom za poserednistva agenstva Writers House. (К. І. С. 2015) (in Ukrainian).

Journal article

2. Radutniy O. E. (2010). 'Vzaemidia miz vkladachem ta studentom v svitli Bolonskoi sistemi osviti ta z urahuvannyam suchasnihih uyavlen pro energoinformaziyniy obmin miz doslidnikom ta obektom doslidgenyya' [Teacher-student interaction in the light of the Bologna System of Education and taking into account current ideas about energy exchange between the researcher and the research object] *Problemi zakonnosti: Akad zb nauk pr.* 209 (in Ukrainian).

Радутний О. Е. Вплив майбутнього на минуле (кримінально-правовий аспект)

У статті здійснено спробу надати відповіді на питання, чи у всіх випадках має місце лінійність розгортання окремих обов'язкових ознак об'єктивної сторони конкретного складу злочину, зокрема, простору як місця вчинення злочину, часу, способу тощо, чи можуть продовжувати реалізуватися у часі та просторі інші,

крім діяння та наслідку, обов'язкові ознаки об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення вже після того, як настав момент його закінчення, чи є можливим у майбутньому вплинути на характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого у минулому злочину, в тому числі через значний проміжок часу після його закінчення. Автор зазначає, що час у кримінальному праві є реляційною категорією, і це допускає залежність характеристик простору і часу від характеру та способу взаємодії об'єктів, подій, властивостей та відносин. Матерія, простір і час утворюють систему певних відносин, вони залежать від взаємного руху, час може бути багатовимірним так само, як і простір. Таким чином, час може бути визначений за допомогою не однієї, а декількох величин. Час у кримінальному праві у певних випадках може бути ізотропним, тобто рівноправним у всіх своїх можливих напрямках руху. В окремих випадках можуть продовжувати реалізуватися у часі та просторі інші, крім діяння та наслідку, обов'язкові ознаки об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення і це може мати місце вже після того, як настав момент його закінчення. Положення чинного КК України та практика їх застосування вказують на можливість у майбутньому вплинути на характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, який був вчинений у минулому, в тому числі через значний проміжок часу після його закінчення. Таким чином, автор доходить висновку про те, що майбутнє у кримінальному праві може впливати на минуле. В розглянутих у статті прикладах з контрабандою та переростанням крадіжки у розбій автор припускає можливість існування незначного викривлення часу-простору, або більш чи менш тривалої петлі часу. При цьому згадані випадки не є подорожами у часі.

Ключові слова: час, простір, напрямок часу, злочин, об'єктивна сторона злочину, минуле, майбутнє, світова лінія, штучний інтелект.

Радутный А. Э. Влияние будущего на прошлое (уголовно-правовой аспект)

В статье предпринята попытка предложить ответы на такие вопросы как: во всех ли случаях имеет место линейность развертывания отдельных объективных признаков объективной стороны конкретного состава преступления, в частности, пространства как места совершения преступления, времени, способа и т.д., могут ли продолжат реализоваться во времени и пространстве иные, кроме деяния и его последствия, обязательные признаки объективной стороны конкретного уголовного правонарушения уже после того, как наступил момент его окончания, возможно ли в будущем повлиять на характер и степень общественной опасности совершенного в прошлом преступления, в том числе через значительный промежуток времени после его окончания. Автор указывает, что время в уголовном праве является реляционной категорией, и это допускает зависимость характеристик пространства и времени от характера и способа взаимодействия объектов, событий, свойств и отношений. Материя, пространство и время образуют систему определенных взаимодействий, они зависят от взаимного движения, время может быть многомерным так же, как и пространство. Таким образом, время может быть определено с помощью не одной, а нескольких величин. Время в уголовном праве в определенных случаях может быть

изотропным, то есть равноправным во всех своих возможных направлениях движения. В отдельных случаях могут продолжаться реализоваться во времени и пространстве иные, кроме деяния и последствия, обязательные признаки объективной стороны конкретного уголовного преступления и это может иметь место уже после того, как наступил момент его окончания. Положения действующего УК Украины и практика их применения указывают на возможность в будущем повлиять на характер и степень общественной опасности преступления, совершенного в прошлом, в том числе через значительный промежуток времени после его окончания. Таким образом, автор приходит к выводу о том, что будущее в уголовном праве может влиять на прошлое. В рассмотренных в статье примерах с контрабандой и перерастанием кражи в разбой автор допускает возможность существования незначительного искривления времени-пространства, или более или менее длительной петли времени. При этом упомянутые случаи не являются путешествиями во времени.

Ключевые слова: время, пространство, направление времени, преступление, объективная сторона преступления, прошлое, будущее, мировая линия, искусственный интеллект.

Radutniy O. E. The influence of the future on the past (criminal law aspect)

The article attempts to offer answers to some provocative questions.

Is there in all cases a linearity in the deployment of certain mandatory features of the objective side of a specific corpus delicti (formal components), in particular, space as a crime scene, time, method, etc.? Could some of the mandatory attributes of the objective side of a specific criminal offense continue to be realized in time and space after the moment of its finish? Is it possible in the future to influence the nature and degree of public danger of a crime committed in the past after a considerable period of time of its completion? The author concludes that time in criminal law is a relational category. This allows the dependence of the characteristics of space and time on the nature and method of interaction of objects, events, properties and relations. Matter, space and time form a system of certain interactions. They depend on mutual movement. Time can be multidimensional in the same way as space. Thus, time can be determined using not one, but several quantities. In certain cases, time in criminal law can be isotropic, that is, equal in all its possible directions of movement. In some cases, other mandatory attributes of the objective side of a specific criminal offense may continue to be realized in time and space even after the moment of its completion. The rules of the current Criminal Code of Ukraine and the practice of their application indicate on possibility in the future to influence the nature and degree of public danger of a crime committed in the past, including after a significant period of time after its completion. Thus, the author concludes that the future in criminal law can influence the past. In the examples considered in the article with smuggling and escalation of theft into robbery, the author admits the possibility of the existence of a slight curvature of time-space, or a more or less long loop of time. However, these cases are not time travel.

Key words: time, space, time direction, crime, objective side of the crime, past, future, worldline, artificial intelligence.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ

С. Л. Шаренко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, голова Київського районного суду м. Харкова

Постановка проблеми. Відповідальність за невиконання рішень суб'єкта, наділеного відповідною компетенцією, у загальній теорії іменують четвертим складником компетенції суб'єкта державно-владних повноважень, без якого компетенція втрачає публічно-правову забезпеченість¹. Безперечно, даний компонент властивий і компетенції слідчого судді у кримінальному процесі. Разом із тим, специфіка процесуального статусу слідчого судді породжує й деякі дискусійні питання щодо відповідальності за невиконання його рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти питання юридичної відповідальності за невиконання судових рішень слідчого судді розкриваються у працях Р. Білоконя, Ю. Грошевого, А. Мурзановської, Ю. Тихомирова та інших науковців. Водночас окремого наукового дослідження з окресленої проблематики не проводилось. З огляду на це **метою цієї статті** є дослідження особливостей юридичної відповідальності за невиконання судових рішень слідчого судді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все відмітимо, що відповідальність за невиконання рішень слідчого судді, як представника судової гілки влади, за логікою має бути різновидом відповідальності за невиконання рішень суду. Разом із тим, на наш

¹ Ю. Тихомиров, *Теорія компетенції*. (Юстициформ 2001) 55–6

погляд, на сьогодні у цьому питанні існує певна міжгалузєва неузгодженість між положеннями КПК та статтями інших нормативних актів, які таку відповідальність встановлюють. Зокрема, такими статтями є відповідні норми КК та КУпАП. Так, КК встановлює кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення, що згідно із диспозицією статті може виразитися в «умисному невиконанні вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджанні їх виконанню» (ст. 382 КК). У свою чергу КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за прояв неповаги до суду, яка може виразитися «у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчиненні будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил» (ст. 185³ КУпАП).

На першій погляд, наведені вище норми кримінального та адміністративного права рівною мірою стосуються як невиконання рішень суду (незалежно від форми такого рішення), так і ухвал слідчого судді. Показово, що саме такий підхід проглядається в окремих наукових джерелах з кримінального права, де зазначається, що «предметом злочину за частинами 1–3 ст. 382 КК є судовий акт органів правосуддя (рішення, вирок, ухвала, постанова), який постановлений: а) судом будь-якої юрисдикції (загальної чи спеціальної); б) судом будь-якої інстанції (першої, апеляційної чи касаційної); в) судом із будь-якої категорії справ (цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних)»¹. Таким шляхом йде й практика застосування ст. 382 КК до випадків невиконання ухвал слідчого судді, що можна проілюструвати на прикладі окремих вироків. Так, Комінтернівським районним судом м. Харкова Особу_2 було визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 382 КК, оскільки, як було встановлено, вказана особа, маючи злочинний намір на невиконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, усвідомлюючи факт

¹ Тацій В, Борисов В, Тютюгін В, (ред) *Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар*. (Право 2013) т 2 873

наявності у нього запитуваних документів, необхідних для призначення службових експертиз по кримінальному провадженню, з метою уникнення видачі документів і унеможливлення призначення судових експертиз, умисно надав документи, які не відповідають дійсності¹. Селидівським міським судом Донецької області було винесено обвинувальний вирок за ч. 1 ст. 382 КК стосовно Особа_1, яка в ході виконання ухвали слідчого судді про надання дозволу на огляд іншого володіння особи (приміщення магазину) «підійшла до прокурора та почала вихоплювати з рук виявлені в ході огляду робочі зошити, в результаті чого один зошит був розірваний. Після чого Особа_1 схопила коробку з робочими зошитами та направилась до виходу з торгової зали в напрямку господарського подвір'я. Повернувшись через декілька хвилин до торгової зали, Особа_1 повідомила, що знищила робочі зошити, чим перешкодила виконати ухвалу суду, що набрала законної сили, проведення огляду в подальшому було неможливим»². Мукачівським міськрайонним судом Закарпатської області було винесено обвинувальний вирок за ч. 1 ст. 382 КК стосовно Особа_1, яка «маючи умисел на перешкоджання виконанню ухвали слідчого судді Виноградівського районного суду у справі № 299/2394/18 від 14.11.2018 року про надання дозволу на затримання та доставку до суду для розгляду запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, перебуваючи у малому коридорі плацкартного вагону № 10 пасажирського потягу № 107Л, сполученням Одеса-Ужгород, на під'їзді до залізничної станції Мукачево, переконав працівників поліції у виникненні у нього гострої необхідності справити природні потреби, після чого діючи умисно, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, їх карність та настання суспільно-небезпечних наслідків, з метою уникнення участі у судовому засіданні, зачинився у вбиральному приміщенні вагону та покинув

¹ Вирок Комінтернівського районного суду від 7 червня 2017 р., судова справа № 641/3434/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67030069>.

² Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 1 лютого 2017 р., судова справа № 242/4470/16 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64478718>

його через відчинене вікно, вистрибнувши з потягу, який зменшив хід перед залізничною станцією Мукачєво»¹.

Як бачимо, незважаючи на той факт, що у ст. 382 КК йдеться про невиконання рішення суду і при цьому рішення слідчого судді не згадується, судова практика йде шляхом розширювального тлумачення і застосування ст. 382 КК й до випадків невиконання ухвал слідчого судді. По суті правозастосовники сприймають буквально значення ст. 382 КК як законодавчу неточність, якою можна знехтувати, і виходять із широкого розуміння терміна «суд», включаючи до його обсягу як суд, що розглядає справу по суті, так і слідчого суддю.

Підтримуючи такий підхід по суті, все ж маємо вказати на його слабкі місця з формальної точки зору (яка в кримінальному процесі досить часто може мати вирішальне значення). По-перше, як вже відмічали дослідники, «можливо було б поблажливо поставитися до законодавчої неточності й при сприйнятті даної норми виходити з широкого розуміння поняття “суд”, включаючи до його змісту всіх представників судової влади: як суд, що розглядає справу по суті, так і слідчого суддю. Проте такий підхід виключає сам законодавець, даючи в тексті КПК чітко відокремлені нормативні дефініції понять “слідчий суддя” (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК) і “суд” (пункти 20, 21, 22 ч. 1 ст. 3 КПК)»². По-друге, розширювальне тлумачення передбачає розповсюдження дії норми закону на аналогічні випадки, які законом не врегульовані, тобто по суті є застосуванням закону за аналогією. У свою чергу, кримінальним законодавством України чітко передбачено, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК, а застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (частини 3, 4 ст. 3 КК).

Схожа проблема виникає і при спробах забезпечення виконання рішень слідчого судді шляхом застосування ст. 185³ КУпАП, якою,

¹ Вирок Мукачєвського міськрайонного суду Закарпатської області від 4 квітня 2019 р., судова справа № 1-кп/303/216/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80938006>

² Лейба О. А. 'Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання' (дис канд. юрид наук, Нац юр ун-т ім. Ярослава Мудрого 2018) 150–1

як вже зазначалось, передбачена адміністративна відповідальність за прояв неповаги до суду, що може виразитися «у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчиненні будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил». При цьому очевидно, що як рішення слідчого судді щодо виклику особи в судове засідання може бути не виконане (власне така ситуація прямо передбачає ст. 139 КПК), так і цілком можлива непокора учасників судового засідання слідчому судді, який дане засідання проводить. Не викликає заперечень, що виклик до суду і розпорядження слідчого судді під час судового засідання є рішеннями державно-владного суб'єкта, прийнятими в межах його компетенції, невиконання яких має передбачати відповідальність. Але у даному випадку знову ж таки зіштовхуємось із текстуальною невідповідністю положень КУпАП та КПК. По-перше, в ст. 185³ КУпАП (як і в ст. 382 КК) йдеться виключно про суд і не згадується слідчий суддя, що суперечить чіткому розмежуванню цих процесуальних суб'єктів у КПК. По-друге, КУпАП веде мову про непокору розпорядженням головуєчого. Але при цьому виникає питання щодо розповсюдження статусу головуєчого на слідчого суддю, адже відповідно до легального визначення, наданого КПК, «головуючий – це суддя, який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи – суддя-доповідач» (п. 2 ч. 1 ст. 3 КПК). При цьому КПК розмежовує нормативні дефініції понять «суддя» (п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК) і «слідчий суддя» (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК).

Зважаючи на наведені вище аргументи, розповсюдження кримінальної відповідальності за невиконання рішення суду і адміністративної відповідальності за неповагу до суду (в формі недотримання його законних вимог) на випадки, коли суб'єктом прийняття рішення або висловлення вимоги є слідчий суддя є правильним за своєю суттю, але сумнівним з формальної точки зору, зважаючи на неузгодженість позицій КК, КУпАП з однієї сторони та КПК – з іншої. Вирішенням даної проблеми має стати внесення відповідних змін до положень ст. 382 КК і ст. 185³ КУпАП, спрямованих на

включення до переліку суб'єктів прийняття рішення, виконання якого охороняється, не лише суду або головуючого, а й слідчого судді. Як позитивний досвід, що в даному випадку має служити прикладом, на наш погляд, варто згадати законодавчі зміни, спрямовані на синхронізацію положень новоприйнятого КПК і норм ЗУ «Про міліцію», внаслідок яких п. 11 ч. 1 ст. 10 даного Закону було сформульовано таким чином: «Міліція відповідно до своїх завдань зобов'язана: ... 11) виконувати у передбачених законодавством випадках і в межах своєї компетенції постанови прокурора, слідчого, рішення слідчого судді, суду»¹.

Окрім у певному розумінні класичних видів відповідальності, до яких безумовно належать кримінальна та адміністративна, розгляд питання відповідальності за невиконання рішень слідчого судді не може бути здійснений без звернення до такого правового явища, як кримінальна процесуальна відповідальність. Відмітимо, що про кримінальну процесуальну відповідальність як про окремий самостійний вид юридичної відповідальності в правовій науці почали говорити відносно недавно. Так, у постановочному плані на рівні наукових статей це питання було піднято в 70-х роках радянськими процесуалістами², та знайшло активну підтримку і подальший розвиток як в радянській процесуальній науці³, так і в наукових колах на теренах незалежної України, зокрема у найбільш нових роботах монографічного рівня⁴. Як результат, на сьогодні в науці

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України : Закон України від 16 травня 2013 р. № 245-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-18/ed20130609>

² Чечина Н, Элькинд П, 'Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности' (1973) 9 Советское государство и право 33–41; Мотовиловкер Я, 'Уголовно-процессуальная ответственность обвиняемого и уголовно-правовая ответственность виновного' (1977) 1 Правоведение 59–65

³ Ветрова Г, *Уголовно-процессуальная ответственность* (Наука 1987) 113; Коврига З *Уголовно-процессуальная ответственность* (Издательство Воронежского Государственного Университета 1984) 236

⁴ Білокінь Р *Кримінально-процесуальна відповідальність* (Видавничий центр «Кафедра» 2017) 430; Мурзановська А *Кримінально-процесуальна відповідальність за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року* (Видавничий дім «Гельветика» 2018) 192

кримінального процесу сформувалась дефініція кримінальної процесуальної відповідальності, під якою пропонують розуміти «вид юридичної відповідальності, який полягає у застосуванні до учасника кримінального провадження, який вчинив кримінальне процесуальне правопорушення чи зловживання процесуальними правами, санкції кримінальної процесуальної норми, яка передбачає покладення на особу нових або додаткових обов'язків (позбавлення процесуальних прав) та забезпечується процесуальним примусом у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку»¹.

Не заглиблюючись в проблематику кримінальної процесуальної відповідальності в цілому (оскільки, з одного боку, це виходить за межі нашого дослідження, а, з іншого, дане питання детально опрацьоване в згадуваних наукових працях), зосередимось на тих її аспектах, які стосуються забезпечення виконання рішень слідчого судді. Так, у сформованій науковцями системі заходів кримінальної процесуальної відповідальності можна виокремити види тих несприятливих правових наслідків, які настають для учасників кримінального провадження у разі невиконання рішень слідчого судді: грошове стягнення (статті 144, 144–147 КПК); звернення застави в дохід держави (ч. 8 ст. 182 КПК); обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися; зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий (ч. 2 ст. 179 КПК); невизначення розміру застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею (п. 3 ч. 4 ст. 183 КПК); проведення обшуку у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 166 КПК); визнання доказів недопустимими (ст. 87 КПК)².

У свою чергу, враховуючи вищенаведені варіанти несприятливих наслідків, які науковці відносять до видів кримінальної процесуальної відповідальності за невиконання рішень слідчого судді, варто відмітити наявність досить цікавої судової практики, яка

¹ Білокін Р (387)

² Мурзановська А (185-6)

у випадках такого роду порушень ухвал слідчих суддів йде шляхом не лише застосування більш суворих заходів кримінального процесуального впливу (як то зміна запобіжного заходу), а й шляхом застосування кримінальної відповідальності. Так, наприклад, вирок Біляївського районного суду Одеської області Особа_1 і Особа_2 були визнані винними у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК (невиконання судового рішення) за таких обставин: «30 квітня 2014 року слідчим суддею Біляївського районного суду Одеської області винесена ухвала про застосування відносно Особа_1 і Особа_2 запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, якою на них були покладені обов'язки: перебувати до слідчого СВ Біляївського РВ ГУМВС України в Одеській області Особа_4 за першою вимогою; цілодобово не залишати місце постійного проживання – Адреса_2, без дозволу слідчого, прокурора або суду. Особа_1 і Особа_2 роз'яснено вимоги ст. 176–178, 181, 193, 194, 196, 205 КПК України, про що вони поставили свій підпис на ухвалі суду. 01 червня 2014 року, в першій половині дня, більш точний час слідством не встановлено, вони посварилися з власницею домоволодіння Особа_3 та останньою було висунуто вимогу покинути місце проживання. Особа_1 і Особа_2, достовірно знаючи про обов'язок не залишати місце проживання, без дозволу прокурора або суду, діючи навмисно, не повідомили прокурора або суд про намір залишити місце проживання, не маючи відповідного дозволу, залишили місце проживання: Адреса_2 і стали ухилятися від суду. ...Вина обвинувачених за ч. 1 ст. 382 КК у судовому засіданні доведена, оскільки вони були зобов'язані не покидати місце постійного проживання без дозволу слідчого, прокурора чи суду, а за таким дозволом вони не зверталися, що підтвердили у судовому засіданні»¹. При цьому показово, що запобіжний захід для Особа_1 і Особа_2 у цьому випадку також був змінений із домашнього арешту на тримання під вартою із поміщенням до Одеського слідчого ізолятора. За схожих фактичних обставин вирок за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК, було винесено

¹ Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 4 лютого 2015 р., судова справа №496/3694/14-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42605701>

Дергачівським районним судом Харківської області: «30 грудня 2016 року слідчим суддею Жовтневого районного суду м. Харкова винесено ухвалу щодо зміни екстрадиційного арешту відносно громадянина Російської Федерації Особа_2, який утримувався в Харківській установі виконання покарань №27, на цілодобовий домашній арешт із застосуванням електронного засобу контролю та заборону йому залишати фактичне місце проживання. ...19 січня 2017 року Особа_2, знаходячись за місцем мешкання, маючи прямий умисел на невиконання ухвали суду, що набрала законної сили, щодо застосованого до нього цілодобового домашнього арешту за вказаною адресою із застосуванням електронного засобу контролю, помістив ногу на якій був закріплений зазначений електронний засіб контролю, до відра з теплою водою внаслідок чого прилад цю ситуацію інтерпретував, як контакт із тілом, після чого він пошкодив електронний браслет та, залишивши його самовільно, без дозволу суду покинув домоволодіння та зник у невідомому напрямку»¹.

Зіставлення вищенаведених наукових позицій стосовно видів кримінальної процесуальної відповідальності за невиконання рішень слідчого судді і процитованих прикладів із судової практики породжує низку запитань, зокрема: чому за одне діяння застосовуються два види відповідальності: кримінально-процесуальна і кримінально-правова?; чи є застосування цих двох видів відповідальності за одне діяння доцільним, а головне законним?; чи не ставить факт застосування кримінальної відповідальності за процесуальні порушення під сумнів наукову тезу щодо віднесення перелічених несприятливих наслідків (як то зміна запобіжного заходу на більш суворий) до різновидів кримінальної процесуальної відповідальності?

Відповіді на поставлені запитання, на наш погляд, у першу чергу варто шукати в специфіці кримінальної процесуальної відповідальності. Перш за все відмітимо, що кримінальній процесуальній відповідальності як різновиду юридичної відповідальності, власти-

¹ Вирок Дергачівського районного суду м. Харкова від 28 листопада 2018 р., судова справа №619/2978/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78201452>.

ві усі загальні ознаки юридичної відповідальності, як то: застосування лише за порушення визначених законом обов'язків, нормативна закріпленість, настання для особи певних правообмежень, примусовість виконання. Безперечно, усі ці формальні ознаки можна віднайти й в кримінальних процесуальних процедурах, які встановлюють, наприклад, зміну раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий або проведення обшуку у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів. Тож, варто погодитися з науковцями, які відносять зазначені процесуальні наслідки до різновидів кримінальної процесуальної відповідальності. Разом із тим, на рівні загальної теорії права на сьогодні визнано, що юридична відповідальність має виконувати чотири основні функції (цілі): право відновлювальна (відновлення незаконно порушених прав), каральна (покарання правопорушника), загальнопревентивна (виховання суспільства в дусі поваги до закону), спеціально-превентивна (запобігання вчиненню нових правопорушень через перевиховання правопорушника)¹. У свою чергу, правова природа кримінальних процесуальних інститутів, які на сьогодні в науці традиційно відносять до різновидів кримінальної процесуальної відповідальності, далеко не завжди передбачає їх спрямованість на досягнення зазначених цілей. Навряд чи коректно стверджувати, що зміна запобіжного заходу на більш суворий або проведення обшуку в разі невиконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ в першу чергу переслідує мету покарати правопорушника, перевиховати його, або запобігти вчиненню аналогічних проступків іншими громадянами через демонстрацію їм можливих негативних наслідків протиправної поведінки. На наш погляд, специфіка кримінальної процесуальної відповідальності полягає у тому, що ані кара, ані превенція як такі не є метою посилення заходів кримінально-процесуального примусу (хоча їх формальні ознаки й наявні), а є лише супутнім, похідним наслідком застосування більш істотного обмеження прав і свобод людини (за умови, що раніше застосовані більш м'які

¹ Скакун О *Теория государства и права* (Консум; Ун-т внутр дел 2000) 471

кримінальні процесуальні заходи не спрацювали) з метою вирішення завдань кримінального провадження.

Висновки. Наведені висновки надають можливість стверджувати, що факт застосування кримінальної відповідальності за процесуальні порушення не ставить під сумнів наукову тезу про віднесення окремих передбачених КПК несприятливих наслідків (як то зміна запобіжного заходу на більш суворий або проведення обшуку в разі невиконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ) до різновидів кримінальної процесуальної відповідальності. Проте ці види відповідальності є принципово різними за своєю правовою природою, зокрема в частині функціональної спрямованості. Кримінально-правова відповідальність безпосередньо спрямована на досягнення загальних цілей юридичної відповідальності: правовідновлювальної, каральної, загальнопревентивної та спеціально-превентивної. У свою чергу кримінальна процесуальна відповідальність не має за безпосередню мету досягнення зазначених цілей (хоча й містить їх формальні ознаки). Для кримінальної процесуальної відповідальності досягнення зазначених цілей (якщо таке має місце) є лише супутнім, похідним наслідком застосування більш істотного обмеження прав і свобод людини (за умови, що раніше застосовані більш м'які кримінальні процесуальні заходи не спрацювали) з метою вирішення передбачених ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження.

Вищенаведене надає можливість висловитися стосовно доцільності і законності застосування кримінальної процесуальної та кримінально-правової відповідальності за одне й те саме порушення – невиконання ухвал слідчого судді. Так, дані види відповідальності не є взаємодублюючими, кожна із них переслідує власну передбачену законом мету, тож відповідь щодо доцільності їх одночасного застосування має бути ствердною. При цьому, зважаючи на той факт, що йдеться про два різні види юридичної відповідальності, їх застосування за один і той самий проступок не суперечить чинному законодавству, оскільки відповідно до ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності *одного виду* за одне й те саме правопорушення.

Зазначені теоретичні висновки та вищенаведений аналіз судової практики, який демонструє поширеність застосування ст. 382 КК України за невиконання ухвал слідчих суддів, також дає можливість висловити пропозицію про необхідність інформувати особу щодо можливості такого роду наслідків за невиконання ухвали слідчого судді. Зокрема, КПК слід доповнити положенням, відповідно до якого «Особі, прав та обов'язків якої стосується ухвала слідчого судді, при ознайомленні із такою ухвалою повідомляють, що за її невиконання передбачена кримінальна відповідальність відповідно до ст. 382 КК України». Вбачається, що, незважаючи на презумпцію знання закону, що визначено ст. 68 Конституції України¹, такий підхід буде корисним як для прогнозування особою можливих наслідків своєї неправомірної поведінки, так і для підвищення ефективності у питанні виконання ухвал слідчих суддів особами, прав та обов'язків яких ці ухвали стосуються.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Конституція України від 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/qo/254k/96-вр> (дата звернення: 20.07.2019)

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України : Закон України від 16 травня 2013 р. №245-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-18/ed20130609>. (дата звернення: 20.07.2019)

Справи

3. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 4 лютого 2015 р., судова справа №496/3694/14-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42605701>. (дата звернення: 20.07.2019)

4. Вирок Дергачівського районного суду м. Харкова від 28 листопада 2018 р., судова справа №619/2978/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78201452>. (дата звернення: 20.07.2019)

¹ Конституція України від 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/qo/254k/96-вр>

5. Вирок Комінтернівського районного суду від 7 червня 2017 р., судова справа № 641/3434/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67030069>. (дата звернення: 20.07.2019)

6. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 4 квітня 2019 р., судова справа № 1-кп/303/216/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80938006>. (дата звернення: 20.07.2019)

7. Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 1 лютого 2017 р., судова справа № 242/4470/16 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64478718>. (дата звернення: 20.07.2019)

Бібліографія

Книги з автором

1. Білокінь Р *Кримінально-процесуальна відповідальність* (Видавничий центр «Кафедра» 2017)

2. Ветрова Г, *Уголовно-процессуальная ответственность* (Наука 1987)

3. Коврига З *Уголовно-процессуальная ответственность* (Издательство Воронежского Государственного Университета 1984)

4. Мурзановська А *Кримінально-процесуальна відповідальність за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року* (Видавничий дім «Гельветика» 2018)

5. Скаун О *Теория государства и права* (Консум; Ун-т внутр дел 2000)

6. Тихомиров Ю *Теория компетенции*. (Юстицинформ 2001)

Книги за редакцією

7. Тацій В, Борисов В, Тютюгін В, (ред.) *Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар*. (Право 2013) т 2

Статті з журналів

8. Мотовиловкер Я, 'Уголовно-процессуальная ответственность обвиняемого и уголовно-правовая ответственность виновного' (1977) 1 *Правоведение*

9. Чечина Н, Элькинд П, 'Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности' (1973) 9 *Советское государство и право*

Дисертації

10. Лейба О. А. 'Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання' (дис канд. Юрид наук Національний юр ун-т ім. Ярослава Мудрого 2018)

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28. 06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/qo/254k/96-вр>

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryvedennia zakonodavstva u vidpovidnist Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 travnia 2013 r. №245-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-18/ed20130609>

Cases

3. Vyrok Biliaivskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 4 liutoho 2015 r., sudova sprava № 496/3694/14-k URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42605701>

4. Vyrok Derhachivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 28 lystopada 2018 r., sudova sprava № 619/2978/17 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78201452>.

5. Vyrok Kominternivskoho raionnoho sudu vid 7 chervnia 2017 r., sudova sprava № 641/3434/17 URL:: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67030069>.

6. Vyrok Mukachivskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 4 kvitnia 2019 r., sudova sprava № 1-kp/303/216/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80938006>.

7. Vyrok Selydivskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 1 liutoho 2017 r., sudova sprava № 242/4470/16 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64478718>

Bibliography

Authored books

1. Bilokin R Kryminalno-protsesualna vidpovidalnist [Criminal procedural liability] (Vydavnychiy tsentr «Kafedra» 2017) (in Ukrainian)

2. Vetrova G, Ugolovno-protsessualnaya otvetstvennost [Criminal procedural liability] (Nauka 1987) (in Russian)

3. Kovriga Z Ugolovno-protsessualnaya otvetstvennost [Criminal procedural liability] (Izdatelstvo Voronezhskogo Gosudarstvennogo Universiteta 1984) (in Russian)

4. Murzanovska A Kryminalno-protsesualna vidpovidalnist za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy 2012 roku [Criminal Procedural Liability for the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012] (Vydavnychiy dim «Helvetyka» 2018) (in Ukrainian)

5. Skakun O Teoriya gosudarstva i prava [Theory of Government and Rights] (Kon-sum; Un-t vnutr del 2000) (in Russian)

Edited books

6. Tatsii V, Borysov V, Tiutiuhin V, (ed.) Kryminalnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Criminal code of Ukraine: scientific and practical commentary]. (Pravo 2013) t 2

7. Tihomirov Yu Teoriya kompetentsii [Competency theory] (Yustitsinform 2001)

Journal articles

8. Motovilovker Ya, 'Ugolovno-protsessualnaya otvetstvennost obvinyaemogo i ugolovno-pravovaya otvetstvennost vinovnogo' [Criminal procedural responsibility of the accused and criminal liability of the guilty] (1977) 1 Pravovedenie (in Russian)

9. Chechina N, Elkind P, 'Ob ugolovno-protsessualnoy i grazhdanskoй protsessualnoy otvetstvennosti' [On criminal procedural and civil procedural liability] (1973) 9 Sovetskoe gosudarstvo i pravo

Dissertation

10. Leyba O. A. 'Defekti krimInalnogo protsesualnogo zakonodavstva ta zasobi Yih podolannya' [Defects of criminal procedure legislation and ways to overcome them] (Candidate's thesis, Natsionalnyi yuryd. un-t. im Ya Mudroho 2019). (in Ukrainian)

Шаренко С. Л. Окремі питання юридичної відповідальності за невиконання судових рішень слідчого судді

Стаття присвячена дослідженню юридичної відповідальності за невиконання ухвал слідчого судді. Виявлена неузгодженість норм кримінального, адміністративного та кримінального процесуального законодавства з цього питання. Кримінальна процесуальна відповідальність розглядається як окремий самостійний вид юридичної відповідальності, якій властиві усі загальні ознаки юридичної відповідальності, як то: застосування лише за порушення визначених законом обов'язків, нормативна закріпленість, настання для особи певних правообмежень, примусовість виконання. Автор висловлюється стосовно доцільності і законності застосування кримінальної процесуальної та кримінально-правової відповідальності за одне й те саме порушення – невиконання ухвал слідчого судді. При цьому, зважаючи на той факт, що йдеться про два різні види юридичної відповідальності, їх застосування за один і той самий проступок не суперечить чинному законодавству, оскільки відповідно до ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Виокремлені несприятливі правові наслідки, що настають для учасників кримінального провадження у разі невиконання рішень слідчого судді.

Ключові слова: рішення слідчого судді; кримінальна процесуальна відповідальність; невиконання ухвали слідчого судді; неправомірна поведінка.

Шаренко С. Л. Отдельные вопросы юридической ответственности за неисполнение судебных решений следственного судьи

Статья посвящена исследованию юридической ответственности за неисполнение решений следственного судьи. Обнаружена несогласованность норм уголовного, административного и уголовного процессуального законодательства по этому

вопросу. Уголовной процессуальной ответственности как отдельному самостоятельному виду юридической ответственности присущи все общие признаки юридической ответственности, такие как: применение только за нарушение установленных законом обязанностей, нормативное закрепление, наступление для лица определенных правоограничений, принудительность исполнения. Автор высказывается о целесообразности и законности применения уголовного процессуального и уголовно-правового ответственности за одно и то же нарушение – невыполнение определений следственного суда. В то же время, учитывая тот факт, что существуют два разных вида юридической ответственности, их применение к одному и тому же проступку не противоречит действующему законодательству, поскольку согласно ст. 61 Конституции Украины никто не может быть дважды привлечен к юридической ответственности одного вида за одно и то же правонарушение. Выделены неблагоприятные правовые последствия, которые наступают для участников уголовного производства в случае неисполнения решений следственного суда.

Ключевые слова: решение следственного суда; уголовная процессуальная ответственность; неисполнение определения следственного суда; неправомерное поведение

Sharengo S. L. Certain issues of legal responsibility for non-enforcement of decisions of the investigating judge

Annotation. The article is devoted to the study of legal liability for non-execution of the decisions of the investigating judge. The inconsistency of the criminal, administrative and criminal procedural legislation on this issue was found. Criminal procedural responsibility as a separate independent type of legal responsibility is inherent in all common signs of legal responsibility, such as: using only for violation of statutory duties, regulatory fixation, the occurrence of certain legal restrictions for a person, compulsory execution.

Criminal liability is directly aimed at achieving the general objectives of legal liability: remedial, punitive, general preventive and specially preventive. In its turn, criminal procedural responsibility does not have the direct aim of achieving these goals. For criminal procedural responsibility, the achievement of these goals is merely an incidental, consequential consequence of the application of a more substantial restriction of human rights and freedoms in order to resolve the stipulated articles. 2 CPC of Ukraine the tasks of criminal proceedings.

The above allows us to speak about the expediency and legitimacy of the use of criminal procedure and criminal liability for the same violation – failure to comply with the decisions of the investigating judge. Thus, these types of liability are not mutually duplicative, each of them pursues its own legal purpose. At the same time, given the fact that there are two different types of legal liability, their application for the same misconduct does not contradict the current legislation, since according to Art. 61 of the Constitution of Ukraine no one can be twice brought to legal liability of one kind for the same offense.

Highlighted adverse legal consequences that occur for participants in criminal proceedings in the event of non-execution of the decisions of the investigating judge.

Key words: decision of the investigating judge; criminal liability; failure to comply with the determination of the investigating judge; misconduct

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПРИКОРДОННИКА, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИН

Ю. Б. Курилюк, кандидат юридичних наук, начальник управління адміністративної юрисдикції Департаменту охорони державного кордону Адміністрації Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0002-4035-4431

Постановка проблеми. Особливістю сучасної злочинності в Україні є те, що вона паразитує на зловживаннях демократичними інституціями, правами людини, політичними, економічними та іншими свободами. Найнебезпечніший руйнівний вплив на правопорядок, на слушну думку професора О. М. Костенка, справляє корупційна злочинність. У цьому її загроза для національної безпеки і особливий злякисний характер¹.

Безсумнівно, корупція становить одну з найдавніших і найбільш загрозливих патологій суспільного життя. Корупція є негативним явищем з моральної точки зору як яскраве порушення норм порядності в суспільному житті, а також породжує переконання у безсиллі спільноти проти корупційного устрою та підриває довіру до демократичної системи. Вона загрожує правопорядку, демократії та правам людини, порушує засади суспільної моралі та справедливості, сповільнює розвиток держави, загрожує інституційній стабільності демократичним і моральним засадам суспільства тощо. Небагато протиправних діянь як корупція можуть «похизуватися» настільки довгою і славною (у негативному сенсі цього слова) іс-

¹ Костенка О, (ред) *Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні аспекти): монографія* (Наукова думка, 2014) 7

торією, спогади про яку знайшли своє відображення ще у біблійних положеннях.

Особливо ж небезпечно, коли корупційна ініціатива виходить від посадових осіб, покликаних боротися із злочинністю – правоохоронних органів. Адже корупція як системне явище здатна вражати всі елементи державного механізму: державну правотворчість, державне виконавство та правоохоронну систему, а також військову службу. Сьогодні корупція є однією з найбільш гострих проблем для державної військової організації. Інформація про корупційні прояви у військово-службовій сфері міститься як у періодичній пресі, науковій та публіцистичній літературі, так і в статистиці органів військової юстиції та даних соціологічних опитувань. Армія є одним з найбільш закритих державних інститутів. З одного боку, це цілком обґрунтовано, враховуючи завдання, які стоять перед цією службою, з другого – це створює благодатні умови для свавілля і корупції¹.

Викликають занепокоєння факти вчинення корупційних злочинів співробітниками окремих правоохоронних військових формувань (Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України), а також військовими службовими особами відомчих контролюючих органів. Переважна більшість злочинів вчиняється ними з використанням повноважень представників влади або з використанням службового становища усупереч інтересам військової служби. Скоєння цією категорією військових осіб протиправних діянь, зауважує М. С. Туркот, характеризується не лише негативно-зневажливим ставленням до інших військовослужбовців (у т. ч. підлеглих), а й до норм чинного законодавства в цілому².

¹ Курилюк Ю, 'Деякі аспекти протидії корупційній злочинності прикордонників' (2016) 3 Науковий вісник публічного та приватного права 212

² Туркот М, *Проблеми протидії злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України: наук.-практ. посіб* (ВД «АртЕк», 2014) 155

Не є винятком у цьому й корупційна злочинність у прикордонній сфері. Контрабанда наркотиків і зброї, а також світові тенденції щодо вчинення великомасштабної контрабанди алкоголю та сигарет просто «засмоктують» персонал прикордонних відомств у вир організованої злочинності.

О. Ю. Бусол, проводячи дослідження проблем вчинення корупційних злочинів працівниками митних органів України, встановила, що більшість злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням вантажів через державний кордон України вчиняються з використанням корумпованих зв'язків переважно за участю посадових осіб митних органів, органів охорони державного кордону, а також інших контролюючих органів¹.

За оцінками представників FRONTEX прикордонники відіграють вагомую роль у покращенні умов переміщення осіб і транспортних засобів, тому можуть виникнути корупційні оказії та натиски щодо вчинення корупційних дій. Корупція в інституціях прикордонної служби може нести суттєві виклики для внутрішньої безпеки держави², що обумовлює значну актуальність визначення кримінологічного профілю особи прикордонника, який вчинив корупційний злочин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо проблемі особи злочинця у вітчизняній юридичній науці присвячено доволі значну кількість праць (А. М. Бабенка, В. С. Батиргарєвої, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, В. І. Шакуна та ін.), то розкриттю проблеми особи злочинця-прикордонника належної уваги не приділено. В існуючих поодиноких наукових працях проблеми корупції в Державній прикордонній службі України (О. Б. Ганьба, В. Л. Зьолка, О. А. Музика-Стефанчук, С. І. Філіппов і деяких інших) зазначена проблема також не досліджується.

¹ Бусол О, Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія (Ін Юре, 2014) 232

² Mansilla M, 'Instrumenty antykorupcyjne w kontroli granic Unii Europejskiej. Rola Frontexu' *EUROPA BEZ KORUPCJI: Materiały pokonferencyjne III Międzynarodowej Konferencji Antykorupcyjnej* (Warszawa, 10 grudnia 2012 r.) 59

Метою статті є розкриття основних кримінологічних характеристик особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин.

Вклад основного матеріалу дослідження. Аналіз кримінологічних досліджень показує, що поняття особи злочинця використовується у трьох значеннях: 1) у формальному, що означає людину, яка вчинила злочин, тобто його сформовану в суспільстві цілісну характеристику, «соціальне обличчя»; 2) у змістовному, що означає особливу характеристику особи, причинно пов'язану із злочинною поведінкою; 3) у формально-змістовному значенні вчені вважають, що до і після вчинення злочину взагалі не можна застосовувати поняття «особа злочинця», оскільки в понятті «особа» фіксуються тільки специфічні соціальні ознаки, а питання відмінності злочинця від незлочинця обговорюються, зокрема, під час аналізу кримінологічної характеристики особи злочинця, а також кримінологічної типології злочинців¹.

У цьому дослідженні не ставиться за мету розкрити усі поняття особи злочинця, що існують у правовій науці, а використовуватиметься як робоче (операційне) найбільш поширене в юридичній літературі визначення особи злочинця «сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом»².

Різними за змістом та обсягом є й ті конкретні ознаки (рисни, властивості, якості), що, на думку науковців, становлять структуру чи систему особи злочинця. Так само не вступаючи у дискусію щодо їх окреслення, погодимось із тими науковцями, які виділяють чотири основні групи, що об'єднують загальні ознаки особи, а також властиві лише особі злочинця специфічні ознаки, які визначають

¹ Корнякова Т, Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія (Ін Юре, 2011) 321

² Козлюк Л, Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: монографія (ЗАТ «Костопільська друкарня», 2011) 37

і виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки: соціально-демографічні ознаки; кримінально-правові; соціально-рольові характеристики; морально-психологічні¹.

Досліджуючи особу прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, варто відзначити, що тільки за останні шість років українськими судами до кримінальної відповідальності притягнуто більше 350 прикордонників за вчинення ними різної категорії злочинів. З них більшість (56,2%) становлять військові злочини, передбачені розділом XIX КК України. Звісно, така значна кількість пояснюється перш за все тим, що прикордонники є військовослужбовцями.

Проте 25% з усіх засуджених у 2014–2019 роках прикордонників (88 осіб) визнані винними у вчиненні злочинів, які відповідно до ст. 45 КК України вважаються корупційними. Такими злочинами стали: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (71,59%), зловживання впливом (13,64%), пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (6,82%), зловживання владою або службовим становищем (3,41%) і викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (4,54%).

Для дослідження особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, важливе значення відіграє його соціально-демографічна характеристика, оскільки сприяє повноті висвітлення цієї проблеми. Відомо, соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі і, як відмічає Л. Г. Козлюк, на перший погляд, кримінологічного значення не мають, однак у своїй сукупності дають важливу інформацію, без якої неможливо здійснити повну кримінологічну характеристику особи злочинця².

¹ Халимон С, Богатирьов І, *Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам: монографія* (Харків юридичний, 2009) 230–1

² Закалюк А, *Прогнозування и предупреждение индивидуального преступного поведения* (Юрид. лит., 1986) 78

Стать як традиційно перший і найбільш наочний системоутворюючий показник, за яким характеризують структуру злочинності будь-якого виду. До того ж, наголошує В. С. Батиргарєєва, він визначає вигляд злочинності певного виду, одночасно виводячи дослідника на проблеми соціального, кримінологічного, морально-психологічного та іншого плану, якими зумовлюється злочинна активність чоловіків і жінок у тих чи інших сферах злочинної діяльності¹.

Загалом, проведене дослідження вироків, винесених українськими судами упродовж 2014–2019 років, засвідчило, що усі корупційні злочини вчинені прикордонниками чоловічої статі. Це дає підстави констатувати, що корупційну злочинність прикордонників можна розцінювати як різновид чоловічої злочинності. Звісно ж, зазначену обставину не слід вважати безумовною кримінологічною властивістю людини. Проте варто відзначити, що для злочинності прикордонників у цілому властиві досить мізерні показники участі жінок у вчиненні злочинів, адже з усіх досліджених нами вироків лише 1,73% стосувалися прикордонниць.

Однією з важливих соціально-демографічних характеристик є вік особи, а для особового складу Державної прикордонної служби України вік має не тільки соціальне та біологічне значення, але й впливає на їх правове становище як військовослужбовців. Це пов'язано з тим, що для проходження військової служби в органах Державної прикордонної служби України можливе із настанням призовного віку.

Результати вивчення емпіричної бази показали, що усі прикордонники, засуджені за корупційні злочини, мали вік 19–45 років, тобто особи в розквіті фізичних сил, найбільш продуктивні та працездатні. З них найбільш кримінально активна вікова група (52,27%) – це молоді чоловіки віком до 30 років. Очевидно, що особи саме цієї вікової групи, перебувають в активному пошуку матеріальних засобів, а також у більшій мірі піддаються впливу

¹ Лисенко В, Богатирьов І, *Кримінологічні засади запобігання злочинам корупційної спрямованості у пенітенціарній системі України: монографія* (ВД «Дакор», 2014) 243

криміногенних факторів у прикордонному середовищі. Загалом вікові показники є такими: 18–20 років – 12,5%, 21–25 років – 17,05%, 26–30 років – 27,27%, 31–35 років – 12,23%, 36–40 років – 20,45% та 41–45 років – 12,5%.

Сім'я, вважають кримінологи, володіє значним потенціалом як у плані профілактики, так і підтримки протиправної поведінки її члена¹. Кримінологічні дослідження серед ознак, що мають значення для прогнозу злочинної поведінки, або такі, що показують негативне ставлення особи до соціальних цінностей виділяють в тому числі наявність чи відсутність сім'ї². Провівши відповідний аналіз встановлено, що 56,82% засуджених прикордонників за корупційні злочини є одруженими особами, 4,55% – розлучені, а 1,14% – перебувають у фактичних шлюбних відносинах (так званий цивільний шлюб). При цьому більшість (47,73%) з цих засуджених мали на утриманні дітей, у тому числі 42,85% – двох і більше дітей.

Характеристика засуджених за рівнем освіти дає змогу визначити світогляд, знання, вміння, навички, можливість самореалізації і рівень інтелектуального та культурного розвитку. В результаті дослідження виявилось, що 43,18% з вивчених осіб мали вищу освіту, 23,86% – середньо-спеціальну, 22,73% – середню, а також 10,23% – професійну.

Особливе кримінологічне значення має ознака, яка відбиває місце прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, у суспільстві, його соціальний статус. Під соціальною роллю зазвичай прийнято розуміти реальні соціальні функції конкретної особи, обумовлені її становищем у системі суспільних відносин і приналежністю до певних соціальних груп³. У цьому контексті, без сумніву, варто звернути увагу на приналежність прикордонника до певної категорії особового складу органів Державної прикордонної служби України та його посадове становище.

Загальний стаж військової служби в Державній прикордонній службі України 47,73% засуджених прикордонників мали невели-

¹ Халимон С, Богатирьов І,

² Закалюк А, 97

³ Лисенко В, Богатирьов І, 99

кий – від 1 до 5 років. Це пояснюється, зокрема, тим, що значну перевагу у вчиненні корупційних злочинів мають саме молоді чоловіки. Проте питома вага тих, які прослужили в органах охорони державного кордону від 3 до 5 років, все ж таки залишається незначною та нараховує тільки 14,77% злочинців.

Серед загальної маси прикордонників, засуджених за корупційні злочини, найбільш значну частку (47,73%) сержантського і старшинського складу, 32,95% – офіцерського та 19,32% – рядового. При цьому 29,55% військовослужбовців мали звання прапорщика і старшого прапорщика, 19,32% – солдата, 18,18% – молодшого сержанта, сержанта та старшого сержанта. З числа офіцерів-прикордонників, які вчинили корупційні злочини, молодші та старші офіцери розподілилися майже порівну, з незначною перевагою перших (51,72% проти 48,28%).

Найбільш криміногенною серед групи прикордонників, які вчиняють корупційні злочини, є особи, які обіймали інспекторські посади (61,36%), з яких 50% – це інспектори прикордонної служби (посади прапорщика, старшого прапорщика), 43% – молодші інспектори прикордонної служби (посади до сержанта) і решта старші та дільничні інспектори прикордонної служби (офіцерські посади). Варто відзначити, що чверть з усіх цих осіб були кінологи. Із загальної кількості засуджених за корупційні злочини прикордонників 29,55% були особи, які обіймали на момент вчинення злочину посади начальників або заступників начальників, а 3,41% – оперуповноважених.

Розглядаючи кримінально-правову характеристику особи зазначеної категорії злочинця, з аналізу зазначеної кількості вироків випливає, що більшість цих злочинів вчиняються прикордонниками самостійно (90,91%). Групою ж осіб вони вчиняються у 5,68% випадках, а також у 3,41% – в складі організованої групи.

При цьому більшість прикордонників-корупціонерів (86,36%) отримували неправомірну вигоду за надання інформації про найменш охоронювану ділянку державного кордону, через яку можливо буде безперешкодно здійснити незаконне переміщення контрабанди або нелегальних мігрантів, 5,68% – за пропуск через державний кордон

України осіб, яким уповноваженими посадовими особами заборонено в'їзд на територію держави, 3,41% – за призначення особи на вищу посаду або присвоєння військового звання на ступінь вищого, ніж передбачене займаною посадою, а 4,55% прикордонників привласнили військове майно (зброю та боєприпаси).

Важливою кримінально-правовою ознакою, що характеризує особу прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, є мотивація до злочинної поведінки. Цю ознаку можна виявити шляхом з'ясування суми коштів, яку корупціонер отримав. Середньою такою сумою є 830 доларів США. Варто відмітити, що наведені дані не можуть бути повністю достовірними, їх перевірка можлива лише при перехресному опитуванні як хабародавців, так і тих, хто отримує відповідну неправомірну вигоду, але в умовах проведення цього дослідження це є неможливим. Тому відповідні висновки робилися, виключно спираючись на відомості, підтверджені вироками національних судів, винесених на підставі доказів, зібраних органами досудового розслідування.

Так, неправомірну вигоду в сумі до 1 тис. грн отримали 4,55% прикордонників, від 1 тис. до 5 тис. грн – 29,55%, від 5 тис. до 10 тис. грн – 23,86% грн, від 10 тис. до 20 тис. грн – 9,09% та понад 20 тис. грн – 32,95%.

Результати дослідження показали, що основною причиною, яка спонукала прикордонників до корупційного злочину, – легкий спосіб заробити (94,32%) і лише 5,68% вчинили цей злочин у зв'язку з важкими сімейними обставинами. Це дає підстави вважати, що переважна більшість засуджених вчинили цей злочин з корисливих мотивів.

Проведене дослідження різноманітних характеристик осіб, які вчинили досліджувані діяння, показала не лише видиму варіативність набору їх зовнішніх рис та ознак (соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових), але й виявило їх внутрішню сутність, яка проявляється в схожості корисливого мотиву, що спонукає їх до отримання наживи (вигоди) через протиправні дії у прикордонному просторі.

Загалом, під особою прикордонника, який вчинив корупційний злочин, слід розуміти людину, яка характеризується стійкою анти-суспільною й антидержавницькою спрямованістю, домінуючою корисливою мотивацією (користолобством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис, що зумовлюють протиправне посягання на стан прикордонних відносин, що забезпечує недопущення або мінімізацію загроз матеріальним і духовним цінностям основних сфер суспільних відносин, а також сприяє стійкому розвитку держави та реалізації її національних інтересів.

Не дивлячись на різноманітні кримінологічно значимі ознаки досліджуваної категорії осіб, їх об'єднують схожі морально-психологічні особливості, в яких відображається їх ставлення до суспільства та держави, соціальним цінностям, базовим гуманітарним принципам, а також суб'єктивна оцінка самого себе як особистості, власних інтересів, потреб і можливостей.

Сукупність інтелектуальних, емоційних і вольових ознак, що відображають психологічні особливості особи прикордонника, який вчинив корупційний злочин, свідчить про те, що зазначену категорію осіб не можна відносити до звичайного й примітивного різновиду злочинця.

Для злочинців зазначеної категорії, як правило, є характерним суперечливий набір ознак: середній, а подекуди високий рівень інтелекту, що поєднується з обмеженістю поглядів та інтересів, примітивністю дозвільно-культурних потреб. Емоційна сфера цих злочинців характеризується неадекватною (завищеною або навпаки заниженою) самооцінкою, емоційною нестійкістю, легкодухістю, невпевненістю, страхом перед труднощами, мало розвинутою здатністю до співчуття, низьким рівнем емоційного інтелекту.

Поряд з цим зазначені риси емоційної сфери особи прикордонника, який вчинив корупційний злочин, проявляється на фоні достатньо сильно розвинутих вольових якостей досліджуваної категорії осіб, для яких є характерними підвищена ділова активність, заповзятість, підприємливість, енергійність і цілеспрямованість, упертість.

Моральні ознаки досліджуваних осіб включає в себе цинізм, що проявляється у цілковитому нехтуванні інтересами суспільства і держави, прагматизм за принципом «мета виправдовує засоби», аморальність, що проявляється в правовому та моральному нігілізмі, відсутністю ціннісних настанов (орієнтирів) або їх хибність.

Звісно ж, не можна говорити про те, що зазначені вище морально-психологічні характеристики особи прикордонника-корупціонера неминуче «примушують» його вчинити відповідні протиправні посягання, однак вони, так би мовити, переломлюючись через призму його домінуючих користолюбства й особистих інтересів, а також в умовах наявних зовнішніх сприятливих передумов (наприклад, відсутністю делімітації та демаркації державного кордону або його слабо охоронюваної ділянки) вони слугують сприятливим підґрунтям для подальшого формування мотиву злочинної поведінки.

Наприкінці дослідження слід також проаналізувати стан кримінально-правового впливу держави на прикордонників-корупціонерів, тобто призначені їм кримінальні покарання. У переважній більшості (65,91%) суди застосовують до прикордонників за вчинення корупційних злочинів покарання у виді штрафу (від 8,5 тис. до 25,5 тис. грн), а також 15,91% – арешт від 3 до 5 місяців, 11,36% – позбавлення волі на строк від 2 до 5 років з одночасним застосуванням звільнення від відбування покарання з випробуванням та 2,27% – обмеження волі від 1,5 до 3 років. До реального позбавлення волі на строк від 2 до 5 років було засуджено лише 4,55% прикордонників. Зазначене свідчить про економію кримінальної репресії, що здійснюється останніми роками в Україні, проте вимагає окремого більш детального дослідження.

Висновки. Підводячи підсумок цього дослідження, варто зазначити, що особу прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, можна віднести до ситуативно-криміногенного типу. Адже отримані результати дослідження показали, що такі особи вчиняють злочини не через стійкі антигромадські установки та уявлення, а через ситуативні зв'язки з групами негативної спрямованості та ведення способу життя на межі соціально прийняттого й антигромадського.

Прикордонник, який вчиняє корупційний злочин, представляє собою особу чоловічої статі у віці 18–30 років (52,27%), раніше не судимого (100%), одруженого (56,82%), який має на утриманні одну неповнолітню дитину (47,73%), з вищою чи середньо-спеціальною освітою (67,04%), стажем служби від 1 до 5 років (47,73%), військовим званням солдат – сержант або лейтенант – капітан (54,55%), перебуває на посаді молодшого інспектора чи інспектора прикордонної служби (56,82%). При цьому особа прикордонника-корупціонера характеризується (94,32%) домінуючою корисливою мотивацією (користолобством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис, що зумовлюють протиправне посягання на стан прикордонних відносин.

REFERENCES

Бібліографія

Книги з автором

1. Бусол О, *Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія* (Ін Юре, 2014)
2. Закалюк А, *Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения* (Юрид. лит., 1986)
3. Козлюк Л, *Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: монографія* (ЗАТ «Костопільська друкарня», 2011)
4. Корнякова Т, *Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія* (Ін Юре, 2011)
5. Лисенко В, Богатирьов І, *Кримінологічні засади запобігання злочинам корупційної спрямованості у пенітенціарній системі України: монографія* (ВД «Дакор», 2014)
6. Туркот М, *Проблеми протидії злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України: наук.-практ. посіб* (ВД «АртЕк», 2014)
7. Халимон С, Богатирьов І, *Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам: монографія* (Харків юридичний, 2009)

Книги за редакцією

8. Костенка О, (ред) *Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні аспекти): монографія* (Наукова думка, 2014)

Статті з журналів

9. Курилюк Ю, 'Деякі аспекти протидії корупційній злочинності прикордонників' (2016) 3 Науковий вісник публічного та приватного права 211

Матеріали конференцій

10. Mansilla M, 'Instrumenty antykorupcyjne w kontroli granic Unii Europejskiej. Rola Frontexu' *EUROPA BEZ KORUPCJI: Materiały pokonferencyjne III Międzynarodowej Konferencji Antykorupcyjnej* (Warszawa, 10 grudnia 2012 r.)

Bibliography**Authored books**

1. Busol O, Protydiia koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini u suchasnyi period: monohrafiia [Combating corruption crime in Ukraine in the modern period: a monograph] (In Yure, 2014)(in Ukrainian)

2. Zakaljuk A, Prognozirovanie i preduprezhdenie individual'nogo prestupnogo povedeniia [Prediction and prevention of individual criminal behavior](Jurid. lit., 1986) (in Russian)

3. Kozliuk L, Kryminolohichna kharakterystyka osobystosti zlochynsya, yakyi vchynyv statevyi zlochyn shchodo nepovnolitnoho: monohrafiia [Criminological characteristics of the person of a sex offender against a minor: a monograph] (ZAT «Kostopil'ska drukarnia», 2011) (in Ukrainian)

4. Korniakova T, Kryminolohichni zasady zapobihannia orhanamy prokuratury zlochynam proty dovkillia: monohrafiia [Criminological principles for the prevention of environmental crimes by prosecutors: a monograph] (In Yure, 2011) (in Ukrainian)

5. Lysenko V, Bohatyrov I, Kryminolohichni zasady zapobihannia zlochynam koruptsiinoi spriamovanosti u penitentsiarnii systemi Ukrainy: monohrafiia [Criminological principles of preventing corruption in the penitentiary system of Ukraine: monograph](VD «Dakor», 2014) (in Ukrainian)

6. Turkot M, Problemy protydii zlochynam proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovym zlochynam). Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni osnovy zabezpechennia voiennoi bezpeky Ukrainy: nauk.-prakt. posib [Problems of counteraction to crimes against established order of carrying on military service (war crimes). Criminal law and criminological foundations of ensuring Ukraine's military security: a scientific and practical handbook](VD «ArtEk», 2014) (in Ukrainian)

7. Khalymon S , Bohatyrov I, Kryminalno-vykonavcha inspektsiia yak sub'iekt zapobihannia zlochynam: monohrafiia [Criminal executive inspection as a subject of crime prevention: monograph] (Kharkiv yurydychnyi, 2009) (in Ukrainian)

Edited books

8. Kostenka O, (red) *Protydiia zlochynam u sferi sluzhbovoi diialnosti (kryminolohichni, kryminalno-pravovi i kryminalno-protsesualni aspekty: monohrafiia [Counteracting criminal offenses (criminological, criminal law and criminal procedural aspects): monograph](Naukova dumka, 2014) (in Ukrainian)*

Journal articles

9. Kuryliuk Yu, 'Deiaki aspekty protyidii koruptsiinii zlochynnosti prykordonnnykiv' [Some aspects of counteracting border guards' corruption] (2016) 3 *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava* 211 (in Ukrainian)

Курилюк Ю. Б. Характеристика особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин

За останні шість років українськими судами до кримінальної відповідальності притягнуто більше 350 прикордонників за вчинення ними різної категорії злочинів. Проте 25% з усіх засуджених у 2014–2019 роках прикордонників (88 осіб) визнані винними у вчиненні злочинів, які відповідно до ст. 45 КК України вважаються корупційними. Такими злочинами стали: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (71,59%), зловживання впливом (13,64%), пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (6,82%), зловживання владою або службовим становищем (3,41%) і викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (4,54%). Після проведеного аналізу встановлено, що особу прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, можна віднести до ситуативно-криміногенного типу.

Прикордонник, який вчиняє корупційний злочин, представляє собою особу чоловічої статі у віці 18–30 років (52,27%), раніше не судимого (100%), одружену (56,82%), яка має на утриманні одну неповнолітню дитину (47,73%), з вищою чи середньо-спеціальною освітою (67,04%), стажем служби від 1 до 5 років (47,73%), військовим званням солдат – сержант або лейтенант – капітан (54,55%), перебуває на посаді молодшого інспектора чи інспектора прикордонної служби (56,82%). При цьому особа прикордонника-корупціонера характеризується (94,32%) домінуючою корисливою мотивацією (користолюбством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис.

Ключові слова: корупція, прикордонник, кримінологічна характеристика.

Курилюк Ю. Б. Характеристика личности пограничника, который совершает коррупционное преступление

За последние шесть лет украинскими судами к уголовной ответственности привлечены более 350 пограничников за совершение ими различной категории пре-

ступлений. Однако 25% из всех осужденных в 2014–2019 годах пограничников (88 чел.) признаны виновными в совершении преступлений, в соответствии со статьей 45 УК Украины считаются коррупционными. Такими преступлениями стали: принятие предложения, обещания или получения неправомерной выгоды должностным лицом (71,59%), злоупотребление влиянием (13,64%), предложение, обещание или предоставление неправомерной выгоды должностному лицу (6,82%), злоупотребление властью или служебным положением (3,41%) и похищение, присвоение, вымогательство военным служащим оружия, боевых припасов, взрывчатых или других боевых веществ, средств передвижения, военной и специальной техники или другого военного имущества, а также завладение ими путем мошенничества или злоупотребления служебным положением (4,54%). После проведенного анализа установлено, что лицо пограничника, который совершает коррупционное преступление, можно отнести к ситуативно-криминальному типу.

Пограничник, который совершает коррупционное преступление, представляет собой лицо мужского пола в возрасте 18–30 лет (52,27%), ранее не судимого (100%), женатого (56,82%), которое имеет на иждивении одного несовершеннолетнего ребенка (47,73%), с высшим или средне-специальным образованием (67,04%), стажем службы от 1 до 5 лет (47,73%), с воинским званием солдат – сержант или лейтенант – капитан (54,55%), находится в должности младшего инспектора или инспектора пограничной службы (56,82%). При этом, лицо пограничника-коррупционера характеризуется (94,32%) доминирующей корыстной мотивацией (корыстолюбием) преступного поведения, а также совокупностью негативных социальных и психологических черт.

Ключевые слова: коррупция, пограничник, криминологическая характеристика.

Kuryliuk Yu. B. Characteristics of a border guard personality who commits a corruption crime

Over the past six years, the Ukrainian courts have brought to criminal responsibility more than 350 border guards for committing by them various types of crimes. Most of them (56.2%) are military crimes, envisaged by the Section XIX of the Criminal Code of Ukraine.

However, 25% of all convicted in 2014–2019 border guards (88 persons) were found guilty of committing crimes, which according to the Article 45 of the Criminal Code of Ukraine are considered corrupt. Such crimes were: acceptance of an offer, promise or receipt of an undue benefit by an official (71.59%), abuse of influence (13.64%), offer, promise or rendering of an undue benefit to an official (6.82%), abuse of power or official position (3.41%) and abduction, misappropriation, extortion of weapons, ammunition, explosives or other combat substances, vehicles, military and special equipment or other military property, as well as seizure of them via fraud or abuse of official position (4.54%).

After the carried analysis, it was established that the person of the border guard who commits a corruption crime can be classified as a situational criminogenic type.

After all, the received results of the research showed that such persons commit crimes not because of persistent anti-social perceptions and understandings, but due to situational links with groups of negative orientation and lifestyle on the border between socially acceptable and antisocial.

A border guard who commits a corruption crime is a male person between the ages of 18–30 (52.27%), not previously convicted (100%), married (56.82%), who keeps one minor child (47.73%), with higher or secondary education (67.04%), length of service from 1 to 5 years (47.73%), military rank of soldiers – sergeant or lieutenant – captain (54.55%), as junior inspector or border inspector (56.82%). At the same time, the person of the border guard-corruptionist is characterized (94.32%) by the dominant selfish motivation (self-interest) of criminal behavior, as well as by the set of negative social and psychological features that lead to the unlawful encroachment on the state of the border relations.

Key words: *corruption, a border guard, criminological characteristics.*

ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

О. С. Олійник, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбуваються суттєві соціально-політичні зміни. Ці зміни здійснюють відповідний вплив, у тому числі й на розвиток кримінального законодавства. Це, в першу чергу, стосується міжнародно-правових зобов'язань, які взяла на себе Україна, та правових позицій міжнародних судів, які спроможні здійснити вплив на подальший розвиток національного кримінального законодавства України.

Не останнє місце у вирішенні цього питання займають принципи. Маються на увазі не лише загальноправові, а й спеціальні (галузеві), міжгалузеві, міжінституційні, а також безпосередньо інституційні, яким і присвячено наше дослідження. Ці принципи мають мінливу природу та динамічний характер. Саме тому відсутня гостра потреба у втіленні їх безпосередньо в законі про кримінальну відповідальність. У літературі неодноразово зазначалось, що не всі положення, які претендують на, так би мовити, «звання» принципів, мають неодмінно бути зафіксовані в законі про кримінальну відповідальність. Це безпосередньо стосується саме інституційних принципів кримінального права. На користь указаної думки свідчить і різна їх чисельність у різних авторів, які звертались до дослідження цієї теми.

Аналіз результатів останніх досліджень. Відразу зазначимо, що свої роботи питанням вивчення природи окремих принципів

кримінального права присвячували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: П. С. Берзін, В. О. Гацелюк, І. М. Гнатів, О. П. Горох, О. О. Дудоров, Ю. Л. Дятлова, М. А. Залигіна, С. Г. Келіна, В. Н. Кудрявцев, М. А. Малигіна, М. В. Мазур, В. В. Мальцев, В. О. Навроцький, А. Е. Скакун, Л. Ю. Тимофеева, В. І. Тютюгін, В. Д. Філімонов, Д. Ю. Фісенко, Є. Є. Чередніченко, К. В. Шундіков та багато інших.

Водночас указані автори не досліджували поставлене нами питання системно та ґрунтовно. Переважно згадані науковці вивчали природу та основні ознаки загальноправових принципів кримінального права. Тому існує необхідність вивчити цю групу принципів кримінального права та виявити їх основні ознаки.

Так, П. С. Берзін у своїх роботах здійснював класифікацію злочинів та надав їм стисло характеристику. О. О. Дудоров та М. В. Мазур здійснювали порівняльну характеристику окремих злочинів та вивчали їх природу. Д. Ю. Фісенко досліджувала спеціальні принципи кримінального права та надавала їм характеристику. С. Г. Келіна та В. М. Кудрявцев ґрунтовно вивчали питання загальноправових та спеціальних принципів кримінального права, але за радянських часів тощо.

Метою цієї статті є визначення поняття інституційних принципів кримінального права України, виокремлення їх ознак та з'ясування їх характеристики та способів закріплення у вітчизняному законодавстві. Адже незважаючи на те, що згадані принципи переважно не знайшли свого втілення в законі про кримінальну відповідальність, вони мають важливе теоретичне та практичне значення. Саме для цього необхідно дослідити їх ознаки й властивості. Це надасть можливість точно визначити ті норми закону, що відповідають інституційним принципам кримінального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційні принципи кримінального права пов'язуються з окремими інститутами галузі кримінального права, враховуються у змісті всіх елементів механізму кримінально-правового регулювання (впливають на них) та реалізуються в процесі застосування окремих заходів кримінально-правового характеру. Серед них називають такі:

Принцип співрозмірності (відповідності) призначеного покарання тяжкості злочину, обставинам його вчинення та особі, яка його вчинила. Цей принцип передбачає врахування залежності покарання, що призначається, його суворості від тяжкості вчиненого особою злочину. Тому підвищення тяжкості злочину означатиме призначення більш суворого покарання за його вчинення, а її зниження (зменшення), навпаки, – менш суворе покарання. Нормативним орієнтиром цього принципу слугує положення п. 3 ч. 1 ст. 65 КК.

У своїй постанові «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 р. Пленум Верховного Суду України в п. 1 підкреслив, що судді «мають суворо додержуватись вимог ст. 65 КК стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання»¹. На думку О. М. Омельчука, Пленум Верховного Суду України визнає загальні засади і принципи призначення покарання самостійними, але нерозривно пов'язаними кримінально-правовими інститутами: неухильне дотримання загальних засад призначення покарання є неодмінною умовою реалізації закладених у них принципів призначення покарання, і тільки в такій сукупності вони забезпечують досягнення мети покарання².

Відповідно до першого критерію суд може призначити покарання виключно в межах санкції статті Особливої частини КК, за якою кваліфіковані дії винної особи.

Однак за наявності обставин, передбачених ст. 69 КК, суд вправі призначити особі покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої відповідною статтею Особливої частини КК, що є проявом принципу гуманізму.

З одного боку, наявність у суду такої можливості, яка закріплюється у ст. 69 КК, надає останньому широкі повноважень та є проявом гуманізму, а з другого – це розширює межі дискреційних по-

¹ «Про практику призначення судами кримінального покарання»: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення 24.08.2019)

² Омельчук О, 'Загальні засади призначення покарання: законодавче регулювання та практика застосування' (2013) 4 (48) Університетські наукові записки 360

вноважень суду і може звести нанівець самий каральний вплив кримінального покарання.

На користь обмеження дискреційних повноважень через доволі широкий діапазон санкцій окремих статей висловились у своїх працях і такі вчені, як М. Й. Коржанський, В. М. Щупаковський та ін., які, у свою чергу, запропонували, щоб максимальний діапазон сягав не більше 3-х років¹.

Що стосується другого критерію, то суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК. Це означає:

а) суд повинен переконатися, що в діях особи наявний певний склад злочину; б) визначити, що у справі відсутні обставини, що виключають відповідальність (неосудність, необхідна оборона, крайня необхідність тощо); в) з'ясувати доцільність призначення покарання неповнолітньому (розділ XV КК України), або звільнення особи від кримінальної відповідальності в порядку статей 44–49 КК, за виключенням звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК); г) призначити покарання з урахуванням стадій вчинення злочину (статті 14, 15 КК); д) признаючи покарання співучасникам, суд повинен врахувати ступінь і характер участі у вчиненні злочину кожного із співучасників (ст. 27 КК); е) суд повинен також урахувати мету покарання, визначену у ч. 2 ст. 50 КК; ж) признаючи покарання певного виду, виходити з його характеру застосування, строків, визначених у Загальній частині КК; з) застосовуючи додаткові покарання, не вказані в санкції статті, суд повинен ураховувати умови і підстави їх призначення, визначені у Загальній та Особливій частинах КК; і) признаючи покарання за сукупністю злочинів або за сукупністю вироків, визначити остаточне покарання відповідно до положень статей 70, 71 КК.

Суть третього критерію полягає в тому, що суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. При цьому характер і ступінь суспільної небезпечності – ті властивості, що характеризують,

¹ Гришук В, *Проблеми кодифікації кримінального законодавства України* (Львівський університет 1993) 126–7

як зазначається в літературі, не конкретний злочин, вчинений окремою особою, а ознака, що визначає всі злочини певної групи чи виду¹.

Врахування особи винного при призначенні покарання допомагає вирішенню таких кримінально-правових питань: можливість чи доцільність притягнення особи до кримінальної відповідальності та передача винного на поруки; кваліфікація дій винного; наявність обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність; вид та розмір покарання, які найдоцільніше призначити особі за вчинення злочину для досягнення мети покарання; причини та умови, що сприяли вчиненню злочину; створення умов для найповнішого відшкодування збитків, спричинених злочином, тощо².

Отже, суд, постановляючи вирок, повинен взяти до уваги як позитивні характеристики особи винного, так і врахувати його негативні якості та обставини справи. Окрім цього, згадані обставини, характеристики, властивості та якості як самої особи, так й учиненого діяння, не повинні розглядатися відокремлено одне від одного, а вони мають розглядатися у взаємозв'язку один з одним.

Принцип обов'язковості психіатричного лікування при застосуванні примусових заходів медичного характеру. Розглядуваний принцип визначає зміст примусових заходів медичного характеру, що застосовуються до такої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, та зумовлює її обов'язкове лікування (ст. 92 КК). У ст. 94 КК міститься повний перелік примусових заходів медичного характеру, а також підстави їх застосування: надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом; госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом; госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом. Мова в цьому випадку йде про примусове надання психіатричної допомоги осо-

¹ Шемшученко Ю, Титаренко Ю та інші, *Уголовное наказание : монографическое исследование* (Редакция газеты «Вечерняя Макеевка» 1997) 312

² Омельчук О

бам, які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; які вчинили у стані обмеженої осудності злочини; а також про осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ст. 93 КК).

Під час застосування конкретних видів примусових заходів медичного характеру суд на підставі ч. 1 ст. 94 КК повинен ураховувати: 1) «показники» суспільної небезпечності вчиненого діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, які пов'язуються з його тяжкістю; 2) характеристики особи, яка вчинила таке суспільно небезпечне діяння, що пов'язується з «характером та тяжкістю захворювання», а також зі «ступенем небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб».

Правозастосовним орієнтиром у цьому випадку виступає положення п. 5, абз. 2 п. 8, абз. 3 п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 3 червня 2005 р. № 7.

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» психіатрична допомога – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медичну та психологічну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин¹.

Психіатрична допомога відповідно до положень ст. 4 Закону надається на основі принципів законності, гуманності, додержання прав людини і громадянина, добровільності, доступності та відповідно до сучасного рівня наукових знань, необхідності й достатності заходів лікування, медичної, психологічної та соціальної реабілітації, надання освітніх, соціальних послуг.

¹ Про психіатричну допомогу: Закону України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III
Дата оновлення: 20.12.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення 24.08.2019)

Амбулаторна психіатрична допомога надається лікарем-психіатром без усвідомленої згоди особи або без згоди її законного представника в примусовому порядку за рішенням суду за місцем проживання особи у випадках, визначених законом. Амбулаторна психіатрична допомога – психіатрична допомога, що включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, в амбулаторних умовах (ст. 1 Закону).

Особа, якій надається амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, повинна оглядатися лікарем-психіатром не рідше одного разу на місяць, а комісією лікарів-психіатрів – не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про продовження чи припинення надання їй такої допомоги.

У разі необхідності продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку понад 6 місяців лікар-психіатр повинен надіслати до суду за місцем проживання особи заяву про продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. В подальшому продовження надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.

Стаціонарна психіатрична допомога – це психіатрична допомога, що включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну допомогу» та іншими законами, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години поспіль.

Психіатричне лікування повинно базуватися на індивідуальному підході, який передбачає вироблення окремого плану лікування для кожного пацієнта. Такий план повинен містити широкий набір реабілітаційних та терапевтичних заходів, включаючи й доступ до працетерапії, групової терапії, індивідуальної психотерапії, до мис-

театру, музики та спорту. Пацієнти повинні мати регулярний доступ до належним чином обладнаних кімнат відпочинку і мати можливість щоденно здійснювати прогулянки на свіжому повітрі. Бажано було б також, щоб їм була запропонована можливість вчитися або займатися прийнятною для них трудовою діяльністю.

У сучасній психіатричній практиці існує чітка тенденція – не ізолювати пацієнтів. Там, де практика ізолювання ще зберігається, вона повинна бути детально розробленою і давати чіткі відповіді на такі запитання: типи випадків, коли може застосовуватись ізолювання; мета, якої намагаються досягти; тривалість ізолювання та необхідність частого перегляду рішення про ізолювання; існування відповідних контактів із людьми; обов'язок персоналу виявляти посилену увагу. Ізолювання не повинно ніколи застосовуватись як покарання.

На наше переконання, для дієвості цього принципу мають бути запроваджені формальні процедури, які повинні забезпечити те, щоб призначені медичні препарати були б справді необхідними для лікування і щоб було також забезпечене їхнє регулярне вживання. Таке само є необхідним здійснення постійної перевірки стану здоров'я пацієнтів та перегляд приписаних їм медикаментів.

Принцип урахування злочинів, вчинених уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи. На наше переконання, цей принцип йде в розріз із таким принципом кримінального права, як принцип особистості при застосуванні заходів кримінально-правового характеру та принципом винної відповідальності. Ця думка підтримується й вітчизняними науковцями, які вказують, що принцип особистості при застосуванні заходів кримінально-правового характеру не в повній мірі знаходить своє відображення при застосуванні останніх до юридичної особи. Так, зазначає С. О. Харитонова, «юридична особа, безумовно, не має можливості усвідомлювати, передбачати, бажати, свідомо припускати або легковажно розраховувати на ненастання наслідків свого діяння і, отже, не може бути суб'єктом кримінальної відповідальності. Лише фізична особа як представник юридичної особи може вчинити злочин від імені та в інтересах юридичної особи. Якщо ця особа є службовою особою,

то кримінальна відповідальність повинна наставати за нормами розділу XVII Кримінального кодексу України. Нести особисту відповідальність може лише фізична особа. Кримінальне право тим і відрізняється від інших галузей права (цивільного, господарського, фінансового та ін.), що відповідати за свої дії може лише особа, яка була визнана винною в особисто вчиненому нею злочині. Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за чинним кримінальним законодавством та бути обмеженим у своїх правах (особистого, майнового та іншого характеру), замість іншої особи. За змістом чинного кримінального законодавства (ст. 18 КК України) не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності юридичні особи, організації тощо. А отже, і застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є проблематичним та таким, що суперечитиме принципу особистості при застосуванні заходів кримінально-правового характеру.

У зв'язку із наведеними вище аргументами зазначені положення не можуть претендувати на, так би мовити, «звання» основоположних засад і визнаватися принципом кримінального права.

Принцип врахування щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки неповнолітнього. Спочатку з'ясуємо значення понять: «щире каяття» та «бездоганна поведінка». Так, під щирим каяттям зазвичай, як роз'яснив Верховний Суд України, необхідно розуміти, окрім визнання особою факту вчинення злочину, ще й дійсне, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненому злочині, щирий жаль із приводу цього та осуд своєї поведінки, що насамперед повинно виражатися в намаганні особи відшкодувати завдані злочином збитки, бажанні виправити наслідки вчиненого. Факт щирого каяття особи у вчиненні злочину повинен знайти своє відображення в матеріалах кримінального провадження.

Під бездоганною поведінкою необхідно розуміти, що особа не тільки не вчинювала будь-яких протиправних діянь, а й сумлінно виконувала різноманітні обов'язки (наприклад, службові, військові, фахові, сімейні тощо), додержувалася загальновизнаних норм поведінки в суспільстві. Сюди ж можна віднести вимоги й щодо сум-

лінного ставлення до праці, під яким розуміється відповідальне та позитивне ставлення винної особи до роботи, підвищення освітнього рівня і кваліфікації у будь-якій сфері (наприклад, отримання сертифікату про проходження тренінгу в певній сфері знань тощо).

Розглянуті нами положення, які окремі науковці відносять до принципів, мають доволі суб'єктивний характер. Це означає, що винна у вчиненні злочину особа заради звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання може намагатися продемонструвати всі означені вище позиції (щире каяття, щирий жаль), у тому числі за рахунок, наприклад, своїх родичів, які можуть власними коштами відшкодувати заподіяну злочином шкоду. Водночас такі положення повинні бути враховані правозастосовними органами, бо таке ставлення до посткримінальної поведінки винної особи є відображенням дотримання такого принципу кримінального права, як принцип особистості при застосуванні заходів кримінально-правового характеру.

Саме тому, на нашу думку, вимоги, які покладені в основу цього принципу, не можуть претендувати на звання основоположних.

Висновки. Таким чином, не всі розглянуті нами в дослідженні положення можна з упевненістю назвати інституційними принципами кримінального права. Ми зупинимось на думці про те, що останніми необхідно вважати: принцип співрозмірності (відповідності) призначеного покарання тяжкості злочину, обставинам його вчинення та особі, яка його вчинила, а так само принцип обов'язковості психіатричного лікування при застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Перший із названих принципів чітко визначений на законодавчому рівні, а також детально розтлумачений у згаданій нами вище постанові Пленуму Верховного Суду.

Що стосується іншого принципу, то слід зазначити таке. Для утвердження в державі режиму законності дуже важливо, щоб принципів, основоположних засад дотримувались в обов'язковому порядку правозастосовні органи. Для цього необхідно, щоб названі положення відповідали духу закону про кримінальну відповідальність, не вступали з ним у протиріччя. Так, законодавство визначає

необхідність надання психіатричної допомоги в найменш обмежених умовах, що забезпечують безпеку госпіталізованої особи та інших осіб, при дотриманні прав і законних інтересів особи, якій надається така допомога. Заходи фізичного обмеження та (або) ізоляції особи, яка страждає на психічний розлад, при наданні їй психіатричної допомоги застосовуються за призначенням та під постійним контролем лікаря-психіатра чи іншого медичного працівника, на якого власником психіатричного закладу чи уповноваженим ним органом покладені обов'язки з надання психіатричної допомоги, і застосовуються лише в тих випадках, формах і на той час, коли всіма іншими законними заходами неможливо запобігти діям особи, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або інших осіб. Про форми та час застосування заходів фізичного обмеження та (або) ізоляції робиться запис у медичній документації. Дотримання вказаних умов дуже важливе, особливо в державі, яка намагається стати правовою державою і будує громадянське суспільство.

На жаль, ті умови, в яких сьогодні надається примусова психіатрична допомога, змушують бажати кращого. Водночас усі вказані нами вище аспекти щодо форм і засобів застосування такої допомоги мають бути максимально враховані і застосовані як на законодавчому рівні, так і на рівні регуляторного (відомчого) законодавства. Лише в тому випадку, коли в державі будуть створені всі належні умови для виконання вимог, які покладені в основу розглядуваних нами принципів, мова може йти про відповідальність правозастосовних органів на предмет дотримання останніми принципів кримінального права.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Про психіатричну допомогу: Закону України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III Дата оновлення: 20.12.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення 24.08.2019)

2. «Про практику призначення судами кримінального покарання»: постановою Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення 24.08.2019)

Бібліографія

Книги з авторами

3. Гришук В, *Проблеми кодифікації кримінального законодавства України* (Львівський університет 1993)

4. Шемшученко Ю, Титаренко Ю та інші, *Уголовное наказание : монографическое исследование* (Редакция газеты «Вечерняя Макеевка» 1997)

Статті з журналів

5. Омельчук О, 'Загальні засади призначення покарання: законодавче регулювання та практика застосування' (2013) 4 (48) Університетські наукові записки 360

List of legal documents

Legislation

1. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakonu Ukrainy vid 22 liutoho 2000 № 1489-III Data onovlennia 20.12.2018 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (in Ukrainian)

2. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 24 zhovtnia 2003 № 7 «Pro praktyku pryznachennia sudamy kryminalnoho pokarannia» URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>(in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

3. Hryshchuk V, *Problemy kodyfikatsii kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy* [Problems of codification of the criminal legislation of Ukraine] (Lvivskiyi universytet 1993) (in Ukrainian)

4. Shemshuchenko Ju, Titarenko Ju ta inshi, *Ugolovnoe nakazanie : monograficheskoe issledovanie* [Criminal punishment: a monographic study] (Redakcija gazety «Vechernjaja Makeevka» 1997) (in Russian)

Journal articles

5. Omelchuk O, 'Zahalni zasady pryznachennia pokarannia: zakonodavche rehuliuвання ta praktyka zastosuvannya' [General principles of sentencing: legislative regulation and practice of application] (2013) 4 (48) Universytetski naukovi zapysky 360 (in Ukrainian)

Олійник О. С. Характеристика інституційних принципів кримінального права України

Стаття присвячена висвітленню питань характеристики, основних ознак та властивостей інституційних принципів кримінального права України. Серед означеної групи принципів у літературі називають такі принципи, як: принцип співрозмірності (відповідності) призначеного покарання тяжкості злочину, обставинам його вчинення та особі, яка його вчинила, а також принцип обов'язковості психіатричного лікування при застосуванні примусових заходів медичного характеру. Також у літературі в цю групу принципів окремі науковці включають такі принципи, як: принцип застосування примусового лікування; принцип урахування злочинів, учинених уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи; принцип урахування щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки неповнолітнього. Автором статті обґрунтовується думка про те, якими властивостями повинні бути наділені положення, для того щоб претендувати на звання інституційного принципу кримінального права. Адже основоположні начала, закладені в закон про кримінальну відповідальність, повинні мати чіткі межі. Це, у свою чергу, забезпечить належне дотримання режиму законності у визначеній сфері суспільних відносин та, відповідно, згаданих вище принципів кримінального права, що належать до загальноправових, спеціальних (галузевих), міжгалузевих та міжінституційних.

Ключові слова: принципи кримінального права; інституційні принципи; покарання; призначення покарання.

Олейник О. С. Характеристика институционных принципов уголовного права Украины

Статья посвящена раскрытию вопросов характеристики, основных признаков и свойств институционных принципов уголовного права Украины. Среди указанной группы принципов в литературе называют такие принципы, как: принцип соразмерности (соответствия) назначенного наказания тяжести преступления, обстоятельствам его совершения и личности, его совершившего, и принцип обязательности психиатрического лечения при применении принудительных мер медицинского характера. Также в литературе в данную группу принципов отдельные ученые включают такие принципы, как: принцип применения принудительного лечения; принцип учета преступлений, совершенных уполномоченным лицом от имени и в интересах юридического лица; принцип учета чистосердечного раскаяния и дальнейшего безупречного поведения несовершеннолетнего. Автором статьи обосновывается мысль о том, какими качествами должны быть наделены положения, для того чтобы претендовать на звание институционального принципа уголовного права, ведь основополагающие начала, заложенные в законе об уголовной ответственности, должны иметь четкие очертания. Это, в свою очередь, обеспечит надлежащее соблюдение режима законности в определенной сфере общественных отношений и, соответственно, упомянутых выше принципов.

пов уголовного права, относящиеся к общеправовым, специальным (отраслевым), межотраслевым и межинституциональным.

Ключевые слова: *принципы уголовного права; институциональные принципы, наказания; назначения наказания.*

Oleynik O. S. Description of the institutional principles of criminal law of Ukraine

The article is devoted to covering issues of characteristics, main features and properties of the institutional principles of criminal law of Ukraine. Among the identified set of principles in the literature are such principles as: the principle of proportionality (conformity) of the punishment of the crime, the circumstances of its commission and the person who committed it, and the principle of the obligation of psychiatric treatment when applying compulsory medical measures. Also in the literature in this group of principles, some scholars include such principles as: the principle of forced treatment; the principle of taking into account crimes committed by an authorized person on behalf and in the interests of a legal person; the principle of taking into account sincere repentance and the continued impeccable behavior of a minor. The author of the article substantiates the idea of what authorities should be given the provisions in order to claim the title of the institutional principle of criminal law. After all, the fundamental principles laid down in the law on criminal liability should have a clear outline. The author substantiates that the principle of proportionality (conformity) of the punished crime, the circumstances of its commission and the person who committed it and the principle of obligatory psychiatric treatment in the application of compulsory medical measures are institutional principles of criminal law. This, in turn, will ensure proper compliance with the rule of law in certain areas of public relations and, accordingly, the abovementioned principles of criminal law relating to general, special (sectoral), inter-sectoral and inter-institutional.

Key words: *principles of criminal law; institutional principles; punishment; sentencing.*

**ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТА КВАЗІСПЕЦІАЛЬНОЇ
КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА НЕПОВНОЛІТНІХ**

О. В. Єрмак, кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академія Державної пенітенціарної служби

Постановка проблеми. Динамічні процеси євроінтеграційного спрямування в Україні деякою мірою позитивно впливають на стан законодавства України. В кримінальному праві України до таких позитивних тенденцій слід віднести трансформацію світогляду криміналістів на форми кримінально-правового реагування, що проявляється через прийняття так званої «двоколіїної системи реагування»; офіційне закріплення в КК України і введення в дію поділу кримінальних правопорушень, задекларованих ще в 2012 році Кримінальним процесуальним кодексом України, на злочини і кримінальні проступки; тощо.

Разом із позитивними моментами в кримінальному праві України слід відмітити і прорахунки законодавця в конструюванні санкцій деяких статей Особливої частини КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфіскація як захід кримінально-правового характеру на дисертаційному рівні досліджувалась Л. А. Гарбовським, О. В. Єрмаком, М. Г. Корабель, С. Г. Собко, А. М. Яценком, М. В. Вісковим та ін. Конфіскація як предмет дослідження розглядалась також Ю. В. Бауліним, В. І. Борисовим, В. М. Бурдіним, Н. О. Гуторовою, В. К. Грищуком, О. О. Дудоровим, О. О. Книженко, В. М. Куцом, А. М. Яценком та ін.

Метою статті є дослідження правомірності існування деяких санкцій статей КК України, що передбачають конфіскацію конкретно визначених предметів і можуть бути застосовані в тому числі до неповнолітніх у разі вчинення ними кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р., яким вводиться інститут кримінальних проступків, набере чинності з 1 січня 2020 р. Введення в КК України поділу кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки викликало жваве обговорення в суспільстві, оскільки в п. 7 ст. 3 КПК України ще в 2012 р. передбачалося не внесення змін до КК України, а прийняття окремого Закону про кримінальні проступки. Введення в кримінально-правову матерію категорії кримінальних проступків повинно вплинути на норми всіх інститутів кримінального права України, тому ми вирішили повернутися до дослідження добре відомої автору тематики – спеціальної конфіскації як засобу кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення і здійснити аналіз кримінальних правопорушень, за вчинення яких суд може її застосувати, через призму законодавчих новел від 22 листопада 2018 р.¹

Відповідно до п. 79 ч. 2 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» у ч. 1 ст. 96¹ та інших статтях КК України слово «злочин» в усіх відмінках та числах замінено словами «кримінальне правопорушення» у відповідному відмінку та числі².

¹ Єрмак О, 'Спеціальна конфіскація в Кримінальному кодексі України у світлі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»' *Сучасні світові тенденції розвитку інформаційних технологій, економіки і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ЧПБП МНТУ імені академіка Ю. Бугая* (2019) 163

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 №2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (Дата звернення: 12.08.2019); Єрмак О, 163–4

Згідно із ч. 1 ст. 96 КК України спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченою частиною першою ст. 150, ст. 154, частинами другою і третьою ст. 159¹, частиною першою ст. 190, ст. 192, частиною першою статей 204, 209¹, 210, частинами першою і другою статей 212, 212¹, частиною першою статей 222, 229, 239¹, 239², частиною другою ст. 244, частиною першою статей 248, 249, частинами першою і другою ст. 300, частиною першою статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, частиною першою статей 363¹, 364¹, 365² цього Кодексу¹.

Всі кримінальні протиправні діяння (суспільно небезпечні діяння, кримінальні проступки, злочини), за які може бути застосована спеціальна конфіскація, ми умовно розділили на дві групи: 1) за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штраф у розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) передбачені частиною першою ст. 150, ст. 154, частинами другою і третьою ст. 159¹, частиною першою ст. 190, ст. 192, частиною першою статей 204, 209¹, 210, частинами першою і другою статей 212, 212¹, частиною першою статей 222, 229, 239¹, 239², частиною другою статті 244, частиною першою статей 248, 249, частинами першою і другою ст. 300, частиною першою статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, частиною першою статей 363¹, 364¹, 365²².

У другій групі кримінально протиправних діянь передбачено 37 статей і частин статей КК України. Всі з них, крім ч. 3 ст. 154 і ч. 1 ст. 204, є кримінальними проступками, оскільки санкція ч. 1 ст. 204 КК України передбачає покарання у виді штрафу від п'яти тисяч до

¹ Єрмак О, 164

² Там само

десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а санкція ч. 3 ст. 154 КК України – обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. Відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України, що вступить в дію з 1 січня 2020 р., кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі¹.

Як бачимо, законодавцем покладено єдиний критерій стосовно поділу кримінальних правопорушень на злочини і кримінальні проступки, а також щодо формування двох умовних груп кримінально протиправних діянь у ч. 1 ст. 96¹ КК України – розмір штрафу і вид покарання. Якщо дотримуватися вказаного критерію, тоді ч. 3 ст. 154 і ч. 1 ст. 204 КК України потрібно виключити з ч. 1 ст. 96¹ КК України, що і пропонується нами зробити².

На наше глибоке переконання, не слід допускати ототожнення, а тому потрібно відрізнити спеціальну конфіскацію майна неповнолітніх та квазіспеціальну конфіскацію, яка до моменту доповнення КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» №222-VII від 18 березня 2013 р. статтями 96¹ і 96² в науковій літературі називалась спеціальною конфіскацією. З метою уникнення плутанини в термінології нами пропонувалося використовувати поняття квазіспеціальна конфіскація³.

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 №2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (Дата звернення: 12.08.2019); Єрмак О, 164

² Єрмак О, 164

³ Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18.04.2013 №222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18> (Дата звернення: 12.08.2019); Єрмак О, 'Конфіскація майна як покарання та квазіспеціальна конфіскація в кримінальному праві України' (2015) 16(2) Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету 74

Квазіспеціальна конфіскація майна неповнолітніх є саме квазі-заходом кримінально-правового характеру, який дуже схожий на спеціальну конфіскацію та конфіскацію майна як покарання, а не заходом або іншим заходом кримінально-правового характеру, оскільки зміст його полягає у вилученні в особи певного майна, що пов'язане із вчиненням кримінального правопорушення. Разом із цим квазі-спеціальна конфіскація на відміну від спеціальної конфіскації застосовується у випадках визначених в санкції статті Особливої частини КК України, після слів «карається» і як конфіскація майна як покарання, а спеціальна конфіскація підлягає застосуванню відповідно до статей 96¹ і 96² КК України. Квазіспеціальна конфіскація на відміну від конфіскації майна щодо юридичної особи застосовується виключно до фізичних осіб, якими є неповнолітні.

На нашу думку, квазіспеціальна конфіскація майна неповнолітнього – це кримінально-правовий квазізахід, не передбачений Загальною частиною КК України, що полягає у вилученні знярядь кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, та інших предметів, пов'язаних з його вчиненням, та визначений лише в санкції статті Особливої частини КК України.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, що містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» № 1019-VIII від 18 лютого 2016 р. було внесено зміни до статей 96¹, 96² КК України¹. Крім того, мною вже раніше відмічалось, що позитивним є рішенням законодавця про виключення із санкцій низки статей Особливої частини КК України квазіспеціальної та спеціальної конфіскації, які в ч. 1 ст. 96¹ КК України не передбачались, а вносили

¹ Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, що містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України від 18.02.2016 № 1019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19> (Дата звернення: 12.08.2019).

лише плутанину в систему норм, що регламентували їх застосування¹. Спеціальна конфіскація – це інший захід кримінально-правового характеру, який не має на меті покарати неповнолітнього порушника. Так само квазіспеціальна конфіскація за своєю сутністю більше тяжіє до спеціальної конфіскації, а не до конфіскації як покарання, оскільки підлягати їй може лише майно, що пов'язане із вчиненням неповнолітнім кримінальним правопорушенням. Також слід відзначити, що спеціальна конфіскація майна неповнолітнього застосовується незалежно від його віку (ч. 3 ст. 96² КК України) на відміну від конфіскації майна як покарання, застосування якої до дітей чинним КК України не передбачено. В ч. 1 ст. 98 КК України визначено вичерпний перелік основних (штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк), а в ч. 2 ст. 98 КК України – додаткових видів покарань (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), що застосовуються до дітей у віці від 14 до 18 років.

Якщо перейти до конкретики, то згаданим вище Законом України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, що містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» спеціальну конфіскацію (статей 159¹, 369³ КК України) та квазіспеціальну конфіскацію (статей 176, 177, 203¹, 204, 229, 239¹, 239², 244, 300, 321¹, 332, 332¹, 334 КК України) виключено з санкцій статей Особливої частини. Нами вже відзначалося, що це був позитивний крок законодавця².

¹ Єрмак О, Куц В, *Конфіскація як засіб кримінально-правового реагування: монографія* (Видавець Лозовий В. М. 2018) 140

² Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, що містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України від 18.02.2016 № 1019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19> (Дата звернення: 12.08.2019); Єрмак О, Куц В, 141

Кримінально-правова «аномалія» у виді квазіспеціальної конфіскації повернулася після її повного виключення із санкцій усіх статей Особливої частини КК України завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», прийнятого 23 листопада 2018 р.¹

На нашу думку, те, що законодавець наступає повторно на одні й ті ж граблі, пояснюється тим, що особи, що здійснюють проектування законів, не до кінця збагнули, що законодавча техніка вимагає єдиного підходу до конструювання санкцій закону про кримінальну відповідальність.

Так, у разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого частинами 1, 2, 3 ст. 204 КК України, альтернативна санкція частин статті передбачає можливість застосування квазіконфіскації як аномального кримінально-правового квазізаходу разом із знищенням незаконно виготовлених товарів (ч. 1 ст. 204); знищенням незаконно вироблених або придбаних товарів, знарядь виробництва, сировини для їх виготовлення (ч. 2 ст. 204); знищенням незаконно виробленої або придбаної продукції, обладнання для її виготовлення (ч. 3 ст. 204). Однак не зрозуміло, чому законодавець у ч. 3 ст. 204 КК України забув про «знищення сировини для виготовлення таких товарів». Крім того, у ч. 2 і ч. 3 ст. 204 вживаються різні слова «товари» і «продукція». Використання різних слів законодавцем у тексті закону про кримінальну відповідальність може призвести до порушення принципу індивідуалізації кримінально-правового реагування на кримінально-протиправне діяння, вчинене неповнолітнім.

Квазіспеціальна конфіскація майна не є покаранням, тому суд вправі застосовувати цей захід і щодо неповнолітніх. На це звертав увагу Верховний Суд України. Так, від конфіскації майна як виду

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII. Дата оновлення: 22.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#n799> (Дата звернення: 12.08.2019).

додаткового покарання необхідно відрізнити конфіскацію предметів, які фактично використано як знаряддя кримінального правопорушення і визнано такими в установленому законом порядку¹. Це так звана кримінальна процесуальна конфіскація (ч. 9 ст. 100 КПК України), що може застосовуватися в будь-якому кримінальному провадженні.

Висновки. Здійснений аналіз кримінально-правових норм дає можливість дійти таких висновків: 1) квазіспеціальна конфіскація майна неповнолітнього – це кримінально-правовий квазізахід, не передбачений Загальною частиною КК України, що полягає у вилученні знарядь кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, та інших предметів, пов'язаних з його вчиненням, та визначений лише в санкції статті Особливої частини КК України; 2) квазіспеціальна конфіскація – це аномальний квазізахід, якому не місце в санкціях статей Особливої частини КК України (наприклад, частини 1, 2, 3 ст. 204 КК України); 3) квазіспеціальна конфіскація може застосовуватися до неповнолітніх, тому що вона не є покаранням; 4) використання різних слів законодавцем у тексті закону про кримінальну відповідальність може призвести до порушення принципу індивідуалізації кримінально-правового реагування на кримінально-протиправне діяння, вчинене неповнолітнім.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (Дата звернення: 12.08.2019).

2. Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від

¹ Практика застосування судами конфіскації майна: узагальнення судової практики від 19.09.2000. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0029700-00> (Дата звернення: 12.08.2019).

18.04.2013 № 222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18> (Дата звернення: 12.08.2019).

3. Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, що містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України від 18.02.2016 № 1019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19> (Дата звернення: 12.08.2019).

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII. Дата оновлення: 22.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#n799> (Дата звернення: 12.08.2019).

5. Практика застосування судами конфіскації майна: узагальнення судової практики від 19.09.2000. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/p0029700-00> (Дата звернення: 12.08.2019).

Бібліографія

Книги з авторами

6. Єрмак О, Куц В, *Конфіскація як засіб кримінально-правового реагування: монографія* (Видавець Лозовий В. М. 2018)

Статті з журналів

7. Єрмак О, 'Конфіскація майна як покарання та квазіспеціальна конфіскація в кримінальному праві України' (2015) 16(2) Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету 74

Матеріали конференцій

8. Єрмак О, 'Спеціальна конфіскація в Кримінальному кодексі України у світлі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»' *Сучасні світові тенденції розвитку інформаційних технологій, економіки і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ЧПБіП МНТУ імені академіка Ю. Бугая* (2019)

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (in Ukrainian)

2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho i Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy stosovno vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.04.2013 № 222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18> (in Ukrainian)

3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho i Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo vykonannia rekomendatsii, shcho mistiatsia u shostii dopovidi Yevropeiskoi komisii pro stan vykonannia Ukrainoiu Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy, stosovno udoskonalennia protsedury areшту maina ta instytutu spetsialnoi konfiskatsii: Zakon Ukrainy vid 18.02.2016 № 1019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19> (in Ukrainian)

4. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pokrashchennia administruvannia ta perehliadu stavok okremykh podatkov i zboriv: Zakon Ukrainy vid 23.11.2018 № 2628-VIII. Data onovlennia: 22.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#n799> (in Ukrainian)

5. Praktyka zastosuvannia sudamy konfiskatsii maina: uzahalnennia sudovoi praktyky vid 19.09.2000. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0029700-00> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

6. Yermak O, Kuts V, *Konfiskatsiia yak zasib kryminalno-pravovoho reahuvannia: monohrafiia* [Confiscation as a means of criminal legal response: a monograph] (Vydavets Lozovyi V. M. 2018) (in Ukrainian)

Journal articles

7. Yermak O, 'Konfiskatsiia maina yak pokarannia ta kvazispetsialna konfiskatsiia v kryminalnomu pravi Ukrainy' [Property confiscation as punishment and quasi-special confiscation in the criminal law of Ukraine] (2015) 16(2) *Naukovi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* 74 (in Ukrainian)

Conference paper

8. Yermak O, 'Spetsialna konfiskatsiia v Kryminalnomu kodeksi Ukrainy u svitli Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen»' [Special confiscation in the Criminal Code of Ukraine in the light of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses»] *Suchasni svitovi tendentsii rozvytku*

informatiinykh tekhnolohii, ekonomiky i prava: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii ChIIBiP MNTU imeni akademika Yu. Buhaia (2019) (in Ukrainian)

Ермак О. В. До проблеми кримінально-правового забезпечення спеціальної та квазіспеціальної конфіскації майна неповнолітніх

У статті на основі аналізу чинного кримінального законодавства України визначається співвідношення спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового реагування на кримінальні протиправні діяння неповнолітніх та квазіспеціальної конфіскації, яка міститься в санкціях деяких норм Особливої частини КК України. Крім того, у статті здійснено порівняння конфіскації майна, спеціальної конфіскації, конфіскації майна юридичних осіб. Завдяки цьому автором сформульовано визначення квазіспеціальної конфіскації майна неповнолітніх. Здійснений аналіз кримінально-правових норм дає можливість дійти таких висновків: 1) квазіспеціальна конфіскація майна неповнолітнього – це кримінально-правовий квазізахід, не передбачений Загальною частиною КК України, що полягає у вилученні знярядь кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім, та інших предметів, пов'язаних з його вчиненням, та визначений лише в санкції статті Особливої частини КК України; 2) квазіспеціальна конфіскація – це аномальний кримінально-правовий квазізахід реагування на кримінальні правопорушення, якому не місце в санкціях статей Особливої частини КК України; 3) квазіспеціальна конфіскація може застосовуватися до неповнолітніх, тому що вона не є покаранням.

Ключові слова: конфіскація майна, покарання, неповнолітні, спеціальна конфіскація.

Ермак А. В. К проблеме уголовно-правового обеспечения специальной и квазиспециальной конфискации имущества несовершеннолетних

В статье на основе анализа действующего уголовного законодательства Украины определяется соотношение специальной конфискации как иной меры уголовно-правового реагирования на уголовно-противоправные деяния несовершеннолетних и квазиспециальной конфискации, которая содержится в санкциях некоторых статей Особенной части УК Украины. Кроме того, в статье проведено сравнение конфискации имущества, специальной конфискации, конфискации имущества юридических лиц. Благодаря этому автором сформулировано определение квазиспециальной конфискации имущества несовершеннолетних. Проведенный анализ уголовно-правовых норм позволяет прийти к следующим выводам: 1) квазиспециальная конфискация имущества несовершеннолетнего – это уголовно-правовая квазимера, не предусмотренная Общей частью УК Украины, заключается в изъятии орудий уголовного правонарушения, совершенного несовершеннолетним, и других предметов, связанных с его совершением, и определяется

только в санкции статьи Особенной части УК Украины; 2) квазиспециальная конфискация – это аномальная квазимера уголовно-правового реагирования на уголовные правонарушения, которой не место в санкциях статей Особенной части УК Украины; 3) квазиспециальная конфискация может применяться к несовершеннолетним, потому что она не является наказанием.

Ключевые слова: конфискация имущества, наказание, несовершеннолетние, специальная конфискация.

Yermak O. V. To the problem of criminal-legal provision of special and quasi-special confiscation of juveniles property

Based on the analysis of the current criminal legislation of Ukraine, the article determines the special confiscation ratio as another measure of criminal-legal response to criminal offenses of juveniles and quasi-special confiscation contained in the sanctions of certain norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. In addition, the article compares the confiscation of property, special confiscation, confiscation of property of legal entities. According to this, the author formulated the definition of quasi-special confiscation of juvenile property, which is intended to be understood as a criminal-law quasi-measure not provided for by the General Part of the Criminal Code of Ukraine, which consists in the removal of tools of a criminal offense committed by a minor and other items related to its commission, and defined only in the sanction of the Article of the Special part of Ukraine. The analysis of criminal-legal norms makes it possible to reach the following conclusions: 1) quasi-special confiscation of juveniles property is a criminal-legal quasi-measure not provided for by the General Part of the Criminal Code of Ukraine, which consists in the removal of components of a criminal offense committed by a juvenile and other items related to its commission, and defined only in the sanction of the Article of the Special part of the Criminal Code of Ukraine; 2) quasi-special confiscation is an anomalous criminal-legal quasi-measure for responding to criminal offenses that does not have a place in the sanctions of Articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine; 3) quasi-special confiscation can be applied to juveniles because it is not a punishment.

Key words: *confiscation of property, punishment, juveniles, special confiscation.*

ОЦІНКА ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ПІД ЧАС НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

В. В. Зуєв, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. На сьогодні правоохоронні системи багатьох держав світу зіткнулися з проблемою зниження ефективності міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства. Причиною цього є ряд серйозних недоліків, основними з яких є: територіальна та юрисдикційна відчуженість компетентних органів і судів запитуваних держав, які виконують запити про правову допомогу, від використання їх результатів у кримінальному судочинстві запитуючих держав; складності встановлених міжнародними договорами правил зносин компетентних органів, правил про мову і деяких інших; складності з оцінкою і використанням доказів, отриманих у порядку надання міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях іноземними компетентними органами; обмеження використання доказів, зібраних у порядку надання взаємної правової допомоги, обумовлені «принципом спеціалізації»¹.

Сукупність цих факторів призводить до неможливості забезпечення виконання завдань кримінального провадження в розумні строки або в цілому. Для вирішення цієї проблеми необхідно більш детально проаналізувати критерії оцінки доказів, отриманих під час

¹ Волеводз А, 'Совместные (международные) расследования наркопреступлений: международно-правовые основы'(2015) 3 Наркоконтроль 28–35

міжнародної правової допомоги, а також можливості отримання таких даних не в порядку міжнародної правової допомоги та використання їх в суді як доказів.

Нагадаємо, що для того, щоб результати виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні, пов'язані із збиранням доказів, отримали статус доказів у провадженні, вони повинні відповідати таким їх властивостям, як: належність, допустимість, достовірність, а сукупність доказів – їх достатність¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні були присвячені роботи багатьох науковців у галузі кримінального процесуального права. Особливо слід відзначити Ю. П. Аленіна, В. С. Березняка, О. І. Виноградову, С. М. Вихриста, О. І. Бастрюкіна, О. Г. Волеводза, В. М. Волженкіну, І. І. Карпеця, М. П. Свистуленко, О. М. Толочка, Л. Д. Удалову. Питання ж доказів та їх оцінки у кримінальному провадженні не раз ставали предметом дослідження таких науковців, як В. В. Вапнярчук, В. П. Гмирко, І. О. Кайло, А. В. Панова, М. А. Погорєцький, Д. Б. Сергєєва, О. Г. Шило, М. Є. Шумило.

Метою статті є дослідження оцінки та використання доказів, отриманих під час міжнародно-правової допомоги у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визнання належними, допустимими та достовірними доказами, отриманими в порядку надання міжнародної правової допомоги, такі матеріали повинні свідчити про дотримання сукупності обов'язкових процедур та умов міжнародного договору та національного законодавства запитуваної та запитуючої держави, зокрема, щодо порядку оформлення та направлення запиту, порядку проведення процесуальної дії, отримання спеціального дозволу тощо.

Аналіз ситуації, коли виникає необхідність оцінки доказів, отриманих іноземним компетентним органом, на відповідність інозем-

¹ Капліна О, Шило О (ред), Кримінальний процес : підручник (Право, 2018) 159–160

ному законодавству та нормам міжнародного права (міжнародних договорів), дозволяє звернути увагу на такі обставини. По-перше, норми іноземного та міжнародного права у разі їх використання при оцінці доказів, не конкурують з національним кримінальним процесуальним законодавством, а підлягають використанню субсидіарно, доповнюючи відповідні положення національного законодавства про оцінку доказів тими чи іншими критеріями. По-друге, норми іноземного та міжнародного права можуть застосовуватися тільки для оцінки доказів, зібраних за межами держави суду, якому підсудне це кримінальне провадження. По-третє, норми іноземного та міжнародного права можуть використовуватись, як правило, для оцінки доказів з точки зору їх допустимості. Відсутність потреби в безпосередньому застосуванні іноземного законодавства і норм міжнародного права при оцінці доказів з позицій їх належності, достовірності та достатності зумовлюється таким. Належність доказів визначається єдиним, універсальним правилом, що діє у всіх правових системах світу (з різницею лише у законодавчому формулюванні). Відповідно до нього як докази можуть використовуватися фактичні дані, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України). У зв'язку з тим, що достовірність та достатність доказів визначається на розсуд слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням у процесі безпосередньо оцінки доказів (ст. 94 КПК України), норми іноземного та міжнародного права не є чинниками, під впливом яких формуються ці розсуд і переконання.

Допустимість конкретного доказу, отриманого з-за кордону, повинна визначатися, виходячи з позицій: 1) належних суб'єктів надання міжнародної правової допомоги, діяльність яких спрямована на отримання доказів (за внутрішньодержавним законодавством запитуючої і запитуваної сторін) і забезпечення встановленого порядку зносин з питань міжнародної правової допомоги (згідно із

відповідними міжнародними договорами); 2) законності джерела відомостей (за внутрішньодержавним законодавством запитуючої і запитуваної сторін); 3) належної процесуальної форми, тобто а) використання для його отримання такої дії, яка передбачена кримінальним процесуальним законом як запитуючої, так і запитуваної сторони (наприклад, отримання спеціального дозволу на проведення відповідної процесуальної дії (ст. 562 КПК України)), та б) проведення процесуальної дії з урахуванням вимог, встановлених законом як запитуваної, так і запитуючої сторони, а також з урахуванням особливостей їх проведення, викладених у запиті (дорученні, клопотанні) про надання міжнародної правової допомоги (в межах, допустимих нормами міжнародного права).

1. При оцінці доказів з позиції належних суб'єктів надання міжнародної правової допомоги слід враховувати, що порядок взаємодії компетентних органів запитуваної та запитуючої сторони визначається зафіксованим у договорі механізмом реалізації зобов'язань сторін, який включає в себе: 1) канали передачі запитів; 2) органи, відповідальні за прийняття рішень за запитом про надання міжнародної правової допомоги і безпосереднє їх виконання. Недотримання вимог міжнародного договору по кожному з цих елементів може спричинити визнання конкретного доказу недопустимим.

Слід зазначити, що, наприклад, положення Конвенції 1959 року суттєво обмежують можливість безпосередніх зносин компетентних органів держав-учасниць, що не сприяє в першу чергу швидкості надання допомоги у кримінальному провадженні, простоті зносин та, відповідно, не завжди дають правоохоронцям можливість адекватно і ефективно реагувати на прояви міжнародної злочинності. Необхідність вдосконалення в рамках європейського співтовариства механізмів правової допомоги у сфері кримінального судочинства призвела до підготовки і підписання багатьма державами – членами Ради Європи 8 листопада 2001 р. Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах. Стаття 15 Конвенції у редакції ст. 4 Другого додаткового протоколу передбачає можливість безпосередніх зносин між компетентними установами Сторін як при

направленні запиту, так і матеріалів, отриманих внаслідок його виконання. Крім того, ця норма у редакції Протоколу не ставить порядок зносин у залежність від терміновості надання правової допомоги, не забороняє здійснювати зносини через Центральні органи Сторін і залишає за Сторонами й інші форми співпраці між правоохоронними органами та право зробити заяву про те, при яких умовах і в яких випадках цей порядок застосовуватиметься¹. Однак, враховуючи, що на сьогодні Другий додатковий протокол 2001 року до Конвенції 1959 року не ратифікований усіма країнами – учасницями Конвенції, пряме застосування цих норм компетентними органами Сторін не завжди можливе. У такому разі слід звернути увагу на п. 7 ст. 15 Конвенції 1959 року, згідно з яким ст. 15 не зачіпає норм двосторонніх угод або домовленостей, що діють між її Сторонами, в яких передбачається пряма передача прохань про допомогу між їх відповідними органами². Прикладом реалізації такої можливості може служити Договір між Республікою Молдова та Україною про правову допомогу і правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13 грудня 1993 р.³, п. 3 ст. 3 якого дозволяє Центральним органам домовитися між собою про те, що установи юстиції Сторін зносяться між собою безпосередньо. На виконання цього положення 16 липня 2010 р. була підписана та набула чинності Угода між Генеральною прокуратурою Республіки Молдова і Генеральною прокуратурою України, згідно з якою встановлено безпосередній порядок зносин між обласними і прирівняними до них прокуратурами України та Генеральною прокуратурою Молдови при виконанні клопотань про надання правової допомоги у кримінальних справах та передачі кримінального переслідування (за винятком передбачених

¹ Другий додатковий протокол 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518 (дата звернення: 19.08.2019)

² Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (дата звернення: 19.08.2019)

³ Договір між Республікою Молдова та Україною про правову допомогу і правових відносинах з цивільних і кримінальних справах від 13.12.1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604 (дата звернення: 19.08.2019)

цією Угодою випадків)¹. Як позитивний досвід безпосередньої взаємодії компетентних правоохоронних установ можна навести багаторічний досвід успішної реалізації на практиці положень Угоди від 10 листопада 1998 р. між Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції Республіки Польща² на виконання статті 3 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р.³ Відповідно до цієї Угоди з 1998 року при виконанні запитів про правову допомогу у кримінальних справах без участі уповноважених представників запитуючої Сторони і про передачу кримінального переслідування обласні прокуратури України, з одного боку, і воєводські прокуратури Польщі, з другого боку, зносяться між собою безпосередньо.

2. При оцінці законності джерела відомостей (за національним правом запитуючої та запитуваної сторони) необхідно виходити із положень чинного законодавства. Так, ч. 2 ст. 84 КПК України передбачає, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Відповідно, отримання фактичних даних чи інших відомостей із будь-якого іншого джерела унеможливить його використання в доказуванні у конкретному кримінальному провадженні або призведе до визнання таких доказів недопустимими та невілює усі зусилля Сторін по збиранню таких доказів.

3. Оцінка належної процесуальної форми є найбільш проблемним питанням. При оцінці доказів у цій частині необхідно звертати увагу на таке:

– розглядаються лише ті процесуальні дії, які виконує запитувана сторона у відповідності із запитом, а при використанні отри-

¹ Угода між Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції Республіки Польща від 10.11.1998 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_013 (дата звернення: 19.08.2019)

² Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174 (дата звернення: 19.08.2019)

³ Там само

маних відомостей слід виходити з принципу (правила) спеціалізації (*ad hoc*), згідно із яким запитуюча сторона вправі використовувати при обґрунтуванні процесуальних рішень інформацію (фактичні дані), отриману в порядку міжнародної правової допомоги, тільки в доказуванні у кримінальному провадженні, у зв'язку із яким вони були представлені стороною;

– правове регулювання процесуальних дій, здійснених стороною в рамках національного кримінального процесу, може детально не збігатися з вимогами, визначеними правом запитуючої сторони (назви цих дій можуть змінюватись у відповідності зі специфікою іноземного кримінального процесу (наприклад, опитування, допит, заява або свідчення під присягою), в силу чого оцінюється не дефініція, а сутність дії, результат, на який вона спрямована);

– зміст конкретних форм допомоги, особливо коли вони передбачають прийняття заходів процесуального примусу, зазвичай докладно розкривається в окремих статтях договору, в яких детально обумовлюється надання відповідного виду допомоги; за загальним правилом неприпустимими є проведення процесуальних дій, які прямо не обумовлені предметом запиту про міжнародну правову допомогу і не зазначені в ньому, а також дії, прохання про проведення яких хоча і міститься у запиті, але їх виконання не передбачено внутрішньодержавним кримінальним процесуальним законодавством запитованої сторони;

– оскільки при наданні міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні запитуюча сторона в обмеженому обсязі передає запитованій стороні свою компетенцію на виконання конкретних процесуальних дій, неприпустимим є проведення таких дій без відповідних процесуальних рішень запитуючої сторони (наприклад, якщо на території іноземної держави на підставі запиту про міжнародну правову допомогу був проведений обшук, але при цьому прохання про нього не супроводжувалося процесуальним рішенням, передбаченим за законами запитуючої держави, отримані в ході обшуку матеріали, предмети і документи не можуть бути визнані допустимими доказами).

Однак, як уже згадувалось на початку роботи, ефективність міжнародної правової допомоги залежить від багатьох факторів, одним із яких є можливість отримання доказів в рамках тих процедур, які передбачені національним законодавством та міжнародними договорами. Але що робити, коли наявних процедур не достатньо? У різних країнах, як можливий вихід із ситуації, розповсюджується практика інтеграції *розвідувальної діяльності* в системи кримінального судочинства та використання результатів *оперативного співробітництва* як доказів в суді¹.

Стосовно першого виду, то відповідно до ст. 1 ЗУ «Про розвідувальні органи України» (далі – ЗУ «Про РОУ») розвідувальна діяльність – це діяльність, яка здійснюється спеціальними засобами і методами з метою забезпечення визначених законом органів державної влади розвідувальною інформацією, сприяння реалізації та захисту національних інтересів, протидії за межами України, у тому числі у кіберпросторі, зовнішнім загрозам національній безпеці України. У свою чергу, розвідувальна інформація – це усні та зафіксовані на матеріальних носіях відомості, які неможливо отримати офіційним шляхом, про реальні та потенційні можливості, плани, наміри і дії іноземних держав, організацій та окремих осіб, що загрожують національним інтересам України, а також про події і обставини, що стосуються національної безпеки і оборони². Згідно з ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про РОУ» для виконання покладених на розвідувальні органи України завдань щодо отримання розвідувальної інформації, забезпечення безпеки розвідувальних заходів, захисту своїх сил, засобів

¹ Правова система Азербайджану, наприклад, передбачає можливість прийняття судами як доказів фактичних даних, зібраних в рамках міжнародного оперативного співробітництва, тобто отриманих не в рамках виконання запитів про правову допомогу. Це може бути зроблено на підставі процесуального положення про те, що такі документи, які витребовуються судом або правоохоронними органами і не викликають підозр щодо джерела і способу отримання (зокрема, на підставі рішення суду, якщо саме цього вимагає закон), можуть бути використані як докази. Також як докази можуть бути використані дані, отримані за підсумками спільної таємної операції, електронного спостереження, контрольованої поставки, які були проведені за запитом азербайджанських правоохоронних органів правоохоронними органами іншої країни на підставі міжнародного договору.

² Про розвідувальні органи України : Закон України №2331-III від 22.03.2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 19. Ст. 94.

та інформаційних систем і обліків, а також джерел розвідувальної інформації, вони застосовують методи і засоби оперативно-розшукової діяльності у порядку, визначеному в ЗУ «Про ОРД», з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом. Аналізуючи зміст вищевказаних норм, спостерігаємо схожість правової природи розвідувальної інформації з матеріалами, отриманими за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д), а саме – форми, методи та засоби для їх одержання, які використовуються компетентними органами та носять негласний характер. Поряд із цим, можемо констатувати, що практика проведення НС(Р)Д на території інших держав без відома їх компетентних органів може бути досить ефективною, але викликає певні питання стосовно дотримання суверенітету іншої держави. З урахуванням взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань, доходимо висновку, що проведення НС(Р)Д на території іншої держави хоча практично і можливе, разом з тим, суперечить вимогам міжнародного права, а тому є неприпустимим для вітчизняного кримінального процесуального права та правозастосування. При цьому, водночас, ми не можемо ігнорувати сучасні загрози, протидія яким унеможлиблюється з огляду на відсутність механізмів міжнародного та національного нормативного регулювання діяльності правоохоронних органів у цій сфері. У зв'язку з цим цілком можна погодитись, що для вітчизняного кримінального процесу альтернативою проведення НС(Р)Д на території іншої держави без використання інституту міжнародної правової допомоги може бути законодавче врегулювання процедури використання розвідувальної інформації як доказів¹.

З огляду на сказане, інформація стосовно організаторів злочинів, наприклад, пов'язаних з тероризмом або проти основ національної безпеки, і яка координується з територій інших держав, може бути отримана виключно завдяки проведенню розвідувальної діяльності. Це, у свою чергу, викликає необхідність постановки питання у площині можливості використання такої інформації в доказуван-

¹ Соколов О, 'Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій' (дис канд юрид наук, Національний юрид ун-т им Ярослава Мудрого 2019) 179–180

ні у кримінальному провадженні. Зважаючи на сучасні загрози, які змушують держави оперативно адаптувати внутрішнє законодавство для ефективного реагування на них, проблема використання в доказуванні у кримінальному провадженні розвідувальної інформації має наукову перспективу та прикладне значення. Вищевикладене дає підстави обґрунтовано стверджувати, що одним із варіантів вирішення вказаного питання є напрацювання процесуального механізму визнання в рамках кримінального провадження як доказів розвідувальної інформації, отриманої за результатами проведення розвідувальної діяльності.

Також у цьому контексті варто згадати про нові форми *оперативної взаємодії*, які з'являються останнім часом у сучасних договорах про правову допомогу у кримінальних провадженнях та спеціалізованих угодах по боротьбі з тими чи іншими видами злочинності. Так, ст. 50 Конвенції ООН проти корупції 2003 року (спеціальні методи розслідування) передбачає, що з метою ефективною боротьби з корупцією, в тій мірі, в якій це допускається основними принципами правової системи Сторін, та на умовах, встановлених внутрішнім законодавством, вживає, у межах своїх можливостей, таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб дозволити належне використання її компетентними органами контролю над поставками та, коли вона вважає це доречним, використання інших спеціальних методів розслідування, таких як електронне спостереження або інші форми спостереження, або таємні операції на своїй території, а також визнання доказів, зібраних за допомогою таких методів, в суді. Для цілей розслідування злочинів, які охоплюються Конвенцією, Сторони заохочуються до укладання двох- або багатосторонніх угод або досягнення домовленостей щодо використання спеціальних методів розслідування в міжнародному співробітництві. За відсутності угоди або домовленості рішення про використання таких методів міжнародного розслідування приймаються в кожному окремому випадку¹. Іншими словами, Конвенція допускає можливість ухвалення запитуваною

¹ Конвенція ООН проти корупції 2003 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 19.08.2019).

державою рішення про застосування спеціальних методів розслідування на своїй території за запитом іншої держави навіть на бездогвірній основі, керуючись принципом взаємності. Однак слід мати на увазі, що внутрішнє законодавство запитуваної держави має детально регламентувати умови і процедури застосування спеціальних методів розслідування за запитом компетентного органу іншої держави.

Міжнародним нормативним інструментом, який на сьогодні найбільш детально регламентує умови і процедури застосування спеціальних методів як форми міжнародного оперативного співробітництва, є Другий додатковий протокол 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року. Зокрема, Протокол передбачає можливість та порядок проведення за відповідним запитом транскордонного нагляду (ст. 17), контрольованої передачі (ст. 18) і таємних розслідувань (ст. 19). Проте Україна зробила застереження про незастосування статей 17 і 19 цього міжнародного договору¹. Багато країн Ради Європи також відмовляються від застосування зазначених норм Протоколу через неготовність національного законодавства або міркувань небажаності втручання в сфери, які традиційно вважаються суверенною компетенцією держави. У той же час, очевидно, що з часом все більша кількість країн будуть застосовувати ці інструменти міжнародного оперативного співробітництва, оскільки вони є ефективними заходами протидії злочинності транснаціонального характеру.

Висновки. Поява в багатосторонніх міжнародних договорах про правову допомогу у кримінальних провадженнях нових положень про спеціальні оперативні методи співробітництва свідчить про нові підходи до доказового значення матеріалів міжнародного оперативного співробітництва. Таким чином, позиція про те, що матеріали, зібрані за результатами оперативного співробітництва компетентних органів різних держав (не в порядку правової допомоги), не можуть бути використані як докази в кримінальному процесі, не представля-

¹ Другий додатковий протокол 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518 (дата звернення: 19.08.2019)

ється актуальною у світлі сучасних умов та інструментів. На користь можливості використання таких доказів у кримінальному процесі свідчить і Конвенція ООН проти корупції 2003 року, яка вимагає від Сторін вживати заходів, щоб докази, зібрані з допомогою спеціальних методів розслідування, визнавались допустимими в суді. Як видається, такий підхід буде відповідати сучасним потребам боротьби з транснаціональною злочинністю і, за умови закріплення відповідних процесуальних гарантій на національному рівні, не буде порушувати прав учасників кримінального провадження.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Другий додатковий протокол 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518 (дата звернення: 19.08.2019)

2. Договір між Республікою Молдова та Україною про правову допомогу і правових відносинах з цивільних і кримінальних справах від 13.12.1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604 (дата звернення: 19.08.2019)

3. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174 (дата звернення: 19.08.2019)

4. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (дата звернення: 19.08.2019)

5. Конвенція ООН проти корупції 2003 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 19.08.2019).

6. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 р. №2331-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №19. Ст. 94.

7. Угода між Генеральною прокуратурою України та Генеральною прокуратурою Республіки Молдова 16.07.2010 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_143 (дата звернення: 19.08.2019)

8. Угода між Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції Республіки Польща від 10.11.1998 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_013 (дата звернення: 19.08.2019)

Бібліографія

Книги за редакцією

1. О Капліна, О Шило (ред), Кримінальний процес : підручник (Право, 2018)

Статті з журналів

2. А Волеводз, 'Совместные (международные) расследования нарко-преступлений: международно-правовые основы'(2015) 3 Наркоконтроль

Дисертації

3. Соколов О, 'Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій' (дис канд юрид наук, Національний юрид ун-т ім Ярослава Мудрого 2019)

List of legal documents

Legislation

1. Druhý dodatkový protokol 2001 roku do Yevropeiskoi konvencii pro vzajemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh 1959 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518. (in Ukrainian)

2. Dohovir mizh Respublikoiu Moldova ta Ukrainoiu pro pravovu dopomohu i pravovykh vidnosynakh z tsyvilnykh i kryminalnykh spravakh vid 13.12.1993 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604(in Ukrainian)

3. Dohovir mizh Ukrainoiu i Respublikoiu Polshcha pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh i kryminalnykh spravakh vid 24 travnia 1993 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174 (in Ukrainian)

4. Yevropeiska konvenciiia pro vzajemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh 1959 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (in Ukrainian)

5. Konvenciiia OON proty koruptsii 2003 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16(in Ukrainian)

6. Pro rozvidualni orhany Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 22.03.2001 r. № 2331-III. (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 19. art. 94. (in Ukrainian)

7. Uhoda mizh Heneralnoiu prokuraturoiu Ukrainy ta Heneralnoiu prokuraturoiu Respubliki Moldova 16.07.2010 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_143 (in Ukrainian)

8. Uhoda mizh Heneralnoiu prokuraturoiu Ukrainy i Ministerstvom yustytzii Respubliki Polshcha vid 10.11.1998 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_013 (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. О. Каплина, О. Шило (Eds.) Kryminalnyi protses: pidruchnyk. [Criminal process: a textbook] (Pravo 2018). (in Ukrainian)

Journal articles

2. Volevodz, A. G. (2015). Sovmestny'e (mezhdunarodny'e) rassledovani ya garkoprestuplenij: mezhdunarodno-pravovy'e osnovy' [Cooperative (international) investigations of drug crimes: international legal framework']. (2015) 3 Narkokontrol, 28–35. (in Russian)

Dissertation

3. Sokolov O. V. (2019). Vykonannya operatyvnymy pidrozdilamy doruchen slidchoho, prokurora pro provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Execution of operational units of the orders issued by the investigator, prosecutor on performance of covert investigative (search) actions] (Candidate's thesis, Natsionalnyi yuryd. un-t. im Ya Mudroho 2019). (in Ukrainian)

Зуєв В. В. Оцінка та використання доказів, отриманих під час надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні

Автором наводяться основні чинники зниження ефективності міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства. Сукупність цих факторів призводить до неможливості забезпечення виконання завдань кримінального провадження в розумні строки або в цілому, що обумовлює необхідність більш детального аналізу критеріїв оцінки доказів, отриманих під час міжнародної правової допомоги, що є безпосередньою метою цієї статті. У статті аналізується специфіка оцінки доказів, отриманих під час надання міжнародної правової допомоги. Досліджуються критерії належності суб'єктів надання міжнародної правової допомоги (канали передачі запитів та органи, відповідальні за прийняття рішень за запитом про надання міжнародної правової допомоги і безпосереднє їх виконання); законності джерел відомостей; належної процесуальної форми отримання доказів під час надання міжнародної правової допомоги. Автор доходить висновку, що позиція про те, що матеріали, зібрані за результатами оперативного співробітництва компетентних органів різних держав (не в порядку правової допомоги), не можуть бути використані як докази в кримінальному процесі, не представляється актуальною у світлі сучасних умов та інструментів.

Ключові слова: оцінка доказів, міжнародна правова допомога, розвідувальна діяльність, оперативне співробітництво.

Зуєв В. В. Оценка и использование доказательств, полученных во время оказания международной правовой помощи в уголовном производстве

Автором приводятся основные факторы снижения эффективности международного сотрудничества в сфере уголовного судопроизводства. Совокупность этих факторов приводит к невозможности обеспечения выполнения задач уголовного производства в разумные сроки или в целом, что обуславливает необходимость более детального анализа критериев оценки доказательств, полученных

в ходе международной правовой помощи, что и является непосредственной целью этой статьи. В статье анализируется специфика оценки доказательств, полученных во время оказания международной правовой помощи. Исследуются критерии принадлежности субъектов оказания международной правовой помощи (каналы передачи запросов и органы, ответственные за принятие решений по запросу об оказании международной правовой помощи и непосредственное их исполнение); законности источников сведений; надлежащей процессуальной формы получения доказательств при оказании международной правовой помощи. Автор приходит к выводу, что позиция о том, что материалы, собранные по результатам оперативного сотрудничества компетентных органов различных государств (не в порядке правовой помощи), не могут быть использованы в качестве доказательств в уголовном процессе, не представляется актуальной в свете современных условий и инструментов.

Ключевые слова: оценка доказательств, международная правовая помощь, разведывательная деятельность, оперативное сотрудничество.

Zuev V. V. Assessment and use of evidence obtained during the provision of international legal assistance in criminal proceedings

The author cites the main factors for reducing the effectiveness of international cooperation in the field of criminal justice. The totality of these factors makes it impossible to ensure that criminal proceedings are carried out within a reasonable time or in general, which necessitates a more detailed analysis of the criteria for the evaluation of evidence obtained in international legal assistance, which is the immediate purpose of this article. In the article discusses the main criteria for the evaluation of evidence in criminal proceedings. The specificity of the evaluation of evidence obtained during the provision of international legal assistance. Thus, studies criteria appropriate entities for the provision of international legal assistance (channels for the transmission of requests and the bodies responsible for decision-making on the request for provision of international legal assistance and direct their implementation); the legitimacy of sources of evidence; the procedure of obtaining evidence during the provision of international legal assistance. Focuses on the use of evidence obtained through non-traditional (reconnaissance activity, operational cooperation). There are arguments in favor of the fact that the domestic criminal process alternative of carrying out covert investigative (search) actions in the territory of another state without the use of the Institute for international legal assistance may be legislative regulation of the procedures for using intelligence information as evidence. One solution to this issue is the accumulation of the procedural mechanism of recognition in the framework of criminal proceedings as evidence of intelligence information received by results of carrying out such activities. The author concludes that the position that materials collected as a result of the operative cooperation of the competent authorities of different states (not in the order of legal assistance) cannot be used as evidence in criminal proceedings is not relevant in the light of current conditions and instruments.

Key words: evidence evaluation, international legal assistance, reconnaissance activity, operational cooperation.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.1

DOI: 10.31359/2079-6242-2019-38-197

МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

В. В. Березюк, аспірант відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Постановка проблеми. Для того, щоб будь-яка діяльність була успішною та результативною, необхідно чітко розуміти її мету, завдання та призначення. Прийняття Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України 2012 р. обумовило мету звернення до питання про завдання, мету та призначення фіксування судового провадження, оскільки саме в цьому Кодексі вперше положення про повне фіксування судового провадження нормативно закріплено в розділі «Засади кримінального провадження». А з 1 січня 2019 р. законодавцем запроваджена принципово нова форма фіксування судового провадження – його повна відеофіксація. Таким чином, актуальність звернення до питання мети, завдань та призначення фіксування судового провадження обумовлена впровадженням нового процесуального законодавства, яке, в свою чергу, запровадило новели правового регулювання такого правового інституту, як інститут фіксування судового провадження.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питання щодо мети, завдань та призначення кримінального процесу (кримінальної процесуальної діяльності, кримінального судочинства), досліджували такі вчені, як Ю. М. Грошевий, П. С. Елькінд, А. І. Журба, В. С. Зеленецький, Л. Д. Кокорєв, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. Б. Мізуліна, М. С. Строгович, однак проблемні питання щодо фіксування судового провадження як різновиду кримінальної-процесуальної діяльності досліджувалися фрагментарно у контексті більш загальних питань.

Мета статті – визначити теоретичні уявлення про мету, завдання та призначення фіксування судового провадження у кримінальному судочинстві, а також сформуванати науковий результат у вигляді авторського визначення цих понять з урахуванням нових наукових висновків, отриманих у цій статті.

Виклад основного матеріалу. Попри той факт, що в Основному Законі України та КПК України 2012 року повне фіксування судового провадження віднесено до основних засад судочинства, які по суті є фундаментом, і, на нашу думку, мають статичну природу, бо являють собою засадничі ідеї кримінальної процесуальної діяльності, фіксування судового провадження – це насамперед діяльність, яка здійснюється під час судового провадження, яке, в свою чергу, є окремою стадією кримінального провадження, врегульованою нормами кримінального процесуального права, а відтак, така діяльність має ознаки кримінальної процесуальної. Однак для того, щоб будь-яка діяльність була успішною та результативною необхідно чітко розуміти її мету, завдання та призначення.

Ще з радянських часів вчені-процесуалісти переймалися питанням визначення мети та завдань кримінального процесу (кримінальної процесуальної діяльності, кримінального судочинства), але дослідження цих питань стосовно фіксування судового провадження здійснювалося лише фрагментарно.

Щодо мети кримінального процесу, науковці висловлювали різні позиції. П. С. Елькінд ототожнювала мету і завдання, зазначаючи, що загальна мета кримінально-процесуального права в ході регулювання певних суспільних відносин перетворюється в кримі-

нальному судочинстві в комплекс більш конкретних цілей (завдань), які визначають напрям практичної діяльності правоохоронних органів¹.

М. С. Строгович у своїх ранніх роботах висловлювався про те, що кримінальний процес взагалі не має мети², пізніше він змінив свою точку зору, визначивши метою кримінального судочинства встановлення істини у кримінальній справі, встановлення винуватості та справедливе покарання особи, яка вчинила злочин³. В. Т. Томін розглядає мету як дворівневе явище. До першого (найвищого) рівня вчений відносить охорону умов існування й розвитку суспільства. Метою другого рівня дослідник називає ефективне провадження в більшості кримінальних справ⁴. Б. Г. Розовський метою кримінального процесу називає виявлення й розкриття злочину, викриття винного, справедливе його покарання та недопущення покарання невинуватого⁵. Л. М. Масленнікова розглядає як мету кримінального процесу застосування норм матеріального кримінального права⁶.

Наукові висновки цих вчених щодо мети, завдань кримінального процесу мають методологічне значення для дослідження питань, що є предметом дослідження цієї статті.

Варто зазначити, що, попри відмінність наведених наукових позицій, спільним у них є те, що вони засновані на залежності мети від суб'єктивного інтересу, а суб'єктивний інтерес сторін кримінального провадження та його учасників не завжди збігається. Навпаки, з урахуванням нової – змагальної моделі кримінального су-

¹ Элькин П, *Сущность советского уголовно-процессуального права* (Изд-во Ленингр гос ун-та 1963) 76, – *Цели и средства их достижения в советском уголовном процессе* (Изд-во Ленингр гос ун-та 1976) 38

² Строгович М, 'Принципы советского уголовного процесса' (1927) 3 Советское право 95, 97

³ Строгович М, *Курс советского уголовного процесса* (Изд. Академии наук СССР 1958) 24

⁴ Томин В, Зинченко И, (ред) *Уголовный процесс. Проблемные лекции* («Юрайт» 2013) 55

⁵ Розовський Б, *Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса* (Рио ЛАВД 2004) 144

⁶ Масленникова Л, 'Публичное и диспозитивное начала в уголовном судопроизводстве России' (дис д-ра юрид наук М 2000) 117

дочинства, інтереси сторін співпадають лише інколи. Тобто мета завжди має суб'єктивний характер і не сприймається без певного носія, яким є її суб'єкт.

О. Б. Мізуліна зазначає, що оскільки кримінальний процес має справу з декількома діючими суб'єктами, які реалізують свої перманентні цілі, то, на її думку, некоректно говорити про мету кримінального процесу в цілому, але необхідно говорити про мету діяльності його суб'єктів. На її думку мета – це не просто причина діяльності, а знята причина. Тому мета завжди двосдина. Первинним у меті є те, що становить результат діяльності, бо саме він є тим ідеалом, тим благом, усвідомлюючи яке суб'єкт здійснює свою діяльність¹. А. І. Журба, досліджуючи мету та завдання кримінального провадження, стверджує про відсутність суб'єктивної ознаки мети у кримінальному процесі, що, на його думку, виключає її існування. Вчений зазначає, що про мету у кримінальному провадженні варто згадувати, коли йдеться про діяльність конкретного учасника провадження, якому притаманне моделювання майбутнього результату, який має емерджентну природу. Ним зроблена спроба довести відсутність загальної мети кримінального процесу².

Не заперечуючи позицію А. І. Журби та О. Б. Мізуліної щодо загальної мети кримінального процесу, зазначимо, що мета фіксування судового провадження, як частини кримінальної процесуальної діяльності, не позбавлена суб'єктивної ознаки, оскільки така діяльність здійснюється конкретними суб'єктами, коло яких чітко окреслено кримінальним процесуальним законом, що свідчить про наявність суб'єктивної ознаки фіксування судового провадження, а відтак, не виключає існування мети такої діяльності.

Фіксування судового провадження є діяльністю кримінальною процесуальною, а відтак її мета також не може розглядатися у відриві від суб'єктів, які її здійснюють. Згідно з ч. 5 ст. 27 КПК під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засі-

¹ Мізуліна Е, 'Уголовный процесс: концепция самоограничения государства' (дис д-ра юрид наук, Тартуский ун-т 1991)

² Журба А, 'Мета кримінального судочинства України: теоретичні проблеми змісту' (2014) 25 Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія ПРАВО 248

дання за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Виходячи з діючої норми кримінального процесуального закону, фіксування судового провадження – це, в першу чергу, імперативний обов'язок суду, який здійснює судове провадження від імені держави і уповноважений ухвалювати рішення іменем України.

Вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої може кожен, хто присутній в залі судового засідання, але положення закону про те, що офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК, свідчить про примат фіксування судового провадження саме судом.

Крім того, визначаючи мету фіксування судового провадження, не варто забувати і про те, що така процесуальна діяльність здійснюється на конкретній стадії кримінального провадження, які Л. М. Лобойко визначає як відносно самостійні частини кримінального процесу, кожна з яких має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності, проходить притаманні тільки для неї етапи і завершується прийняттям певного рішення, яким вона, як правило, трансформується в наступну стадію. Ознаками стадії є її завдання, коло учасників, процесуальні засоби, кінцеві рішення. Діяльність у кожній стадії здійснюється на підставі загальних положень, притаманних тільки їй¹.

Таким чином, досліджуючи питання щодо мети фіксування судового провадження як різновиду кримінальної процесуальної діяльності суду та інших учасників судового провадження, будемо виходити із загальних правил логіки та положень психології будь-якої діяльності, а також з урахуванням специфічного суб'єкта, який таку діяльність здійснює та особливостей стадії кримінального провадження, для якої таке фіксування є обов'язковим.

Мета – це ідеальне відображення в свідомості суб'єкта діяльності очікуваного ним результату або, кажучи інакше, те, що уявляється в свідомості і очікується в результаті певним чином спрямованих дій².

¹ Лобойко Л., *Кримінальний процес: навчальний посібник* (Ваїте 2014) 21

² Кондаков Н., *Логический словарь-справочник* (Наука 1975) 662

Першоосновою виникнення мети є потреби. Але потреби, як такі, ще не обумовлюють виникнення діяльності. Для цього вони мають бути осмисленими заінтересованими суб'єктами і набути для них ціннісного значення. Результатом такого осмислення стає інтерес, який конкретизується мотивом та породжує мету, з якої, власне і починається будь-яка діяльність¹.

Отже, послідовність формування мети можна визначити за такою схемою: потреби – інтереси – мотиви – мета. Виходячи з цієї схеми, але з урахуванням публічно-приватного характеру кримінального процесу, особливостей суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності та стадії, на якій така діяльність здійснюється, сформулюємо модель формування мети фіксування судового провадження.

Кожна особа, будучи залученою у кримінальний процес, виконує в ньому визначену кримінальну процесуальну функцію. Однак у взаємодії учасників кримінального процесу з державою, її компетентними органами цілком визначено проявляється суспільний аспект функціональної цінності названих суб'єктів. Останній виражається в тому, що більшість суб'єктів кримінального процесу в перебігу виконання своїх правових функцій тим чи іншим чином, беззаперечно сприяє державі у вирішенні завдань, які стоять перед нею та суспільством, передусім щодо боротьби зі злочинністю².

Існування у суспільстві такого явища, як злочинність, формулює потребу держави протидіяти цьому явищу і вживати всіх можливих заходів задля забезпечення в суспільстві злагоди і правопорядку. Така потреба обумовлена обов'язком держави вживати належних заходів для того, щоб захистити кожну людину і громадянина, які знаходяться під її юрисдикцією від злочинних посягань.

Що, відповідно, викликає інтерес суспільства до існуючої проблеми, який кореспондується з мотивом держави цю проблему вирішити, отримавши бажаний кінцевий результат, який по суті і становить мету.

¹ Зеленецький В, Куркин Н, *Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса* (КримАрт 2000) 80–3

² Там само, 30

Кримінальне судочинство є владним інструментом, який забезпечує соціальну потребу в захисті порушених прав та законних інтересів людини і громадянина, суспільства та держави¹. Але не варто забувати про те, що ми говоримо про мету не кримінальної процесуальної діяльності в цілому, а лише про її частину – фіксування, яке здійснюється під час перебігу судового провадження.

Яким же саме має бути бажаний кінцевий результат фіксування судового провадження? Відповідь на це запитання спробуємо надати з урахуванням специфічного суб'єкта, який здійснює процесуальну діяльність у вигляді фіксування, та особливостей стадії кримінального провадження, для якої таке фіксування є обов'язковим.

Погоджуємося з вченими щодо того, що не можна відривати діяльність від носія, що її здійснює, однак з урахуванням особливостей такої процесуальної діяльності, як фіксування судового провадження, стверджуємо, що мета фіксування судового провадження є універсальною для всіх учасників судового провадження. Цей висновок випливає з такого. Під час судового провадження від імені держави діє суд, який уповноважений ухвалювати рішення «Іменем України». Крім того, саме суд (суддя) керує процесом під час судового провадження, спрямовує його і забезпечує гарантування прав і законних інтересів всіх учасників судового провадження, незалежно від їхнього статусу у процесі або його відсутності («вільний слухач» не має процесуального статусу, але він має право бути присутнім під час відкритого судового розгляду).

І, якщо виходити з визначення мети, як того, що уявляється в свідомості і очікується в результаті певним чином спрямованих дій, то в такому випадку тільки суд має очікувати певного результату від здійснюваного ним фіксування судового провадження. Але ж це не так. Учасники кримінального провадження можуть мати різні суб'єктивні інтереси під час судового провадження, а деякі з них (експерт, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання, судовий розпорядник) взагалі не мають суб'єктивного інтересу, в той час як суб'єктивний інтерес суду обумовлений публічним

¹ Володина Л, 'Назначение, функции и задачи уголовного судопроизводства' (2015) 2/2 Известия Алтайского государственного университета 14–8

характером, але всі зазначені суб'єкти однаково зацікавлені в тому, щоб права та законні інтереси кожного, хто задіяний у судовому провадженні, були дотримані та захищені.

Фіксування є інструментом, який в значній мірі знижує ризики негативного розвитку подій для кожної особи, що вчиняє певні дії або ж знаходиться у певній ситуації. Таким чином, цілком зрозумілим є і той факт, що саме на стадії судового розгляду повна фіксація процесу визнана законодавцем обов'язковою, а в Конституції України повне фіксування судового провадження віднесено до основних засад судочинства. Тобто фіксування судового провадження має на меті забезпечити дотримання прав та законних інтересів протягом усього процесу стадії судового провадження та забезпечити їх захист і відновлення у разі порушення для всіх, хто попадає в коло його дії, незалежно від процесуального статусу та суб'єктивного інтересу. Але, як правильно зазначає А. І. Журба, мета, з огляду на її розуміння як кінцевого результату діяльності, не може мати у змісті те, що відносять до процесу, як явища, яке характеризується тривалістю у часі. Метою може бути тільки кінцевий результат усього кримінального процесу¹.

Відтак метою фіксування судового провадження не можна назвати охорону і захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів судового провадження, що передбачає процес, який триває у часі. А тому кінцевим результатом фіксування судового провадження – ми визначимо гарантування забезпечення такої процедури судового розгляду, в перебігу якої кожному її учаснику гарантоване дотримання прав та законних інтересів. Таким чином, мета фіксування судового провадження – це певний бажаний результат, який має публічний характер і направлений на забезпечення дотримання прав та законних інтересів кожної людини і громадянина, яка є суб'єктом стадії судового провадження, незалежно від статусу та суб'єктивного інтересу такої особи, та забезпечення можливості захисту таких прав і законних інтересів, шляхом їх відновлення у разі порушення.

¹ Журба А, 'Ієрархічність спрямування системи кримінального судочинства України' (2013) 2 Правничий часопис Донецького університету 34–41

Мета, як зазначається у літературі, є проектом певної діяльності, що визначає завдання, засоби та очікувані результати. Після визначення мети необхідно визначити і систему цілеспрямованих дій з її досягнення. Для цього потрібен певний план, який координує дії, а саме «що, як і коли треба зробити для досягнення мети діяльності»¹.

Тобто, якщо мета являє собою кінцевий результат, то мають бути способи і засоби, спрямовані на досягнення цієї мети, які відображаються в конкретних завданнях або напрямках діяльності. Завдання є вужчою підпорядкованою меті категорією, виконання яких є неодмінною умовою досягнення мети.

Досягнення в цілому завдань кримінального провадження здійснюється за рахунок досягнення завдань певної процесуальної стадії, а досягнення завдань певної стадії здійснюється за рахунок досягнення завдань певної процесуальної дії.

Говорячи про завдання, ми питаємо, що ми маємо робити, щоб із найменшими затратами отримати найефективніший результат? Причому необхідно пам'ятати, що функції, які визначають вид діяльності, вирішуючи при цьому завдання, є тісно пов'язаними. Виходячи з цього, нерідко ми говоримо про функціональні завдання².

Щодо завдань фіксування судового провадження, лінгвісти визначають поняття «завдання» як наперед визначений, запланований для виконання, обсяг роботи³. О. В. Айвазова дійшла висновку, що досягнення мети можливе шляхом вирішення завдань, які конкретизуються у кримінально-процесуальному законі⁴. На думку О. Г. Васильєвої, цілі і завдання співвідносяться як те, до чого потрібно прагнути, з тим, що для цього потрібно вирішити⁵. Б. Г. Розовський, розмежовуючи завдання і цілі, зазначає, що мета повинна

¹ Бусел В. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) (ВТФ «Перун» 2005) 47

² Володина Л, 16

³ Бусел В, 378

⁴ Айвазова О, 'Концепция института производства неотложных следственных действий в контексте российского уголовно-процессуального закона' (дис канд юрид наук, Волгоград акад МВД России 2002) 59

⁵ Васильева Е, 'Проблемы ограничения неприкосновенности личности в уголовном процессе' (дис канд юрид наук, Башкир гос ун-т 2002) 45

бути одна, і її не можна замінювати завданнями і засобами, оскільки таке змішування призводить до їх конкуренції, внутрішньої суперечливості¹. З урахуванням вищезазначених точок зору погодимося з точкою зору, що завдання – це система цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення мети. Але не варто забувати також про те, що завдання фіксування судового провадження, як і його мета, обумовлені суб'єктом і стадією. І, якщо мета фіксування судового провадження має універсальний характер і є спільною для всіх осіб, які є учасниками судового провадження або тим чи іншим чином задіяні у ньому, то завданнями фіксування судового провадження будуть більш конкретні цілеспрямовані напрями діяльності конкретного суб'єкта, а саме суду, спрямовані на досягнення цієї мети.

Такими завданнями, на нашу думку, необхідно визначити такі.

Перше завдання фіксування судового провадження знайшло своє відображення у ст. 2 КПК України, яка визначає завдання всього кримінального провадження, а саме «...щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна процедура», тобто саме суд (суддя) має забезпечити, зокрема, шляхом фіксування судового провадження дотримання належної правової процедури під час судового провадження. Як зазначає О. О. Серeda, права процедура – це нормативно-врегульована певна послідовність дій, пов'язаних цільовим напрямом, що здійснюються в імперативній чи диспозитивній формах, у певні строки, а результати здійснення мають юридичну фіксацію². Концепція належної правової процедури розвивалася в США. Зокрема, Верховний суд США визначив вісім елементів належної правової процедури, останнім з яких назвав право на отримання повного протоколу слухання, зокрема, протоколів виступів свідків та інших поданих до слухання свідчень. У разі відсутності цього елемента не можна говорити про забезпечення дотримання судом (суддею) належної правової процедури судового провадження, а відтак, забезпечення належної процедури

¹ Розовський Б, 26

² Серeda О, 'Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри' (автореф дис канд юрид наук, НАН України, Інститут держ і права ім В М Корецького 2008) 14

під час судового провадження визначаємо завданням фіксування судового провадження. Однак саме лише пасивне дотримання належної правової процедури, на наш погляд, не в повній мірі забезпечує досягнення мети фіксування судового провадження, визначення якої надано нами вище. Іноді пасивного виконання приписів процесуального закону недостатньо, а для забезпечення дотримання прав та законних інтересів усіх учасників судового провадження протягом усього процесу стадії судового провадження та забезпечення їх захисту і відновлення у разі порушення, необхідна активна позиція учасників судового провадження, зокрема суду. Тому наступним завданням фіксування можна визначити оптимізацію та прискорення судового розгляду при використанні належних судових процедур, що в свою чергу забезпечує дотримання розумних строків судового розгляду. Це завдання також обумовлено роллю суду у кримінальному провадженні взагалі і під час фіксації судового провадження зокрема.

Наступним завданням фіксування судового провадження можна визначити забезпечення перегляду судових рішень судами вищестоящих інстанцій, шляхом перегляду та аналізу зафіксованої в перебігу судового провадження інформації. Під час перегляду судових рішень вищестоящі суди мають можливість оцінити об'єктивність отриманої інформації, оскільки саме завдяки фіксації може бути закріплена та збережена вербальна, наочно-образна, звукова, зорова інформація, а також емоційний стан суб'єктів судового провадження, що є безумовно важливим для оцінки об'єктивності отриманої інформації.

Забезпечення (створення) таких умов під час судового розгляду, за наявності яких кожен учасник судового розгляду відчуватиме впевненість у можливості реальної реалізації наданих йому кримінальним процесуальним законом прав і можливості вимагати дотримання своїх процесуальних обов'язків іншими учасниками судового провадження.

Забезпечення можливості притягнення до відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, кримінальної) осіб, що порушили

вимоги кримінального процесуального закону, шляхом використання зафіксованої інформації як доказів таких порушень.

Усі ці завдання можуть і мають бути виконані, завдяки отриманню та закріпленню процесуально значимої інформації, зафіксованої на матеріальному носії (паперовому, електронному чи віртуальному). Таким чином, фіксування судового провадження має свою мету, яка обумовлена специфічними, властивими виключно фіксуванню судового провадження, завданнями.

Ще однією категорією, яка, на нашу думку, є тісно пов'язаною із метою та завданнями, ми вважаємо категорію «призначення», а відтак вважаємо за доцільне дослідити її в рамках цієї статті. Як правильно стверджує А. І. Журба, додавання цього терміна до обов'язкових елементів системи кримінального провадження надасть системі завершеного вигляду, дозволить розподілити за ієрархічністю важливі її ознаки, що стосуються спрямовуючих положень¹. Категорію «призначення» вищевказаний вчений відносить до системоутворюючих факторів, які, на його думку, знаходяться в основі формування кримінальних процесуальних механізмів і впливають на зміст певної діяльності, її структуру і принципи, що, у свою чергу, обумовлює ефективність кримінального процесу².

Призначення означає «роль, завдання кого-, чого-небудь у житті, існуванні; цілеспрямованість, мету створення чого-небудь»³.

КПК України 2012 р. не містить такого поняття, як «призначення». Цей термін став предметом уваги дослідників з моменту прийняття Російською Федерацією (далі РФ) КПК РФ у 2001 році, де законодавець замість стандартних завдань кримінального судочинства використав термін «призначення» і з того часу почалися його предметні дослідження. Як зазначав А. С. Барабаш, введення цього терміна в законодавство РФ пов'язано з тим, що, можливо, вперше законодавець поглянув на кримінальний процес збоку, як на явище

¹ Журба А., 'Ієрархічність спрямування системи кримінального судочинства України' (2013) 2 Правничий часопис Донецького університету 34–41

² --, 'Щодо змісту призначення кримінального судочинства України' (2014) 72 Актуальні проблеми держави і права 375

³ Шадриков В, *Психология деятельности и способности человека* (Логос 1996) 117

суспільного і державного життя і спробував оформити ті очікування, які в суспільстві пов'язуються з реалізацією його норм¹. Категорію «призначення кримінального провадження» взагалі, як і «призначення фіксування судового провадження» зокрема, можна віднести до вищого рівня їх змісту. Кримінальне судочинство характеризується багатофункціональністю, яка, у свою чергу, обумовлена великою кількістю вирішуваних завдань.

Для того, щоб визначитись з призначенням фіксування судового провадження, цю категорію необхідно вивести за межі стадії судового провадження, якою воно передбачене, оскільки вона є ширшою, ніж мета і, відповідно, завдання.

І. М. Ібрагімов зазначав, що історія кримінального процесу пройшла у своєму розвитку декілька стадій, останньою з яких є стадія конституційної гарантії прав і свобод сторін кримінального провадження, їх законодавчої рівноправності та змагальності за збереження поняття справедливості (правосуддя) й державного начала кримінального судочинства².

З прийняттям нового КПК України у 2012 році, який відповідає європейським стандартам, розпочався новий етап еволюціонування кримінального судочинства в Україні, основними цінностями якого стала людина, її права і свободи. А. І. Журба стверджує, що попри зміни, які відбулися у кримінальному судочинстві у зв'язку з прийняттям КПК 2012 р., його призначення (кримінального судочинства) залишилося без змін і відповідає процедурній ролі – обслуговування положень кримінального права³.

Не заперечуючи думку вченого, зазначимо лише, що в такому випадку виникає питання, яким же має бути таке «обслуговування»? На нашу думку, воно першочергово має бути якісним. А виходячи з публічної природи кримінального судочинства, можна констатувати, що забезпечити цю якість має саме держава.

¹ Барабаш А, *Публичное начало российского уголовного процесса: монография* (Юрид. Центр Пресс 2009) 140

² Ибрагимов И, *Правомерные возможности защиты прав потерпевшего в российском уголовном процессе* (Юриспруденция 2008) 21

³ Журба А, 'Гене́за призначення кримінального судочинства України' (2014) 2 Порівняльно-аналітичне право 306–8

Говорячи вище про мету фіксування судового провадження, ми говорили, що це певний бажаний результат процесуальної діяльності, направлений на забезпечення дотримання прав та законних інтересів кожної людини і громадянина. Але, якщо кінцевий результат фіксування судового провадження не буде відповідати очікуваній якості, тобто буде неякісним, таку діяльність необхідно буде визнати непридатною, а саме такою, що не виправдала сподівань і потребує якісних змін або заміни. Прикладом такої заміни у вітчизняному процесуальному законодавстві є заміна фіксування перебігу судового провадження у протоколі судового засідання, передбачене КПК України 1960 р., на фіксування судового провадження технічними засобами, передбачене КПК України 2012 р.

Зобов'язання держави у сфері прав людини – це обов'язки держави, які вимагають від національних органів влади застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини. Ці засоби можуть бути юридичними, якщо на державу покладається обов'язок накласти санкції на осіб, які порушують закон, або встановити юридичні правила для здійснення певного роду діяльності чи регламентації поведінки певних категорій осіб. Позитивні зобов'язання держави можуть включати й практичні засоби¹.

Останньою і одночасно найвищою державною інституцією, яка забезпечує дію права в суспільстві є суд. Громадяни звертаються до суду у пошуках справедливості. Справедливість – поняття багатоаспектне. У кожній країні, соціальної групи, людини воно може бути своїм, але в нашому випадку ми говоримо про європейські цінності, які захищаються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, яка ратифікована і Україною.

¹ Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини (Вікіпедія, серпень 2013) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D1%83_%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8> дата звернення 03 06 2019

Фіксування судового провадження – це частина кримінальної процесуальної діяльності, призначенням якої можна визначити забезпечення такої якості процедури судового провадження, яка не тільки формально відповідала б вимогам законодавства, а і забезпечила б реалізацію кожною особою, яка є учасником кримінальних процесуальних відносин, права отримати справедливий суд в широкому розумінні цього поняття.

Висновки. Якщо мета фіксування судового провадження є універсальною для всіх учасників судового провадження, незалежно від їхнього статусу у процесі, або його відсутності і являє собою кінцевий очікуваний результат у вигляді дотриманих та захищених процесуальних прав та інтересів, а завдання фіксування судового провадження обумовлені діяльністю суду, який першочергово має забезпечити досягнення мети фіксування судового провадження, то призначення фіксування судового провадження відображає ціннісно-правовий зміст діяльності суду та інших учасників судового провадження та забезпечується державою шляхом прийняття якісних законів та забезпечення реальних можливостей їх виконання та дотримання.

REFERENCES

Бібліографія

Книги з автором

1. Барабаш А, *Публичное начало российского уголовного процесса: монография* (Юрид. Центр Пресс 2009)
2. Бернхем В, *Вступ до права та правової системи США* («Україна» 1999)
3. Бусел В, *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) (ВТФ «Перун» 2005)
4. Зеленецкий В, Куркин Н, *Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса* (КримАрт 2000)
5. Ибрагимов И, *Правомерные возможности защиты прав потерпевшего в российском уголовном процессе* (Юриспруденция 2008)
6. Кондаков Н, *Логический словарь-справочник* (Наука 1975)
7. Лобойко Л, *Кримінальний процес: навчальний посібник* (Ваіте 2014)
8. Розовський Б, *Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса* (Рио ЛАВД 2004)

9. Строгович М, *Курс советского уголовного процесса* (Изд. Академии наук СССР 1958)

10. Шадриков В, *Психология деятельности и способности человека* (Логос 1996)

11. Элькин П, *Сущность советского уголовно-процессуального права* (Изд-во Ленингр гос ун-та 1963)

12. --, *Цели и средства их достижения в советском уголовном процессе* (Изд-во Ленингр гос ун-та 1976)

Книги за редакцією

13. Томин В, Зинченко И, (ред) *Уголовный процесс. Проблемные лекции* («Юрайт» 2013)

Статті з журналів

14. Володина Л, 'Назначение, функции и задачи уголовного судопроизводства' (2015) 2/2 Известия Алтайского государственного университета 14

15. Журба А, 'Иерархичність спрямування системи кримінального судочинства України' (2013) 2 Правничий часопис Донецького університету 34

16. --, 'Мета кримінального судочинства України: теоретичні проблеми змісту' (2014) 25 Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія ПРАВО 248

17. --, 'Щодо змісту призначення кримінального судочинства України' (2014) 72 Актуальні проблеми держави і права 375

18. --, 'Гене́за призначення кримінального судочинства України' (2014) 2 Порівняльно-аналітичне право 306

19. Костін М, 'Мета кримінального судочинства: поняття і сутність' (2008) 4. Право України 80

20. Строгович М, 'Принципы советского уголовного процесса' (1927) 3 Советское право 95

Автореферати

21. Серета О, 'Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри' (автореф дис канд юрид наук, НАН України, Інститут держ і права ім В М Корецького 2008)

Дисертації

22. Айвазова О, 'Концепция института производства неотложных следственных действий в контексте российского уголовно-процессуального закона' (дис канд юрид наук, Волгоград акад МВД России 2002)

23. Васильева Е, 'Проблемы ограничения неприкосновенности личности в уголовном процессе' (дис канд юрид наук, Башкир гос ун-т 2002)

24. Мизулина Е, 'Уголовный процесс: концепция самоограничения государства' (дис д-ра юрид наук, Тартуский ун-т 1991)

25. Масленникова Л, 'Публичное и диспозитивное начала в уголовном судопроизводстве России' (дис д-ра юрид наук М 2000)

Веб-сайти

26. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини (Вікіпедія, серпень 2013) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D1%83_%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8> дата звернення 03 06 2019

Bibliography

Authored books

1. Barabash A, Publichnoe nachalo rossijskogo ugovnogo processa: monografija [Public beginning of the Russian criminal process: monograph] (Jurid. Centr Press 2009) (in Russian)

2. Bernkhem V, Vstup do prava ta pravovoi systemy SSHa [Entry to Law and the US Legal System](«Ukraina» 1999) (in Ukrainian)

3. Busel V, Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainскоi movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian] (z dod. i dopov.) (VTF «Perun» 2005) (in Ukrainian)

4. Zelenec'kij V, Kurkin N, Obespechenie bezopasnosti sub'ektov ugovnogo processa [Ensuring the security of criminal process subjects] (KrimArt 2000) (in Russian)

5. Ibragimov I, Pravomernye vozmozhnosti zashhity prav poterpevshego v rossijskom ugovnom processe [Legitimate opportunities to protect the rights of the victim in the Russian criminal process] (Jurisprudencija 2008) (in Russian)

6. Kondakov N, Logicheskij slovar' – spravochnik [Logical Reference Dictionary] (Nauka 1975) (in Russian)

7. Loboiko L, Kryminalnyi protses: navchalnyi posibnyk [Criminal process: a textbook] (Vaite 2014) (in Ukrainian)

8. Rozov'skij B, Nenauchnye zametki o nekotoryh nauchnyh problemah ugovnogo processa [Unscientific notes on some of the scientific problems of the criminal process] (Rio LAVD 2004) (in Russian)

9. Strogovich M, Kurs sovetskogo ugovnogo processa [The course of the Soviet criminal process] (Izd. Akademii nauk SSSR 1958) (in Russian)

10. Shadrikov V, Psihologija dejatel'nosti i sposobnosti cheloveka [Psychology of human activity and ability] (Logos 1996) (in Russian)

11. Jel'kind P, Sushhnost' sovetskogo ugovolno-processual'nogo prava [The essence of Soviet criminal procedure law] (Izd-vo Leningr gos un-ta 1963) (in Russian)

12. --, Celi i sredstva ih dostizhenija v sovetskom ugovolnom processe [Aims and means of their achievement in the Soviet criminal process] (Izd-vo Leningr gos un-ta 1976) (in Russian)

Edited books

13. Tomin V, Zinchenko I, (red) Ugolovnyj process. Problemnye lekicii [Criminal process. Problem lectures] («Jurajt» 2013) (in Russian)

Journal articles

14. Volodina L, 'Naznachenie, funkicii i zadachi ugovolnogo sudoproizvodstva' [Appointment, functions and tasks of criminal proceedings] (2015) 2/2 Izvestija Altajskogo gosudarstvennogo universiteta 14 (in Russian)

15. Zhurba A, 'Ierarkhichnist spriamuvannia systemy kryminalnogo sudochynstva Ukrainy' [The hierarchy of directing the criminal justice system of Ukraine] (2013) 2 Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu 34 (in Ukrainian)

16. --, 'Meta kryminalnogo sudochynstva Ukrainy: teoretychni problemy zmistu' [The Purpose of Criminal Justice in Ukraine: Theoretical Content Issues'] (2014) 25 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu Serii PRAVO 248 (in Ukrainian)

17. --, 'Shchodo zmistu pryznachennia kryminalnogo sudochynstva Ukrainy' [On the content of the purpose of criminal justice in Ukraine'] (2014) 72 Aktualni problemy derzhavy i prava 375 (in Ukrainian)

18. --, 'Heneza pryznachennia kryminalnogo sudochynstva Ukrainy' [The genesis of the purpose of criminal justice in Ukraine] (2014) 2 Porivnialno-analitychne pravo 306 (in Ukrainian)

19. Kostin M, 'Meta kryminalnogo sudochynstva: poniattia i sutnist' [The Purpose of Criminal Justice: Concept and Essence] (2008) 4. Pravo Ukrainy 80 (in Ukrainian)

20. Strogovich M, 'Principy sovetskogo ugovolnogo processa' [The principles of the Soviet criminal process] (1927) 3 Sovetskoe pravo 95 (in Russian)

Thesis abstracts

21. Sereda O, 'Pravova protsedura: teoretyko-pravovi zasady ta praktychni vymiry' [Legal procedure: theoretical and legal framework and practical measurements] (avtoref dys kand yuryd nauk, NAN Ukrainy, Instytut derzh i prava im V M Koretskoho 2008) (in Ukrainian)

Dissertations

22. Ajvazova O, 'Konceptija instituta proizvodstva neotlozhnyh sledstvennyh dejstvij v kontekste rossijskogo ugovolno-procesual'nogo zakona' [The concept of the institute for the production of urgent investigative actions in the context of the Russian criminal procedure law] (dis kand jurid nauk, Volgograd akad MVD Rossii 2002) (in Russian)

23. Vasil'eva E, 'Problemy ogranichenija neprikosnovennosti lichnosti v ugovolnom processe' [Problems of limiting the integrity of the person in criminal proceedings] (dis kand jurid nauk, Bashkir gos un-t 2002) (in Russian)

24. Mizulina E, 'Ugovolnyj process: koncepcija samoogranichenija gosudarstva' [Уголовный процесс: концепция самоограничения государства] (dis d-ra jurid nauk, Tartuskij un-t 1991) (in Russian)

25. Maslennikova L, 'Publichnoe i dispozitivnoe nachala v ugovolnom sudoproizvodstve Rossii' [Public and dispositive principles in criminal proceedings in Russia] (dis d-ra jurid nauk M 2000) (in Russian)

Websites

26. Pozytyvni zobov'iazannia derzhavy u sferi prav liudyny [Positive commitments of the State in the field of human rights] (Vikipediia, serpen 2013) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D1%83_%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8> data zvernennia 03 06 2019 (in Ukrainian)

Березюк В. В. Мета, завдання та призначення фіксування судового провадження

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану законодавчої регламентації фіксування судового провадження як конституційної засади кримінального провадження. В ній визначені теоретичні уявлення про мету, завдання та призначення фіксування судового провадження у кримінальному судочинстві як частини кримінальної процесуальної діяльності, а також сформульовано науковий результат у вигляді авторського визначення цих понять з урахуванням нових наукових висновків. Звертається увага на залежність мети фіксування судового провадження від суб'єктивного інтересу сторін кримінального провадження та його учасників, який, у свою чергу, не завжди збігається, а навпаки, з урахуванням нової – змагальної моделі кримінального судочинства, збігається лише інколи. У статті проаналізовано співвідношення мети, завдань та призначення фіксу-

вання судового провадження у кримінальному процесі України. Зроблено висновок про те, що мета фіксування судового провадження є універсальною для всіх учасників судового провадження, незалежно від їхнього статусу у процесі, або його відсутності і являє собою кінцевий очікуваний результат у вигляді дотриманих та захищених процесуальних прав та інтересів, завдання фіксування судового провадження обумовлені діяльністю суду, а призначення фіксування судового провадження відображає ціннісно-правовий зміст діяльності суду та інших учасників судового провадження та забезпечується державою шляхом прийняття якісних законів та забезпечення реальних можливостей їх виконання та дотримання.

Ключові слова: кримінальне судочинство, призначення, фіксування судового провадження, належна якість процедури, основні засади судочинства.

Березюк В. В. Цель, задания и назначение фиксации судебного производства

Статья посвящена исследованию современного состояния законодательной регламентации фиксации судебного производства как конституционного принципа уголовного производства. В ней определены теоретические представления о цели, задачах и назначении фиксации судебного производства в уголовном судопроизводстве как части уголовно-процессуальной деятельности, а также сформулирован научный результат в виде авторского определения этих понятий с учетом новых научных выводов. Обращено внимание на зависимость цели фиксации судебного производства от субъективного интереса сторон уголовного производства и его участников, который, в свою очередь, не всегда совпадает, а, наоборот, с учетом новой – состязательной модели уголовного судопроизводства, совпадает только иногда. В статье проанализировано соотношение цели, задач и назначения фиксации судебного производства в уголовном процессе Украины. Сделан вывод о том, что цель фиксации судебного производства является универсальной для всех участников судебного производства, независимо от их статуса в процессе или его отсутствия и представляет собой конечный ожидаемый результат в виде соблюденных и защищенных процессуальных прав и интересов, задания фиксации судебного производства обусловлены деятельностью суда, а назначение фиксации судебного производства отображает ценностно-правовое содержание деятельности суда и других участников судебного производства и обеспечивается государством путем принятия качественных законов и обеспечения реальных возможностей их реализации и соблюдения.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, назначение, фиксация уголовного производства, надлежащее качество процедуры, основные принципы судопроизводства.

Berezuk V. V. The purpose, tasks and purpose of fixing the judicial proceedings

The article is awarded to the current state of the legislative regulation of the

provision of ship procurements, as a constitutional ambush of criminal procurement. In the new theoretical statement about the goal, the introduction of the forensic certificate of the court for criminal convictions, as well as part of the criminal process, and also the main result of the first time is formulated to understand. The respect for seafarers is being drawn to the side of a sub-active interest of criminal participants, who, in his own way, do not wait for a fall, but on the other hand, with a new model of a criminal court. Attention is drawn to the dependence of the goal of fixing judicial proceedings on the subjective interest of the parties to the criminal proceedings and its participants, which, in turn, does not always coincide, but, on the contrary, taking into account the new adversarial model of criminal proceedings, coincides only occasionally. The article analyzes the correlation of goals, objectives and purposes of fixing judicial proceedings in the criminal process of Ukraine. It is concluded that the goal of fixing judicial proceedings is universal for all participants in legal proceedings, regardless of their status in the process or its absence, and represents the final expected result in the form of respected and protected procedural rights and interests, the tasks of fixing the judicial proceedings are determined by the activities of the court, and the purpose of fixing the judicial proceedings reflects the legal value of the activities of the court and other participants in the judicial proceedings and is provided by the state by adopting high-quality laws and providing real opportunities for their implementation and compliance.

Key words: *criminal proceedings, appointment, fixing of criminal proceedings, proper quality of procedure, basic principles of legal proceedings.*

ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ СУДОВОГО КОНТРОЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Г. В. Беседа, аспірант відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Постановка проблеми. Створення доступної та ефективної системи судочинства, що відповідає європейським цінностям та стандартам захисту прав людини, продовжує бути стратегічною метою України.

Після прийняття КПК України у 2012 році питання щодо подальшого розвитку та вдосконалення української системи правосуддя, спрямованої на забезпечення захисту прав і свобод осіб у кримінальному провадженні з урахуванням європейських стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини, не втратили актуальності. Наразі, судове контрольне провадження у досудовому розслідуванні зайняло вагоме місце в системі правосуддя. Визначення поняття судового контрольного провадження, його форм є основою для розуміння та подальшого дослідження окремих питань цього різновиду провадження.

Чинний КПК України не містить терміна «судове контрольне провадження», не має й окремої глави, яка б регламентувала цей різновид провадження. Положення законодавства, що визначають повноваження слідчого судді, підстави й порядок розгляду клопотань, заяв та скарг містяться в різних главах та розділах кримінального процесуального закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із визначенням поняття судового контролю та його форм, присвячені праці таких науковців, як: С. В. Банах, Є. М. Войтович, В. М. Галузо, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, К. Б. Калиновський, Д. П. Кисленко, Н. Н. Ковтун, О. В. Кондратьєв, В. Я. Корсун, В. В. Косов, В. Т. Маляренко, І. Є. Марочкін, В. В. Назаров, П. П. Пилипчук, В. О. Попелюшко, О. В. Смірнов, Р. І. Тракало, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалова, М. Г. Шавкун, С. Г. Штогун та ін.

Незважаючи на цінність праць зазначених науковців, переважна частина із них була виконана під час дії КПК 1960 р. Чинний КПК України розширив межі судового контролю, законодавцем постійно вносяться зміни та з'являються нові форми судового контрольного провадження, що є поштовхом для подальшого наукового дослідження. З огляду на актуальність та існування невирішених теоретичних та практичних питань є необхідність проведення наукового дослідження поняття судового контрольного провадження, визначення його форм.

Метою дослідження є визначення поняття та форм судового контрольного провадження, внесення пропозицій щодо необхідності вдосконалення законодавства в цій частині.

Виклад основного матеріалу дослідження. До набрання чинності КПК України в науковій літературі для визначення діяльності судді з контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб на досудовому розслідуванні застосовувався переважно термін «судовий контроль». Цей термін виник і набув поширення в науковому обігу після встановлення судової процедури обмеження конституційних прав і свобод людини у досудовому провадженні. Як зазначає Л. Д. Удалова, слово «контроль» у цьому випадку було обрано на протигагу усталеному терміну «прокурорський нагляд»¹.

У науковій літературі відсутня єдність точок зору щодо визначення поняття судового контролю. Так, В. Т. Маляренко охарактеризував судовий контроль як засіб захисту прав, свобод і законних інте-

¹ Удалова Л., Корсун В., *Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія*. (Вид. дім «Скіф», 2012) 62–6

ресів особи, якому характерне: 1) надання можливості для звернення обвинуваченому, потерпілому або іншому учаснику кримінального процесу до незалежного і незацікавленого в результаті розгляду суду зі скаргою на дії слідчого чи прокурора, що являє собою важливу гарантію прав і свобод людини від необґрунтованого її порушення і відіграє роль стримуючого органи слідства фактору; 2) забезпечення громадянам доступності судового захисту (доступу до правосуддя) під час досудового розслідування, що означає можливість швидкого та ефективного відновлення порушеного права; 3) можливість запровадження на досудовому слідстві деяких елементів змагальності¹. А. Р. Туманянц вважає, що судовий контроль – це захист прав громадян шляхом контролю та перевірки застосування заходів примусу, пов'язаних з обмеженням цих прав². І. В. Гловюк, визначаючи поняття судового контролю, виходила із форм його здійснення, зазначаючи, що судовий контроль у досудовому провадженні – це здійснювана в установленому кримінально-процесуальним законом порядку діяльність суду (судді) з розгляду та вирішення по суті скарг на дії, бездіяльність, рішення органу дізнання, дізнавача, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора та інших владних суб'єктів кримінального процесу³. М. Г. Шавкун зазначає, що судовий контроль за досудовим розслідуванням – це система процесуальних дій і рішень суду, що спрямовані на перевірку кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування, виявлення, аналіз та усунення порушень кримінально-процесуального закону⁴. Н. Н. Ковтун наголошує, що судовий контроль є системою передбачених кримінально-процесуальним законом засобів, направлених на реалізацію конституційних функцій судової влади, покликаних, у кінцевому

¹ Маляренко В, Пилипчук П, 'Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи' (2011) 4 Право України 137–8

² Туманянц А, *Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства*. (Основа, 2000) 20–2

³ Гловюк І, 'Судова діяльність у досудовому провадженні' (автореф дис канд юрид наук, Одеська національна юридична академія, 2009) 11

⁴ Шавкун М, 'Процесуальний контроль органів державної влади на досудових стадіях кримінального процесу' (автореф дис канд юрид наук, Київський національний університет внутрішніх справ, 2010) 7

підсумку, до недопущення незаконного та необґрунтованого обмеження прав особи у кримінальному процесі, до її поновлення у цих правах або можливої їх компенсації засобами права¹. Д. П. Кисленко визначає судовий контроль під час розслідування злочинів як передбачену Конституцією України та КПК України діяльність суду в досудових стадіях кримінального судочинства, реалізується ним у встановленій процесуальній формі, спрямована на обґрунтування законності, обґрунтованості процесуальних дій та рішень органів дізнання, слідчого і прокурора та має на меті захисту і охорони прав і свобод особи².

Наведені вище позиції науковців, що були сформульовані за часів дії КПК 1960 р., в окремих своїх частинах є актуальними й зараз, оскільки судовий контроль направлений перш за все на забезпечення дотримання прав і свобод осіб у кримінальному провадженні при здійсненні досудового розслідування.

Чинний КПК України вводить у царину кримінального процесу нового суб'єкта – слідчого суддю. Слідчий суддя, відповідно до п. 18 ст. 3 КПК України – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод і інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 цього Кодексу – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно³.

Формулюючи поняття судового контрольного провадження, варто виходити з того, що є провадженням. Термін «провадження»

¹ Ковтун Н, *Судебный контроль в уголовном производстве России*. (Нижегородская правовая академия, 2002) 14

² КисленкоД, 'Судовий контроль під час розслідування злочинів'(автореф дис канд юрид наук спец, Національна академія внутрішніх справ, 2012) 5

³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

в сучасній українській мові розуміють як дію за значенням провадити¹. «Провадити» означає керувати діяльністю кого-, чого-небудь².

Отже, судове контрольне провадження – це сукупність регламентованих Кримінальним процесуальним кодексом процесуальних дій, які вчиняються слідчим суддею з метою здійснення контролю за дотриманням прав, свобод і інтересів осіб у кримінальному провадженні при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та при вирішенні інших питань, контроль за здійсненням яких віднесено до повноважень слідчого судді.

Класифікація форм судового контрольного провадження може бути здійснена за декількома підставами класифікації (класифікаторами). Так, наприклад, залежно від участі сторін кримінального провадження в розгляді слідчим суддею клопотань та скарг можна виокремити змагальну форму, в якій беруть участь сторони обвинувачення і захисту, та незмагальну форму судового контролю, в якій бере участь одна сторона – обвинувачення.

Змагальною формою судового контролю характеризується розгляд клопотань про: застосування грошового стягнення до особи (ч. 1 ст. 146 КПК України); тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ч. 1 ст. 151 КПК України); відсторонення від посади (ч. 1 ст. 156 КПК України); тимчасовий доступ до речей і документів, крім випадків наявності достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів (частини 1, 2 ст. 163 КПК України); арешт тимчасово вилученого майна (ч. 1 ст. 172 КПК України); застосування запобіжних заходів (статті 176–199 КПК України) та про їх зміну (статті 200–201 КПК України); проведення експертизи (ч. 3 ст. 244 КПК України); встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (ч. 10 ст. 290 КПК України); продовження строків досудового розслідування після повідомлення особі про підозру (ч. 3 ст. 295¹ КПК України), а також розгляд скарг на рішення, дії

¹ Бусел В (ред) *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. (ВТФ «Перун», 2005) 1144

² Там само 1146

чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування (ст. 306 КПК України) та ін.

До незмагальної форми судового контролю можна віднести розгляд клопотань про надання дозволу на проведення: негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 248 КПК України); обшуку (ч. 4 ст. 234 КПК України); арешт майна, яке не було тимчасово вилучено, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна (ч. 2 ст. 172 КПК України) та ін.

Залежно від змісту повноважень слідчого судді існують такі форми судового контрольного провадження: спрямовані на відновлення порушених прав (розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування (статті 303–306 КПК України); спрямовані на контроль за законністю обмеження прав і свобод осіб у кримінальному провадженні у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (розгляд клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження – статті 140–142, 144–147, 150–153, 154–158, 159–166, 170–174, 176–206, 509, 584 КПК України).

Підтримуємо висловлену в науці кримінального процесу позицію щодо існування таких форм судового контролю, як попередній та наступний¹. До першої його форми варто віднести такі різновиди – розгляд слідчим суддею клопотань: про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (статті 140–142, 144–147, 150–153, 154–158, 159–166, 170–174, 176–206, 509, 584 КПК України); про надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій (статті 233, 244, 245, 223, 242, 244 КПК України); про надання дозволів на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (статті 246–249, 258 КПК України); пов'язаних зі встановленням строків у кримінальному провадженні (статті 219, 290 КПК України); про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні (ст. 225 КПК України); про вирішення питання щодо речових доказів, що не містять слідів кримінального правопорушен-

¹ Смирнов А, Калиновський К, *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации*. (Питер, 2003) 47

ня (ч. 7 ст. 100 КПК України); про вирішення питання щодо здійснення спеціального досудового розслідування (статті 297²–297⁴ КПК України).

До наступного судового контролю належать: розгляд слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 303 КПК України); здійснення слідчим суддею повноважень, визначених в ст. 206 КПК України; перевірка законності проведення невідкладних слідчих дій (ч. 3 ст. 233, ст. 250 КПК України).

Новелою є закріплені в ст. 206 КПК України загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини. У контексті дослідження цього питання варто погодитись із С. В. Банах і С. Г. Штогун, що при застосуванні цього положення законодавства, судовий контроль набуває активної, а не лише пасивної форми вирішення окремих звернень чи клопотань певних суб'єктів¹.

Однак попри позитивну динаміку застосування ст. 206 КПК України деякі питання реалізації окремих її положень викликають зауваження внаслідок певних недоліків правової регламентації. Зокрема, виникає питання щодо застосування за власною ініціативою слідчим суддею положень, закріплених в ч. 2 ст. 206 КПК України, яка зобов'язує слідчого суддю у випадку отримання з будь-яких джерел відомостей, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому цим Кодексом порядку, постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи.

Слідчий суддя здійснює розгляд матеріалів, які до нього надходять, в порядку, передбаченому ст. 35 КПК України, що виключає постановлення ним ухвали за власною ініціативою без наявності

¹ Банах С, Штогун С, 'Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини' (2013) 4 Вісник Національної академії прокуратури України 63

відповідних матеріалів провадження. Отже, здійснити захист прав особи у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 206 КПК України, слідчий суддя вправі тільки у випадку отримання відповідного документа, який буде зареєстрований в автоматизованій системі документообігу суду.

У зв'язку з чим, пропонуємо внести зміни до КПК України, якими доповнити ч. 2 ст. 206 КПК України, та визначити, що слідчий суддя зобов'язаний постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою якої тримається особа, негайно доставити її до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи, у випадку отримання заяви від будь-якої особи у письмовій формі, в якій містяться відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому цим Кодексом порядку. Заява, подана в порядку ч. 2 ст. 206 КПК України, повинна бути розглянута негайно в судовому засіданні за участю особи, яка її подала.

КПК України не закріплює порядок розгляду скарги на незаконне затримання підозрюваного та заяви підозрюваного про застосування до нього насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі та така скарга не є предметом розгляду в порядку ст. 303 КПК України. Однак у ст. 206 КПК України встановлені певні обов'язки слідчого судді, що дає підстави стверджувати про беззаперечний розгляд такої скарги з метою забезпечення захисту прав підозрюваного.

Аналізуючи судову практику, ми дійшли висновку, що слідчі судді або об'єднують в одне провадження скаргу на незаконне затримання із клопотанням про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, якщо така скарга подана через канцелярію суду та була передана в порядку ст. 35 КПК України¹, або

¹ Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 23 серпня 2018 року по справі № 757/41441/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76049617>

приймають таку скаргу в судовому засіданні при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою та розглядають її одночасно¹, або розглядають окремо в судовому засіданні². На наш погляд, є можливим розгляд скарги на незаконне затримання одночасно із клопотанням про застосування запобіжного заходу, однак із постановленням двох ухвал з відповідними рішеннями.

КПК України також не закріплює строки розгляду скарги на незаконне затримання та за участю яких осіб вона розглядається. Орієнтуючись на міжнародний стандарт законності затримання «без зволікання», перевірка законності затримання має відбуватись у мінімальних часових межах з метою ефективного захисту права особи на свободу та особисту недоторканність³. У зв'язку з цим доцільним було б доповнити ст. 206 КПК України частиною такого змісту: «Скарга на незаконне затримання розглядається слідчим суддею негайно в судовому засіданні за обов'язковою участю особи, яка подала скаргу. Неявка сторони обвинувачення не перешкоджає розгляду поданої скарги».

Незважаючи на певні прогалини в законодавстві, не можна погодитись з думками вчених, які вважають положення ст. 206 КПК України декларативними⁴. Прийняття зазначеної норми є важливим кроком вперед у розвитку демократичного суспільства та забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні, і наразі положення частини 3, 5–9 ст. 206 КПК України часто застосовуються слідчими суддями.

¹ Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2017 року по справі № 761/29172/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68453832>

² Ухвала слідчого судді Ковпаківського районного суду м. Суми від 20 липня 2018 року по справі № 592/8870/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75624034>

³ Тищенко О, 'Оскарження затримання у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспект' (2018) 1 Вісник Кримінального судочинства 54–55

⁴ Банах С, Штогун С, 'Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини' (2013) 4 Вісник Національної академії прокуратури України 63

Так, слідчими суддями в порядку ст. 206 КПК України розглядаються скарги осіб про незаконне затримання¹, заяви про застосування насильства під час затримання², заяви про застосування насильства працівниками поліції під час перебування особи в приміщенні відділу поліції³, заяви про застосування насильства під час тримання під вартою в умовах установи для виконання покарань⁴, заяви щодо неналежного надання медичної допомоги в умовах установи для виконання покарань⁵. Застосовується слідчими суддями і положення ч. 7 ст. 206 КПК України за їх власною ініціативою, якщо зовнішній вигляд особи дає підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час тримання в державній установі виконання покарань⁶.

До кримінального процесуального закону постійно вносяться зміни та розширяються межі судового контролю, з'являються нові його види. Законом України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» внесені зміни до низки статей КПК України.

Так, до повноважень слідчого судді віднесені вирішення питання про продовження строків досудового розслідування, що здійсню-

¹ Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 15 вересня 2017 року по справі № 520/8928/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69108137>

² Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 03 квітня 2017 року по справі № 335/4177/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65696590>

³ Ухвала слідчого судді Сихівського районного суду м. Львова від 16 травня 2017 року по справі № 464/3255/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66513335>

⁴ Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Харкова від 11 січня 2018 року по справі № 639/58/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71548546>

⁵ Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2017 року по справі № 761/29172/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68453832>

⁶ Ухвала слідчого судді Генічеського районного суду Херсонської області від 19 березня 2018 року по справі № 664/2964/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72828928>

ється за клопотанням прокурора або слідчого, якщо досудове розслідування злочину або кримінального проступку до моменту повідомлення особі про підозру неможливо закінчити у строк, зазначений в абзаці другому частини першої ст. 219 цього Кодексу (ч. 1 ст. 294 КПК України).

Розширено перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, а саме ч. 1 ст. 303 КПК України доповнено п. 9¹ відповідно до якого оскарженню підлягає рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Крім того, відповідно до внесених змін, оскарженню підлягає повідомлення слідчого, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом (п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України), а також відмова слідчого, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. 9¹ частини першої ст. 284 цього Кодексу (п. 11 ч. 1 ст. 303 КПК України).

Розширення меж судового контролю забезпечує можливість невідкладного захисту прав і свобод осіб у кримінальному провадженні, законність та обґрунтованість обмеження прав і свобод людини, недопущення (попередження) проявів свавілля з боку органів досудового розслідування й прокурора та його припинення, реалізацію принципів змагальності та рівності сторін обвинувачення й захисту; сприяє в прийнятті у судовому розгляді кримінального провадження законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Реалізація слідчим суддею у судовому контрольному провадженні у досудовому розслідуванні своїх повноважень супроводжується низькою проблемних питань, що потребують додаткового законодавчого врегулювання. Здійснений аналіз теоретичних положень та законодавства дозволяє стверджувати, що інститут судового контролю постійно вдосконалюється та його межі розширюються.

Необхідність однакового застосування положень Кримінального процесуального кодексу України є запорукою швидкого та об'єктивного здійснення слідчим суддею своїх повноважень. Відсутність механізму реалізацій тих чи інших повноважень слідчим суддею, використання законодавцем при формулюванні норм конструкцій, які не дозволяють однозначно застосовувати слідчим суддею положення КПК України є прогалинами, які необхідно усунути шляхом внесення змін у КПК України, які були нами запропоновані.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 12.07.2019)

Справи

2. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 23 серпня 2018 року по справі № 757/41441/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76049617> (дата звернення 12.07.2019)

3. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2017 року по справі № 761/29172/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68453832> (дата звернення 12.07.2019)

4. Ухвала слідчого судді Ковпаківського районного суду м. Суми від 20 липня 2018 року по справі № 592/8870/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75624034> (дата звернення 12.07.2019)

5. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 15 вересня 2017 року по справі № 520/8928/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69108137> (дата звернення 12.07.2019)

6. Ухвала слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 03 квітня 2017 року по справі № 335/4177/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65696590> (дата звернення 12.07.2019)

7. Ухвала слідчого судді Сихівського районного суду м. Львова від 16 травня 2017 року по справі № 464/3255/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66513335> (дата звернення 12.07.2019)

8. Ухвала слідчого судді Жовтневого районного суду м. Харкова від 11 січня 2018 року по справі № 639/58/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71548546> (дата звернення 12.07.2019)

9. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2017 року по справі № 761/29172/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68453832> (дата звернення 12.07.2019)

10. Ухвала слідчого судді Генічеського районного суду Херсонської області від 19 березня 2018 року по справі № 664/2964/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72828928> (дата звернення 12.07.2019)

Бібліографія

Книги з автором

1. Ковтун Н, Судебный контроль в уголовном производстве России. (Нижегородская правовая академия, 2002)

2. Туманянц А, Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. (Основа, 2000)

3. Удалова Л, Корсун В, Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія. (Вид. дім «Скіф», 2012)

Книги за редакцією

4. Бусел В (ред) Великий тлумачний словник сучасної української мови. (ВТФ «Перун», 2005)

5. Смирнов А, Калиновский К, Комменарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. (Питер, 2003)

Статті з журналів

6. Банах С, Штогун С, 'Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини' (2013) 4 Вісник Національної академії прокуратури України 61

7. Маляренко В, Пилипчук П, 'Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи' (2011) 4 Право України 40

8. Тищенко О, 'Оскарження затримання у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспект' (2018) 1 Вісник Кримінального судочинства 49

Автореферати дисертацій

9. Гловюк І, 'Судова діяльність у досудовому провадженні' (автореф дис канд юрид наук, Одеська національна юридична академія, 2009)

10. Шавкун М, 'Процесуальний контроль органів державної влади на досудових стадіях кримінального процесу' (автореф дис канд юрид наук, Київський національний університет внутрішніх справ, 2010)

11. Кисленко Д, 'Судовий контроль під час розслідування злочинів' (автореф дис канд юрид наук спец, Національна академія внутрішніх справ, 2012)

List of legal documents

Legislation

1. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2.06.2016 r. № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (in Ukrainian)

Cases

2. Ukhvala slidchoho suddi Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 23 serpnia 2018 roku po spravi № 757/41441/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76049617> (in Ukrainian)

3. Ukhvala slidchoho suddi Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 serpnia 2017 roku po spravi № 761/29172/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68453832> (in Ukrainian)

4. Ukhvala slidchoho suddi Kopyakivskoho raionnoho sudu m. Sumy vid 20 lypnia 2018 roku po spravi № 592/8870/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75624034> (in Ukrainian)

5. Ukhvala slidchoho suddi Kyivskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 15 veresnia 2017 roku po spravi № 520/8928/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69108137> (in Ukrainian)

6. Ukhvala slidchoho suddi Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 03 kvitnia 2017 roku po spravi № 335/4177/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65696590> (in Ukrainian)

7. Ukhvala slidchoho suddi Sykhivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 16 travnia 2017 roku po spravi № 464/3255/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66513335> (in Ukrainian)

8. Ukhvala slidchoho suddi Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 11 sichnia 2018 roku po spravi № 639/58/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71548546> (in Ukrainian)

9. Ukhvala slidchoho suddi Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 serpnia 2017 roku po spravi № 761/29172/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68453832> (in Ukrainian)

10. Ukhvala slidchoho suddi Henicheskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 19 bereznia 2018 roku po spravi № 664/2964/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72828928> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Kovtun N, Sudebnyj kontrol' v ugovnom proizvodstve Rossii [Judicial control in criminal proceedings in Russia] (Nizhegorodskaja pravovaja akademija, 2002) (in Russian)

2. Tumanians A, Kontrolni funksii sudu u sferi kryminalnoho sudochnstva [Control functions of the court in the field of criminal justice.] (Osнова, 2000) (in Ukrainian)

3. Udalova L, Korsun V, Sud yak sub'iekt kryminalno-protseusualnoho dokazuvannia: monohrafiia [The court as the subject of criminal proceedings: a monograph] (Vyd. dim «Skif», 2012) (in Ukrainian)

Edited books

4. Busel V (red) Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian] (VTF «Perun», 2005) (in Ukrainian)

5. Smirnov A, Kalinovs'kij K, Kommenarij k Ugolovno-processual'nomu kodeksu Rossijskoj Federacii [Commentary on the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation] (Piter, 2003) (in Ukrainian)

Journal articles

6. Banakh S, Shtohun S, 'Osoblyvosti povnovazhen slidchoho suddi shchodo zakhystu prav liudyny' [Peculiarities of the investigative judge's powers to protect human rights] (2013) 4 Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy 61 (in Ukrainian)

7. Maliarenko V, Pylypchuk P, 'Mezhi sudovoho kontroliu za doderzhanniam prav i svobod liudyny v stadii poperednoho rozsliduvannia kryminalnoi spravy' [Limits of judicial control over the observance of human rights and freedoms at the stage of preliminary investigation of a criminal case] (2011) 4 Pravo Ukrainy 40 (in Ukrainian)

8. Tyshchenko O, 'Oskarzhennia zatrymattia u kryminalnomu provadzheni: teoretychnyi ta praktychnyi aspekt' [Appeal of detention in criminal proceedings: theoretical and practical aspects] (2018) 1 Visnyk Kryminalnoho sudochynstva 49 (in Ukrainian)

Thesis abstracts

9. Hloviuk I, 'Sudova diialnist u dosudovomu provadzheni' [Judicial activities in pre-trial proceedings] (avtoref dys kand yuryd nauk, Odeska Natsionalna yurydychna akademiia, 2009) (in Ukrainian)

10. Shavkun M, 'Protseusualnyi kontrol orhaniv derzhavnoi vlady na dosudovykh stadiiakh kryminalnoho protsesu' [Procedural control of public authorities at pre-trial stages of criminal proceedings] (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyivskiy Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2010) (in Ukrainian)

11. Kyslenko D, 'Sudovy kontrol pid chas rozsliduvannia zlochyniv' [Judicial control in the investigation of crimes] (avtoref dys kand yuryd nauk spets, Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2012) (in Ukrainian)

Беседа Г. В. Поняття та форми судового контрольного провадження

У статті сформульоване поняття судового контрольного провадження, досліджені його форми та різновиди. Здійснена класифікація форм судового конт-

рольного провадження за різними підставами (класифікаторами). Звернута увага на розширення меж судового контролю, зазначені нові його різновиди. Аргументовано важливість та необхідність загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини, визначених в ст. 206 КПК України, проаналізовано судову практику застосування її окремих положень. Констатовано про відсутність механізму застосування у судовій практиці положень, закріплених у ч. 2 ст. 206 КПК України. Зроблено висновок про те, що постановити ухвалу, якою зобов'язати негайно доставити особу, яка позбавлена свободи за відсутності судового рішення, або не звільнена з-під варту після внесення застави, слідчий суддя вправі лише після отримання відповідних матеріалів у порядку автоматизованого розподілу. У зв'язку з цим обгрунтована необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 206 КПК України, якими пропонується визначити обов'язок слідчого судді постановити ухвалу в разі отримання письмової заяви від будь-якої особи, яка буде передана слідчому судді в порядку, передбаченому ст. 35 КПК України. Запропоновано невідкладний порядок розгляду такої заяви слідчим суддею в судовому засіданні за участю особи, яка її подала. Зазначено про відсутність регламентації порядку розгляду скарги на незаконне затримання підозрюваного та заяви підозрюваного про застосування до нього насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі, проаналізовано відповідну судову практику та запропоновано доповнення до ст. 206 КПК України в цій частині.

Ключові слова: поняття судового контрольного провадження, класифікація форм судового контрольного провадження, слідчий суддя.

Беседа А. В. Понятие и формы судебного контрольного производства

В статье сформулировано понятие судебного контрольного производства, исследованы его формы и разновидности. Разработана классификация форм судебного контрольного производства по разным основаниям (классификаторам). Обращено внимание на расширение границ судебного контроля, указаны новые его разновидности. Аргументированы важность и необходимость общих обязанностей следственного судьи относительно защиты прав человека, указанных в ст. 206 УПК Украины, проанализирована судебная практика применения ее отдельных положений. Констатировано отсутствие механизма применения в судебной практике положений, закрепленных в ч. 2 ст. 206 УПК Украины. Сделан вывод о том, что постановит определение, которым обязать немедленно доставить лицо, лишённое свободы при отсутствии судебного решения, или несвободного из-под стражи после внесения залога, следственный судья вправе только после получения соответствующих материалов в порядке автоматизированного распределения. В связи с этим обоснована необходимость внесения изменений в ч. 2 ст. 206 КПК Украины, которыми предлагается определить обязанность следственного судьи постановить определение в случае получения письменного заявления от любого лица, которое будет передано следственному судье в порядке, предусмотренном ст. 35 УПК Украины. Предложен безотлагательный порядок рассмотрения такого заявления следственным судьей в судебном

засідання при участі лица, которое его подало. Указано на отсутствие регламентации порядка рассмотрения жалобы на незаконное задержание подозреваемого и заявления подозреваемого о применении к нему насилия во время задержания или содержания под стражей в уполномоченном органе государственной власти, государственном учреждении, проанализирована соответствующая судебная практика и предложены дополнения к статье 206 УПК Украины в этой части.

Ключевые слова: судебный контроль, понятие судебного контрольного производства, форма и вид судебного контрольного производства.

Biesieda H. V. Concepts and forms of judicial review proceedings

The concept of judicial review proceedings is formulated in the article, its forms and varieties are investigated. Classification of forms of judicial control proceedings is carried out according to different grounds (classifiers). Attention is drawn to the extension of the limits of judicial control, and its new varieties. The importance and necessity of the general duties of the investigating judge on the protection of human rights as defined in Art. 206 of the CPC of Ukraine, the judicial practice of application of its separate provisions is analyzed. It was stated that there was no mechanism for applying in the case law the provisions enshrined in Part 2 of Art. 206 of the CPC of Ukraine. It was concluded that to order an order requiring the immediate delivery of a person deprived of liberty in the absence of a court decision or not released from custody after bail was given, the investigating judge is entitled to do so only after receiving the relevant materials in an automated distribution order. In connection with what is justified the need to amend part 2 of Art. 206 of the CPC of Ukraine, which proposes to determine the duty of the investigating judge to issue a decision in the case of receiving a written application from any person, which will be submitted to the investigating judge in the manner provided by Art. 35 of the CPC of Ukraine. An urgent procedure for considering such an application was suggested by the investigating judge in a court hearing with the participation of the person who filed it. The lack of regulation of the procedure for consideration of the complaint about the unlawful detention of the suspect and the statement of the suspect about the use of violence during his detention or detention in an authorized state authority, a state institution were noted, the relevant court practice was analyzed and proposed additions were made. 206 of the CPC of Ukraine in this part.

Key words: concept of judicial review proceedings, classification of forms of judicial review proceedings, investigating judge.

**ДОСВІД ДЕЯКИХ КРАЇН ІЗ ПІДГОТОВКИ ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ЗВІЛЬНЕННЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
ЧАСТИНА 2**

К. С. Білоус, аспірант сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Постановка проблеми. Підготовка засуджених до звільнення є одним із важливих завдань пенітенціарних установ усього світу, адже для людей, які тривалий час перебувають у неволі, нерідко втрачаються соціальні зв'язки, частина із них мають проблеми зі здоров'ям, відсутність освіти, професії, що неминуче призводить до складнощів адаптації у суспільстві після відбування покарання. Тому в установах виконання покарань спеціалістами ведеться соціальна робота та діють різноманітні програми з підготовки засуджених до звільнення.

Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що у наш час, коли злочинність, у тому числі і рецидивна неухильно рухається вгору, а пенітенціарні установи не виправляють, а лише готують до скоєння нових злочинів, питання про соціальну роботу з особами, що знаходяться в УВП, постає дуже гостро.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У попередній статті було виокремлено проблеми, з якими стикаються засуджені після звільнення з місць позбавлення волі та на прикладі зарубіжних країн досліджено питання підготовки до звільнення засуджених з місць позбавлення волі. Зокрема, на прикладі таких країн, як Ні-

меччина та Австрія, було проаналізовано реалізацію права засуджених на працю. Виявлено, що праця засуджених у вказаних країнах є обов'язковою та входить до переліку оціночних критеріїв виконання індивідуальної програми виправлення. На прикладі Швейцарії досліджувалося питання працевлаштування засуджених, де для того, щоб підвищити їхні шанси на ринку праці після звільнення, на базі тюрем та колоній створюється не одне моновиробництво, а велика кількість майстерень, які податком частково не обкладаються. Проаналізовано також досвід Японії, Німеччини та Азербайджану у сфері забезпечення засуджених тимчасовим житлом після звільнення. На підставі проаналізованого матеріалу було зроблено висновки щодо необхідності запровадження позитивного зарубіжного досвіду¹.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду вирішення проблем, які постають під час підготовки засуджених до звільнення та на підставі цього – окреслення напрямів вдосконалення вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. У цій статті ми звернемо увагу ще на деякі проблеми, які виникають під час підготовки засуджених до звільнення.

Медицина. Стан здоров'я засудженого на виході з виправної установи – важливий фактор соціальної адаптації. Часто через несвоєчасне та неякісне лікування люди відчують страждання, втрачають здоров'я та можливість повернутися до повноцінного життя.

Окрім неналежного та несвоєчасного надання медичної допомоги засудженим у нашій державі існує ще проблема безперервності надання такої допомоги. Мається на увазі те, що допоки особа перебуває у тюрмі, її лікуванням займається пенітенціарна установа, а після звільнення – заклади охорони здоров'я за місцем реєстрації/проживання, до яких засуджений вже сам може звертатися, а може і не звертатися, через відсутність усвідомлення важливості відвідувати заклади охорони здоров'я та продовжувати лікування,

¹ Білоус К, 'Досвід деяких країн з підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі' (2019) 37 Питання боротьби зі злочинністю 120

тобто після виходу із в'язниці без твоєї згоди ніхто твоїм здоров'ям не перейматиметься. Саме ця неналагоджена взаємодія між пенітенціарною медициною та закладами охорони здоров'я МОЗ і є проблемою, оскільки здійснюється переривання надання лікування, оскільки засуджений навряд чи одразу після виходу на волю буде звертатися у заклад охорони здоров'я, якщо у нього не вирішені питання з приводу житла, роботи, засобів існування і т. д., тому пріоритети розставляються не на користь лікування. Таким чином, відбувається порушення Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження із ув'язненими, де у Правилі 24 зазначено, що «медичне обслуговування слід організувати у тісному контакті з системою державних органів охорони здоров'я і таким чином, щоб забезпечити безперервність лікування і догляду, у тому числі у зв'язку з ВІЛ, туберкульозом та іншими інфекційними захворюваннями, а також наркозалежністю»¹.

З цього питання цікавим є досвід *США*, де створена єдина система надання медичних послуг і при звільненні засудженого з місць позбавлення волі, документи до закладу охорони здоров'я за місцем реєстрації/проживання відправляються самими працівниками пенітенціарної медицини. Відбувається це під час підготовки засудженого до звільнення (даний пункт входить в план підготовки до звільнення) з метою забезпечення безперервного лікування та догляду. Наприклад, у штаті *Массачусетс* Департамент корекції (DOC) полегшує стандарт процедури подання заявки на отримання медичної допомоги за програмою *MassHealth*, який починає подавати документи та електронну заявку за 90 днів до планованого випуску. Після затвердження картка надсилається до виправного відділення та видається засудженому під час звільнення. Ця ініціатива привела до збільшення відсотку засуджених, які охоплені даною програмою (*MassHealth*), від 13 до 60 відсотків. Така ж практика спостерігається і у штаті *Меріленд*, де Департамент безпеки та

¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) (Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности) <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf> дата звернення: 28.03.2019

виправних послуг (DPSCS) також допомагає в'язням подавати заявку на первинну медичну допомогу, щоб після їхнього звільнення, за місцем їх реєстрації/проживання вони мали доступ до призначення рецептів та призначень у клініці. У штаті *Вісконсин* медичні служби, соціальний працівник та агенція пробації допомагають запланувати пост-реліз медичні призначення для в'язнів та забезпечити таким чином доступ до достатньої кількості ліків, медичної техніки та медичного страхування. Окрім цього, ув'язненим рекомендується брати участь у дискусіях щодо здоров'я, стресу, раку та інших тем. Забезпечуючи ув'язненим доступ до медичної допомоги на момент випуску, DOCs таким чином допомагають їм краще керувати своїми поточними проблемами зі здоров'ям¹.

Оформлення документів. Більшість людей опиняються без державної ідентифікації після ув'язнення, оскільки їхня попередня документація закінчилася або була втрачена чи пошкоджена під час їхнього ув'язнення. Значна частина людей не зосереджуються на цьому, але дана проблема є величезним бар'єром для колишніх ув'язнених. Люди повертаються до злочинної діяльності тоді, коли їм не вистачає законних способів нормалізувати свою ситуацію.

З даного питання є цікавим досвід штату *Каліфорнія*, де у ст. 3007.05 розділу третього Кримінального кодексу, який безпосередньо стосується ув'язнених, зазначено, що «Департамент виправлень та реабілітації і Департамент автотранспорту повинні гарантувати, що всі «правомірні ув'язнені», звільнені з державних в'язниць, матимуть дійсні посвідчення особи, видані відповідно до статті 5 (починаючи з пункту 13000) глави 1 розділу 6 Транспортного кодексу². Для цілей цього розділу «правомірний ув'язнений» означає ув'язненого, який відповідає всім таким вимогам: 1) ув'язнений раніше мав ліцензію водія Каліфорнії або посвідчення особи; 2) ув'язнений має фотографію у Департаменті автотранспорту, якій не більше 10 років; 3) ув'язнений не має заборгованості за попере-

¹ Plante J, 'Problems Prisoners Face in the Reentry Industry' (2015) *Academic Journal* 52 <<http://connection.ebscohost.com/c/articles/110502026/problems-prisoners-face-reentry-industry>> дата звернення: 28.03.2019

² The Penal Code of California. URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=PEN> (дата звернення: 01.04.2019).

дню ідентифікаційну картку Каліфорнії; 4) ув'язнений надав, а Департамент автотранспорту перевірів таку інформацію: а) істинне повне ім'я ув'язненого; в) дата народження ув'язненого; с) номер соціального забезпечення ув'язненого; d) юридична присутність ув'язненого в Сполучених Штатах»¹. На місцевому рівні округ Лос-Анджелес і округ Сан-Дієго створили програми, узгоджені з Департаментом автотранспорту, що надають ідентифікацію держави за три-чотири місяці до звільнення особи з в'язниці. Фонд добробуту засуджених, до якого спрямовується дохід від їдальні для ув'язнених та магазинів, може використовувати ці кошти для надання фінансування таких місцевих програм².

У штаті *Флорида* Департамент корекції розвиває відносини з Міністерством охорони здоров'я, Управлінням статистики життєдіяльності, Департаментом безпеки дорожнього руху та автотранспорту, а Адміністрація соціального забезпечення допомагає ув'язненим, що наближаються до звільнення при отриманні офіційних карт Флориди, свідоцтва про народження та заміни карт соціального страхування. Здатність Департаменту корекції надавати ув'язненим, які звільняються з місць позбавлення волі, ідентифікаційні картки підтримується програмою Флориди «Ліцензування на колесах» (FLOW)³. Ці мобільні підрозділи почали подорожувати до державних в'язниць у 2009 році для надання допомоги ув'язненим в отриманні ідентифікаційних карток⁴.

Життєві навички. Окрім перерахованих вище проблем, з якими можуть стикатися засуджені після звільнення з місць позбавлення волі, існує ще ряд питань, яким варто приділити пильну увагу.

¹ The Vehicle Code of California. URL: <http://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=veh> (дата звернення: 01.04.2019).

² Stewart J, '«County, DMV to help inmates to get ID cards». (San Diego Union Tribune. 13 September 2015) <<https://www.sandiegouniontribune.com/news/politics/sdut-county-dmv-to-help-inmates-to-get-id-cards-2015sep13-story.html>> дата звернення: 01.04.2019

³ Florida Licensing On Wheels (FLOW). <<https://www.flhsmv.gov/locations/florida-licensing-wheels-flow/>> дата звернення: 01.04.2019

⁴ Mehta N, 'State Identification: Reentry Strategies for State and Local Leaders' (National employment law project April 2016) <<https://csgjusticecenter.org/wp-content/uploads/2016/04/State-Identification.pdf>> дата звернення: 01.04.2019

Мова йде про життєві навички, які необхідно сформувати у засуджених для успішної ресоціалізації.

Одним із таких навиків є підвищення рівня фінансової грамотності засуджених. Британські та американські дослідження показують, що як серед ув'язнених, так і серед членів їх сімей фінансова грамотність зазвичай вкрай низька. При цьому однією з центральних проблем засуджених, які щойно вийшли чи готуються вийти на волю, є наявність боргів. Нерідко саме велика кількість заборгованостей і необхідність їх повертати, а також відсутність знань про те, як можна впоратися з подібними ситуаціями, штовхають колишнього ув'язненого на повторний злочин.

У США і Великобританії було розроблено і реалізовано кілька програм по підвищенню фінансової грамотності ув'язнених, колишніх ув'язнених і звільнених по УДЗ. Деякі з цих програм охоплювали членів сімей в'язнів, які теж перебувають в уразливому становищі, а також персонал в'язниць. Останнє необхідно, щоб ув'язненим було до кого звернутися за порадою вже після закінчення програми. Ці програми виявилися результативними.

Успішні програми підвищення фінансової грамотності включали в себе такі заходи:

1) *консультативні послуги* – такі, як безкоштовна телефонна лінія для ув'язнених, онлайн-консультації з системою зворотного зв'язку, поштова розсилка, роздача брошур з відповідями на типові запитання, а також індивідуальне консультування;

2) *навчання* – ефективні курси були практико-орієнтованими, інтерактивними, включали презентації, дискусії, самостійну роботу з завданнями. Курси були або інтенсивними (тижневий курс / кілька насичених окремих занять), або заснованими на регулярних зустрічах (щотижневі заняття). Навчання зачіпало такі теми: отримання допомоги, борг, рахунки, податки, компенсація потерпілому, зайнятість, планування бюджету, споживання, житло, освіта, заощадження, банк, рахунок, кредит, страхування, розділ майна при розлученні, гроші і інтернет, захист своїх даних і захист від шахрайства;

3) *відкриття рахунку* – в рамках однієї з програм для всіх ув'язнених пенітенціарної установи були відкриті рахунки в банку.

Ув'язненим роздали дебетові карти. Паралельно з відкриттям рахунків відбувалося інформування ув'язнених про те, як і які операції вони можуть з ними проводити.

Автори програм по впровадженню фінансової грамотності зіткнулися з дуже низьким рівнем грамотності як такої і елементарних арифметичних навичок серед ув'язнених, що істотно ускладнювало проведення занять. У результаті частина курсів була адаптована під малограмотних людей, а інша стала проводитися разом із заняттями із загальноосвітніх дисциплін. Малограмотні ув'язнені проявляли меншу мотивацію до отримання знань в області фінансової грамотності. Таким чином, перед творцями програм постала необхідність підвищити інтерес до занять і подолати негативні асоціації, пов'язані з фінансами.

Підвищення фінансової грамотності ув'язнених важливо ще й тому, що воно дозволяє їм навчитися розпоряджатися власними грошима, планувати бюджет, виділяти кошти на необхідні предмети побуту, що може істотно підвищити якість їх життя не тільки на волі, але і в місцях позбавлення волі. Це може сприяти гуманізації в'язниць, поліпшити умови проживання всередині них¹.

Ще одним важливим навиком є вміння правильно орієнтуватися на волі, оскільки через режимні обмеження у в'язницях закритого типу, зарегламентованість усього життя, значні тюремні покарання призводять до того, що нормальна поведінка й орієнтація засудженого в умовах свободи стають проблематичними. Цікавим у цьому плані є досвід *ФРН*, де Законом «Про виконання покарань у виді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки» від 16 березня 1976 р. передбачається можливість поміщення засудженого в установи відкритого типу, де він має можливість проявити більше самостійності й особистої відповідальності за власну поведінку. В'язниці відкритого типу відрізняються від закритих відсутністю огорожі (або вона є чисто символічною). Особливою формою відкритого утримання засуджених є так звані перехідні будинки. Виконання покарань у подібних установах має на меті допомогу за-

¹ Зачем учить заключенных считать свои деньги (2035) <<http://2035.media/fingramotnost/prisoners/>> дата звернення 01.04.2019

судженим до тривалих термінів ув'язнення швидше адаптуватися до життя на волі. Туди направляються за 6–12 місяців до закінчення строку засуджені, до яких може бути застосоване умовно-дострокове звільнення. Загальний термін позбавлення волі у них має бути не менше трьох років. Нагляд за засудженими у таких в'язницях обмежується періодичним контролем¹.

Цікавою, на наш погляд, є Програма життєвих навичок штату *Делавер* (Delaware Life Skills Program). Програма була заснована у 1993 році та є чимось більшим, ніж просто навчання традиційним життєвим навичкам. Life Skills Program триває протягом 4-х місяців (три години по буднім дням) та включає в себе три компоненти: академічний, скорочення насильства та прикладні життєві навички. Академічний компонент включає в себе: розуміння прочитаного, математику та вираз мови; в рамках скорочення насильства діють: морально-реконструкційна терапія (МРТ), контролювання гніву та навчання щодо вирішення конфліктів; до прикладних життєвих навичок включено: кредитні та банківські послуги, пошук роботи, положення про транспортні засоби, правові обов'язки (наприклад, реституція), сімейні обов'язки (наприклад, підтримка дітей, проблеми зі здоров'ям, суспільні послуги, освітні послуги, культурні відмінності, уряд і закон)².

Ядром даної програми є морально-реконструкційна терапія (МРТ), яка є систематичною та полягає у покроковому процесі підвищення рівня теоретичного мислення учасників за допомогою етапів морально-пізнавального розвитку. В рамках цієї терапії викладачами даної програми спеціально для ув'язнених розроблено робочу книгу з моральної реконструкції, в якій розповідається про те, як уникнути тюрми у подальшому та містяться групові вправи, призначені для досягнення цієї мети. Дослідження свідчать про те, що МРТ є ефективною у зменшенні рецидиву. Незалежна оцінка Delaware Life Skills Program виявила, що за перший програмовий

¹ Крисюк Ю, 'Сучасна практика призначення покарань: досвід США та країн Західної Європи' (2016) 3 *Право і суспільство*. Сер: Питання кримін. права, кримінології та КВП 155

² Prison Education – Life Skills (Delaware Department of Education 27 August 2019) <<https://www.doe.k12.de.us>> дата звернення: 28.03.2019

цикл 19% слухачів повторно повернулися до тюрми протягом року, порівняно із 27% ув'язнених, які не брали участі у цій програмі.

За словами колишніх засуджених, саме цей компонент програми найбільше вплинув на їхнє подальше життя та мотивував діяти правомірно, що назавжди змінило їхнє життя на краще. Пітер Фінн, випускник програми: «Програма допомагала у кожному аспекті мого життя, наприклад, коли я вирішив розлучитися, моя дружина забрала дітей, і моїй люті не було меж, але я навчився нею керувати і це мені допомогло знову не підсісти на наркотики. У мене до сих пір є книга з моральної реконструкції, нещодавно я її взяв із полиці та звернув увагу на вправу, яку ми виконували в рамках програми, де я малював ескізи своїх цілей на 1, 5, 10 та 15 років після звільнення. Сьогодні вже пройшло 2 роки з моменту звільнення, а я вже хотів бути на ескізі 15-річних цілей. Моя 20-річна мета полягала у тому, щоб володіти власним бізнесом, але у мене вже є власний будинок і я добре працюю». Ще одна випускниця програми зазначає: «Кроки MRT допомогли мені найбільше в Life Skills, починаючи з першого кроку чесності. Цей крок настільки зрозумілий у моєму розумінні сьогодні, наче якщо б я його просто прочитала. Я завжди крапа і брехала – політики ж це роблять, то чому я не можу? Але я навчилася правильно. Тепер я працюю на роботодавця, який довіряє мені навіть ключі від власного будинку»¹.

Висновки. Підсумовуючи досвід зарубіжних країн із ресоціалізації засуджених, можна зробити такі висновки, які можуть бути використані у нашій країні.

Медицина. Забезпечення безперервності медичної допомоги ув'язнених на шляху від установ виконання покарань до повернення у суспільство має стати аксіомою для досягнення мети збереження здоров'я та добробуту як засудженого, так і всього суспільства, оскільки дана проблема є суспільною, через те, що, недолікувавшись, засуджені поширюють всі свої інфекції серед населення.

¹ Finn P, *The Delaware Department of Correction. Life Skills Program* (U. S. Department of Justice Office of Justice Programs National Institute of Justice 1998) <<https://www.ncjrs.gov/pdffiles/169589.pdf>> дата звернення: 28.03.2019

Оформлення документів. Вирішення проблем засуджених, пов'язаних із житлом та працевлаштуванням, – два важливих компоненти успішної соціальної адаптації, які неможливо реалізувати без ідентифікаційних документів. Таким чином, видача державою ідентифікаційних документів саме у період знаходження у в'язниці є найбільш ефективною підтримкою вдалого виходу засуджених з місць позбавлення волі.

Життєві навички. При сьогоднішній мінливості світу вкрай важливим є вміння в ньому швидко орієнтуватися та пристосовуватися. Тому для засуджених, які готуються вийти на волю, вдосконалення життєвих навичок є критерієм успішності в подальшій соціальній адаптації.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

1. The Penal Code of California. URL: <https://leginfo.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=PEN> (дата звернення: 01.04.2019).
2. The Vehicle Code of California. URL: <http://leginfo.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=veh> (дата звернення: 01.04.2019).

Бібліографія

Книги з автором

1. Finn P, *The Delaware Department of Correction. Life Skills Program* (U. S. Department of Justice Office of Justice Programs National Institute of Justice 1998) <<https://www.ncjrs.gov/pdffiles/169589.pdf>> дата звернення: 28.03.2019

Книги за редакцією

2. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) (Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности) <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf> дата звернення: 28.03.2019

Статті з журналів

3. Білоус К, 'Досвід деяких країн з підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі' (2019) 37 Питання боротьби зі злочинністю 120
4. Крисюк Ю, 'Сучасна практика призначення покарань: досвід США та країн Західної Європи' (2016) 3 *Право і суспільство*. Сер: Питання кримін. права, кримінології та КВП 153

5. Plante J, 'Problems Prisoners Face in the Reentry Industry' (2015) Academic Journal 52 <<http://connection.ebscohost.com/c/articles/110502026/problems-prisoners-face-reentry-industry>> дата звернення: 28.03.2019

Веб-сайти

6. Зачем учить заключенных считать свои деньги (2035) <<http://2035.media/fingramotnost/prisoners/>> дата звернення 01.04.2019

7. Florida Licensing On Wheels (FLOW). <<https://www.flhsmv.gov/locations/florida-licensing-wheels-flow/>> дата звернення: 01.04.2019

8. Mehta N, 'State Identification: Reentry Strategies for State and Local Leaders' (National employment law project April 2016) <<https://csgjusticecenter.org/wp-content/uploads/2016/04/State-Identification.pdf>> дата звернення: 01.04.2019

9. Prison Education – Life Skills (Delaware Department of Education 27 August 2019) <<https://www.doe.k12.de.us>> дата звернення: 28.03.2019

10. Stewart J, '«County, DMV to help inmates to get ID cards». (San Diego Union Tribune. 13 September 2015) <<https://www.sandiegouniontribune.com/news/politics/sdut-county-dmv-to-help-inmates-to-get-id-cards-2015sep13-story.html>> дата звернення: 01.04.2019

Bibliography

Edited books

1. Minimal'nye standartnye pravila Organizacii Ob»edinennyh Nacij v otnoshenii obrashhenija s zakljuchennymi (Pravila Nel'sona Mandely) [United Nations Standard Minimum Rules regarding the treatment of prisoners (Nelson Mandela Rules)] (Upravlenie Organizacii Ob»edinennyh Nacij po narkotikam i prestupnosti) <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf> (in Russian)

Journal articles

2. Bilous K, 'Dosvid deiakykh krain z pidhotovky zasudzhenykh do zvlivnennia z mists pozbavleniia voli' [Some countries' experience in preparing prisoners to be released from prison] (2019) 37 Pytannia borotby zi zlochynnisti 120 (in Ukrainian)

3. Krysiuk Yu, 'Suchasna praktyka pryznachennia pokaran: dosvid SShA ta krain Zakhidnoi Yevropy' [Current Sentencing Practice: US and Western European Experience'] (2016) 3 Pravo i suspilstvo. Ser: Pytannia krymin. prava, kryminolohii ta KVP 153 (in Ukrainian)

Websites

4. Zachem učit' zakljuchennyh schitat' svoi den'gi [Why teach prisoners to count their money] (2035) <<http://2035.media/fingramotnost/prisoners/>> (in Russian)

Білоус К. С. Досвід деяких країн із підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі. Частина 2

У статті на прикладі зарубіжних країн досліджуються питання підготовки до звільнення засуджених з місць позбавлення волі. На прикладі США, а саме таких штатів, як Массачусетс, Меріленд та Вісконсин, проаналізовано реалізацію права засуджених на медичну допомогу. Виявлено, що у вказаних штатах створена єдина система надання медичних послуг і при звільненні засудженого з місць позбавлення волі, документи до закладу охорони здоров'я за місцем реєстрації/проживання відправляються самими працівниками пенітенціарної медицини. На прикладі штатів Каліфорнія та Флорида досліджено питання відновлення документів засуджених, де ув'язненим, що наближаються до звільнення, Адміністрація соціального забезпечення допомагає у відновленні основних документів. Вказані заходи підтримуються програмою «Ліцензування на колесах» (FLOW). Звернено увагу на досвід зарубіжних країн з відновлення життєвих навичок у ув'язнених, зокрема, на прикладі США та Великобританії досліджено заходи, які проводяться з ув'язненими з метою підвищення рівня фінансової грамотності. Указано на досвід ФРН з приводу функціонування перехідних будиноків для засуджених. Проаналізовано програму життєвих навичок штату Делавер (Delaware Life Skills Program). Програма триває протягом 4-х місяців та включає в себе три компоненти: академічний, скорочення насильства та прикладні життєві навички. Визначено, що ядром програми є морально-реконструкційна терапія (МРТ), яка полягає у покроковому процесі підвищення рівня теоретичного мислення учасників за допомогою етапів морально-пізнавального розвитку. На підставі проаналізованого матеріалу зроблено висновки щодо необхідності запровадження позитивного зарубіжного досвіду, а саме: забезпечення безперервності медичної допомоги ув'язнених на шляху від установ виконання покарань до повернення у суспільство має стати аксіомою для досягнення мети збереження здоров'я та добробуту як засудженого, так і всього суспільства, оскільки дана проблема є суспільною через те, що недолікувавшись, засуджені поширюють усі свої інфекції серед населення; видача державою ідентифікаційних документів саме у період знаходження у в'язниці є найбільш ефективною підтримкою вдалого виходу засуджених з місць позбавлення волі; для засуджених, які готуються вийти на волю, вдосконалення життєвих навичок є критерієм успішності в подальшій соціальній адаптації.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, підготовка до звільнення, зарубіжний досвід.

Білоус К. С. Опыт некоторых стран по подготовке осужденных к освобождению из мест лишения свободы. Часть 2

В статье на примере зарубежных стран исследуются вопросы подготовки к освобождению осужденных из мест лишения свободы. На примере США, а имен-

но таких штатов, как Массачусетс, Мэриленд и Висконсин проанализирована реализация права осужденных на медицинскую помощь. Выявлено, что в указанных штатах создана единая система оказания медицинских услуг и при освобождении осужденного из мест лишения свободы, документы в учреждение здравоохранения по месту регистрации/проживания отправляются самими работниками пенитенциарной медицины. На примере штатов Калифорния и Флорида исследованы вопросы восстановления документов осужденных, где заключенным, приближающимся к освобождению, Администрация социального обеспечения помогает в восстановлении основных документов. Указанные мероприятия поддерживаются программой «Лицензирование на колесах» (FLOW). Обращено внимание на опыт зарубежных стран по восстановлению жизненных навыков у заключенных, в частности, на примере США и Великобритании исследованы мероприятия, которые проводятся с заключенными с целью повышения уровня финансовой грамотности. Обращено внимание на опыт ФРГ по поводу функционирования переходных домов для осужденных. Проанализированы программу жизненных навыков штата Делавэр (Delaware Life Skills Program). Программа длится 4 месяца и включает в себя три компонента: академический, сокращение насилия и прикладные жизненные навыки. Определено, что ядром программы является морально-реконструктивная терапия (МРТ), которая заключается в пошаговом процессе повышения уровня теоретического мышления участников с помощью этапов морально-познавательного развития. На основании проанализированного материала сделаны выводы о необходимости введения положительного зарубежного опыта, а именно: обеспечение непрерывности медицинской помощи заключенных на пути от учреждений исполнения наказаний к возвращению в общество должно стать аксиомой для достижения цели сохранения здоровья и благосостояния как осужденного, так и всего общества, поскольку данная проблема является общественной, потому что недолечившись, осужденные распространяют все свои инфекции среди населения; выдача государством идентификационных документов именно в период нахождения в тюрьме является наиболее эффективной поддержкой удачного выхода осужденных из мест лишения свободы; для осужденных, готовящихся выйти на свободу совершенствования жизненных навыков является критерием успешности в дальнейшей социальной адаптации.

Ключевые слова: осужденный, лишение свободы, подготовка к освобождению, зарубежный опыт.

Bilous K. S. The experience of some countries in preparing convicts for release from prison. Part 2

In the article, on the example of foreign countries, the issues of preparation for the release of prisoners from places of imprisonment are being investigated. The United States, such as Massachusetts, Maryland and Wisconsin, examines the exercise of the rights of prisoners to medical care. It was found that in these states a unified system of medical services was created and when prisoners were released from prison, documents were sent to the health care institution at the place of registration / residence by the prison staff themselves. The example of the states of California and Florida explores the

issue of recovering convicted documents, where the inmate who is approaching release helps the Social Security Administration recover the basic documents. These activities are supported by the Wheel Licensing Program (FLOW). These mobile units began traveling to state prisons in 2009 to assist prisoners in obtaining ID cards. Attention is drawn to the experience of foreign countries in the recovery of life skills of prisoners, in particular, the example of the US and the UK investigates measures taken with prisoners to improve their financial literacy. Attention is drawn to the experience of Germany on the functioning of transitional houses for prisoners. The Delaware Life Skills Program is analyzed. The program lasts for 4 months and includes three components: Academic, Violence Reduction and Applied Life Skills. It is determined that the core of the program is moral reconstruction therapy (MRI), which consists in a step-by-step process of raising the level of theoretical thinking of participants through the stages of moral and cognitive development. Based on the analyzed material, it is concluded that the need to introduce positive foreign experience, namely: ensuring continuity of medical assistance for prisoners on the way from penal institutions to return to society should become an axiom to achieve the goal of preserving the health and well-being of the convicted, and the whole of society, since the problem is a public one, because, being undelivered, convicts spread all their infections to the population; Issuing IDs during prison time is the most effective way of supporting the successful exit of prisoners; for convicts who are preparing to embark on improving their life skills are a criterion for success in further social adaptation.

Key words: *convicted person, imprisonment, preparation for release, foreign experience.*

РЕВНОЩІ ЯК МОТИВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Є. В. Боднарчук, аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Постановка проблеми. Насильницькі злочини займають одне з провідних місць у системі злочинів серед найнебезпечніших злочинів в Україні. В останній час різко виріс рівень вчинення умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень, вчинених з мотивів ревнощів, що свідчить про існування серйозної проблеми у суспільстві, і як наслідок виникає необхідність у застосуванні спеціально-розроблених засобів її подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дослідження проблеми вчинення умисних убивств з мотивів ревнощів зверталися фахівці з кримінального права та суміжних наук, які розглядали ті чи інші аспекти досліджуваної проблеми. Зокрема, були використані роботи М. К. Аніянца, С. В. Бородіна, Б. С. Волкова, Н. І. Загородникова, В. В. Лунєєва, А. В. Наумова, Е. Ф. Побегайло, В. П. Ревіна, Я. Я. Соотака, О. В. Старкова, А. Д. Тартаковського, Д. А. Шестакова і деяких інших авторів. Однак аспект ревнощів був приватним моментом по відношенню до досліджуваних проблем в роботах зазначених авторів. У 1980-х роках були зроблені спроби дослідити ревнощі як мотив скоєння умисних вбивств (Т. Н. Харитонова, Н. П. Галаганова). У 1990-х роках вийшла робота І. Б. Степанової, присвячена соціально-психологічній та морально-етичній

характеристиці ревнощів. Водночас на теперішній час відсутні спеціальні дослідження щодо кримінологічної характеристики та запобігання умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень, вчинених з мотиву ревнощів.

Мета цієї статті полягає в комплексному розгляді ревнощів як мотиву вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи і визначення їх кримінально-правового та кримінологічного значення.

Виклад основного матеріалу. Актуальність досліджуваної проблеми визначається, перш за все, тим, що вона безпосередньо пов'язана з моральним станом суспільства, його моральними засадами, які спочатку формуються в родині відповідно до її внутрішніх правил, принципів, традицій тощо. Трансформація моральних цінностей та засад призвела до значного падіння духовного стану індивідумів, до їх байдужості собі подібним. Із жалем можна констатувати, що саме зараз родина перестала бути тим організатором, який безпосередньо відповідав би за виховання і формування молодого покоління. Практика показує, що такі негативні явища, як пияцтво, наркоманія, проституція, що є похідними і допоміжними обставинами, провокуючими злочини з ревнощів, хоча і пов'язані з вулицею, побутом і дозвіллям, і в якійсь мірі з місцем роботи та навчання, беруть свій початок саме в родині і в ній проявляють себе найбільш активно. У правовій літературі зазначається, що мотиви злочинів, вчинених у сфері сімейних відносин, виводять нас у більш широку сферу – побут і дозвілля, що в більшості випадків є наслідком міжособистісних конфліктів. Найбільш часто це вбивства і заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Поширеними мотивами цих злочинів є користь, хуліганські спонукання, помста, ревнощі, заздрість і т. п.

Ревнощі, як внутрішнє спонукання до вчинення суспільно небезпечної дії, ґрунтуються на емоційно забарвлених переживаннях, які пов'язані із внутрішнім світом певної особи. На думку психологів, джерелом виникнення ревнощів є дитинство, коли дитина відчуває, що може бути позбавлена уваги та любові матері. Коли людина стає дорослою, то страх втратити кохання у сотні разів зростає¹.

¹ Ревнощі як мотив при кваліфікації злочинів, вчинених жінками (Scritub) <<http://www.scritub.com/limba/ucraineana/63872.php>> дата звернення 06.09.2019

Складовою частиною ревнощів є емоції гніву та страху. Причиною такої емоції як гнів виступають негативні думки про те, що тебе використали, знехтували, а також зрадили. Гнів іде разом із страхом. Під поняттям ревнощі розуміють страх втрати коханої людини, її любові, почуття власної привабливості, цінності та неповторності. Необхідно зазначити, що внаслідок сукупності вищевказаних емоцій, у більшості випадків таким кримінальним правопорушенням важко надати правильну кваліфікацію, тобто визначити, що ці злочини було вчинено з мотивів ревнощів¹, особливо враховуючи, що у більшості випадків вказані злочини вчиняються, окрім мотиву ревнощів, внаслідок сварок, у зв'язку із виниклими неприязними відносинами, на фоні помсти, алкогольного сп'яніння тощо.

Так, ревнощі можуть ґрунтуватися і на фоні уявних подій, причиною яких є алкогольне сп'яніння, оскільки, коли особа перебуває у стані алкогольного сп'яніння, ревнощі переростають у певне маячення. Так, особа під дією алкоголю починає стежити за своєю коханою людиною, постійно контролює її поведінку, безпричинно звинувачує у зраді та шукає відповідні докази її зради. Часто стани алкогольного маячення на фоні ревнощів закінчуються вчиненням злочину.

На практиці жіночі ревнощі не завжди доходять до настільки небезпечних наслідків, як чоловічі. Одночасно з цим чоловічі ревнощі як мотив вчинення вбивства, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, відповідно до даних кримінальної статистики, у різних країнах дуже поширені. Значно меншу частину вказаних злочинів, вчинених жінками, психологи обґрунтовують тим, що жінкам притаманна реакція пасивного страждання, замикання у собі, депресія. Скоєння жінками тяжких насильницьких злочинів, у тому числі й з мотивів ревнощів, вказують про значні девіації у розвитку їх особистості та розбудові мотиваційної сфери, повинні бути знаком тривоги для усього суспільства².

¹ Антонян Ю, Самовичев Е, Неблагоприятные условия формирования личности в детстве и вопросы предупреждения насильственных преступлений. (Психологические механизмы насильственного преступного поведения): учебное пособие (ВНИИ МВД СССР 1983)

² Ревнощі як мотив при кваліфікації злочинів, вчинених жінками (Scritub) <<http://www.scritub.com/limba/ucrainean/63872.php>> дата звернення 06.09.2019

Поведінка людини, в тому числі і протиправна, характеризується складним психологічним процесом, в якому беруть участь всі компоненти особистості. Вирішальне значення в цьому процесі належить мотиву, який визначає спонукальну і змістовну сторону протиправної поведінки. Мотивом злочинної поведінки є внутрішнє спонукання, яке виражається в прагненні суб'єкта досягти бажаного результату (мети) шляхом вчинення суспільно небезпечного діяння¹.

За загальним правилом, мотив злочину – спонукання усвідомлене, однак, як показує судова практика, мотив скоєння злочину не завжди усвідомлюється винним. Особливо це характерно для злочинів, скоєних з мотивів ревнощів. Усвідомленням таких спонукань можуть протистояти різні фактори: афективні реакції, психологічний стан винної особи і ряд інших обставин.

Ревнощі як мотив злочину виражаються в прагненні особи зберегти значуще благо для себе за допомогою протиправної дії. Вони проявляються і сприймаються людьми по-різному, викликаючи до життя різні емоційні стани, що супроводжуються часто застосуванням силових методів, які ведуть до злочинних наслідків. Хоча почуття ревнощів у окремих випадках може грати роль певного стимулятора для вчинків соціального значення, однак цей мотив за своїм соціальним змістом є все-таки аморальним. Ревнощі є проявам егоїзму, власницьких відносин, перенесених на близьких людей².

Ревнощі як мотив вчинення злочинів в останнє десятиліття стали поширеним феноменом, зважаючи на низку багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин, що провокують її прояв. Зокрема, мова йде про девальвацію моральних підвалин в суспільстві, зміну норм статевої моралі, існування різних соціально-економічних проблем, присутніх у багатьох сім'ях, невіршеність яких грає роль певного поштовху до зрад заради вигоди і багато інших причин. Із огляду на статистичні дані і результати проведених досліджень, злочини цієї категорії мають тенденцію до збільшення.

¹ Волков Б, *Мотив и квалификация преступлений* (Изд-во Казан. ун-та, 1968) 97

² Там само

Ревнощі є багатоплановим соціальним явищем, виникнення і прояв якого залежить від багатьох чинників, зокрема, конкретної життєвої ситуації, психологічних особливостей особи винного і поведінки потерпілого. Причому дії осіб, винних у злочинах з ревнощів, часом не знаходять адекватного відображення в психіці. Вчинки здійснюються автоматично, мотив скоєння яких не буває зумовлений усвідомленістю. Незважаючи на те, що проблема неусвідомленого до кінця не розгадана, мотиву ревнощів властиві такого роду прояви. Так, наприклад, про це свідчать деякі випадки з судової практики: винний, піддаючи аналізу мотивацію своєї злочинної поведінки, не може зрозуміти значення і сенсу своїх суспільно небезпечних дій. Для нього мотив скоєного злочину з області несвідомого. Також злочинець не усвідомлює справжнього мотиву своєї поведінки в силу певного психологічного самозахисту. Цей самозахист сформувався під впливом витіснення зі свідомості компрометуючих і небажаних факторів, які спонукають до злочину, тим самим ніби відгородивши себе від усього негативного. І такі ситуації досить поширені, спочатку людина діє, не думаючи, а потім намагається зрозуміти і усвідомити те, що трапилося¹.

Прояви ревнощів у соціальних відносинах між індивідуумами досить різноманітні і позбавлені єдиного загального підходу. Цьому почуттю притаманне суто особистісне, внутрішнє, певне сприйняття навколишнього середовища, у зв'язку з чим ревнощі характеризуються різними проявами. У міжособистісних відносинах ревнощі бувають еротичними, побутовими, службовими; за тривалістю прояву – постійні і тимчасові; за характером – агресивні, деспотичні, страдницькі².

У правовій літературі суперечливо вирішується питання про розмежування таких мотивів, як ревнощі і помста. Незважаючи на зовнішню схожість зазначених мотивів, природа їх виникнення різна. Помста, яка виникає на ґрунті особистих неприязних відно-

¹ Антонян Ю, Еникеев М, Эминов В, *Психология преступника и расследования преступлений: монография* (Издательская группа «Юристъ» 1996) <https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/09/30/_antonyan_yu.m._psihologiya_prestupnika_i_rassledovaniya_prestupleniy.pdf> дата звернення 06.09.2019

² Антонян Ю, Бородин С, *Преступность и психические аномалии* (Наука, 1987)

син, пов'язана з навмисним заподіянням зла, неприємностей з метою відплатити за образу або страждання і тим самим відновити якусь психологічну рівновагу месника. Ревнощі ж, навпаки, виникають в суто особистих, інтимних стосунках між партнерами. Смиловий зміст ревнощів полягає в прагненні винного зберегти до себе емоційне розташування потерпілого, в бажанні відновити почуття любові і прихильності певної особи.

Необхідно також відмежовувати мотив ревнощів від хуліганських спонукань. В основі хуліганських спонукань лежить прагнення в зухвалій формі проявити себе, висловити зневагу до суспільства, інших людей, до законів і правил, громадського порядку тощо. Ревнощі – більш вузьке поняття в тому плані, що вони обумовлені особистісними, інтимними стосунками, які, як правило, носять прихований характер.

Великі труднощі в судовій практиці виникають при кваліфікації злочинів на ґрунті ревнощів у стані несподіваного сильного душевного хвилювання, яке викликано виявленою зрадою. Вбивство на ґрунті ревнощів може розглядатися як вчинене в стані афекту, якщо зрада, яка стала причиною злочину, проявилась шляхом приниження честі і гідності для іншої сторони та набула рис тяжкої образи.

На сьогодні у кримінально-правовій науці мотив є досить самостійним поняттям суб'єктивної сторони злочину, без встановлення якого часом неможливо визначити справжню причину скоєного суспільно небезпечного діяння. Для кваліфікації злочину і кримінальної відповідальності цей факт має велике значення, оскільки мотиви висловлюють найбільш важливі риси і властивості, потреби і прагнення особистості.

Згідно із законодавством України мотив належить до факультативних ознак суб'єктивної сторони злочину. В залежності від обставин вчинення конкретного злочину він може виступати як обов'язкова, кваліфікуюча ознака, або відповідно до вимог статей 66, 67 Кримінального кодексу України бути ознакою, яка пом'якшує чи обтяжує покарання.

Однак жодна стаття Кримінального кодексу України не містить такої обов'язкової або кваліфікуючої ознаки злочину, як вчинення злочину з мотивів ревнощів, у зв'язку із чим цей мотив не впливає на кваліфікацію вчиненого злочину. Разом із цим він відіграє значну

роль для встановлення характеризуючих даних особи винного при призначенні йому судом виду та міри покарання, про що також вказано і у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2013 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання»: суди при призначенні покарання особі повинні виходити із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форми вини, мотиву, мети, способу, поведінки до вчинення злочину тощо). Таким чином, визначення мотиву вчинення злочину є важливим аспектом кримінологічної характеристики підсудного.

Водночас Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 16.12.2017 р., який набрав чинності 11.01.2019 р., внесено зміни до ст. 67 Кримінального кодексу України. Відтепер, при призначенні покарання особі обставиною, яка його обтяжує, окрім інших, визнається вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Враховуючи, що умисні вбивства через ревнощі вчиняються саме щодо одного з подружжя, колишнього подружжя або щодо особи, з якою винний перебуває чи перебував у сімейних, близьких відносинах, можна зробити висновок, що мотив – ревнощі є в певному розумінні і обставиною, яка обтяжує покарання.

Висновки. Оскільки на території України останнім часом досліджень стосовно злочинів розглядуваної категорії взагалі не проводилися, тому причини й умови вчинення умисних вбивств, а також спричинення тяжких тілесних ушкоджень з мотивів ревнощів потребують більш глибокого дослідження. Крім того, враховуючи збільшення в Україні випадків вчинення вищевказаних злочинів із мотивів ревнощів та ту обставину, що їх значна частина вчиняється на фоні побутових сварок, вивчення та дослідження мотиву ревнощів, а також особливостей виникнення цього мотиву є важливим завданням кримінологічної науки з тим, щоб запропонувати ефективну систему запобігання насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи в цілому.

REFERENCES

Бібліографія

Книги з автором

1. Антонян Ю, Бородин С, *Преступность и психические аномалии* (Наука, 1987)
2. Антонян Ю, Еникеев М, Эминов В, *Психология преступника и расследования преступлений: монография* (Издательская группа «Юристъ» 1996) <https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/09/30/_antonjan_yu.m._psihologiya_prestupnika_i_rassledovaniya_prestupleniy.pdf> дата звернення 06.09.2019
3. Антонян Ю, Самовичев Е, *Неблагоприятные условия формирования личности в детстве и вопросы предупреждения насильственных преступлений. (Психологические механизмы насильственного преступного поведения): учебное пособие* (ВНИИ МВД СССР 1983)
4. Волков Б, *Мотив и квалификация преступлений* (Изд-во Казан. ун-та, 1968)

Веб-сайти

5. Ревнощі як мотив при кваліфікації злочинів, вчинених жінками (Scritub) <<http://www.scritub.com/limba/ucraineana/63872.php>> дата звернення 06.09.2019

Bibliography

Authored books

1. Antonjan Ju, Borodin S, *Prestupnost' i psihicheskie anomalii* [Crime and Mental Anomalies] (Nauka, 1987) (in Russian)
2. Antonjan Ju, Enikeev M, Jeminov V, *Psihologija prestupnika i rassledovaniya pre stuplenij: monografija* [Criminal Psychology and Crime Investigations: Monograph] (Izdatel'skaja grupa «Jurist» 1996) <https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/09/30/_antonjan_yu.m._psihologiya_prestupnika_i_rassledovaniya_prestupleniy.pdf> дата звернення 06.09.2019
3. Antonjan Ju, Samovichev E, *Neblagoprijatnye uslovija formirovanija lichnosti v detstve i voprosy preduprezhdenija nasil'stvennyh prestuplenij. (Psihologicheskie mehanizmy nasil'stvennogo prestupnogo povedeniya): uchebnoe posobie* [Adverse conditions for the formation of personality in childhood and the prevention of violent crime. (Psychological Mechanisms of Violent Criminal Behavior): tutorial] (VNII MVD SSSR 1983) (in Russian)
4. Volkov B, *Motiv i kvalifikacija pre stuplenij* [Motive and qualification of crimes] (Izd-vo Kazan. un-ta, 1968) (in Russian)

Websites

5. Revnoshchi yak motyv pry kvalifikatsii zlochyniv, vchynenykh zhinkamy [Jealousy as a motive in qualifying crimes committed by women] (Scritub) <<http://www.scritub.com/limba/ucraineana/63872.php>> (in Ukrainian)

Боднарчук Є. В. Ревнощі як мотив вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи

Стаття присвячена дослідженню особливостей вчинення умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень через ревнощі. З цією метою автор досліджує ревнощі як мотив вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи. Поведінка людини, в тому числі і протиправна, характеризується складним психологічним процесом, в якому беруть участь усі компоненти особистості. Вирішальне значення в цьому процесі належить мотиву, який визначає спонукальну і змістовну сторону протиправної поведінки. Ревнощі є багатоплановим соціальним явищем, виникнення і прояв якого залежить від багатьох чинників, зокрема, конкретної життєвої ситуації, психологічних особливостей особи винного і поведінки потерпілого.

Автор звертає увагу, що злочини проти особи, які вчиняються з мотивів ревнощів досить різноманітні і багатоаспектні. У судовій практиці зустрічаються випадки, коли мотив ревнощів асоціюють з мотивом помсти або, якщо не зовсім зрозумілий мотив скоєного злочину, найчастіше його кваліфікують як злочин, скоєний з хуліганських мотивів. Такого роду помилки істотні для кримінальної відповідальності та призначення покарання. Незважаючи на деякі зовнішні подібності даних мотивів, виявляється ряд суттєвих і принципових відмінностей, що вказують на їх різну природу виникнення і прояви, що, в свою чергу, створює можливість відмежування злочинів, скоєних з мотивів ревнощів, від інших злочинів, скоєних з інших мотивів, і міркувати про повну самостійність мотиву ревнощів.

Ключові слова: вчинення злочинів з мотивів ревнощів, умисні вбивства, емоційний стан, мотив, судова практика, кримінальна відповідальність, запобігання насильницькій злочинності.

Боднарчук Е. В. Ревность как мотив совершения преступлений против жизни и здоровья личности

Статья посвящена исследованию особенностей совершения умышленных убийств и тяжких телесных повреждений из-за ревности. С этой целью автор исследует ревность как мотив совершения преступлений против жизни и здоровья человека. Поведение человека, в том числе и противоправное, характеризуется сложным психологическим процессом, в котором участвуют все компоненты личности. Решающее значение в этом процессе принадлежит мотиву, который определяет побудительную и содержательную сторону противоправного поведения. Ревность является многоплановым социальным явлением, возникновение

и проявление которой зависит от многих факторов, в частности, конкретной жизненной ситуации, психологических особенностей личности виновного и поведения потерпевшего.

Автор обращает внимание, что преступления против личности, совершаемые по мотиву ревности достаточно разнообразны и многоаспектны. В судебной практике встречаются случаи, когда мотив ревности ассоциируют с мотивом мести или если не совсем понятен мотив совершенного преступления, зачастую его квалифицируют как преступление, совершенное по хулиганским мотивам. Такого рода ошибки существенны для уголовной ответственности и назначения наказания. Несмотря на некоторые внешние сходства данных мотивов, выявляется ряд существенных и принципиальных различий, указывающих на их различную природу возникновения и проявления, что, в свою очередь, создаст возможность отграничения преступлений, совершенных по мотиву ревности, от других преступлений, совершаемых по иным мотивам и рассуждать о полной самостоятельности мотива ревности.

Ключевые слова: *совершение преступлений по мотиву ревности, умышленные убийства, эмоциональное состояние, мотив, судебная практика, уголовная ответственность, предотвращения насильственной преступности.*

Bodnarchuk E. V. Jealousy as reason of committing crime against human life and health

The article is devoted to research of features of feaisance of intentional murders and serious bodily injuries caused by motives of jealousy. For this idea, the author investigates jealousy as a reason of committing crimes against human life and health. Human behavior, including unlawful behavior, is a difficult psychological process, which include all components of personality. The main role of this process belongs to the motive, that determines the incentive and rich in content side of unlawful behavior. Jealousy is a multifaceted social phenomenon, origin and display of that depends on many factors, in particular, concrete vital situation, psychological features of personality of guilty and behavior of victim.

The author draws attention, that the crimes against personality, accomplished on reason of jealousy various enough and multidimensional. The judicial practice testify, that when the motive of jealousy is associated with the motive of sweep or, if a motive of committed crime is not quite clear, frequently it is characterized as the crime accomplished on hooligan motive. Such mistakes are substantial for criminal liability and assignment of punishment. In spite of some external similarities of these motives, there are substantial and fundamental distinctions between them, which point on their different nature of origin and emanation. This creates possibility of differentiation of the crimes committed because of motive of jealousy, from other crimes committed because of another motives and to separate the independence of the motive of jealousy.

Key words: *committing crime on motives of jealousy, intentional murders, emotional state, motive, judicial practice, criminal responsibility, prevention of violent crime.*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗА ГРУПОВЕ ХУЛІГАНСТВО

В. В. Пономаренко, аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, викладач відділу підвищення кваліфікації прокурорів з питань запобігання корупції Національної академії прокуратури України

Постановка проблеми. Правильна кримінально-правова кваліфікація фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння є основним обов'язком органів держави, уповноважених на застосування закону України про кримінальну відповідальність на усіх етапах кримінального провадження. Ознаки складу злочину, передбаченого у ст. 296 КК України «Хуліганство» є оцінними, оскільки не конкретизовані в кримінальному законі та потребують тлумачення на практиці правозастосувачем.

Через невизначеність ознак основного складу такого злочину, до яких слід віднести такі поняття, як: «грубе порушення», «явна неповага до суспільства», «особлива зухвалість», «винятковий цинізм» тощо, труднощі при кримінально-правовій кваліфікації виникають і при застосуванні кваліфікованих складів злочинів, передбачених цією статтею КК України, зокрема і при кваліфікації хуліганства, вчиненого групою осіб (ч. 2 ст. 296 КК України), в інших формах співучасті, а також за наявності інших особливо кваліфікуючих ознак, вміщених у частинах 3 та 4 ст. 296 КК України.

Вищезазначене обумовлює важливе значення усталеної судової практики застосування ст. 296 КК України для забезпечення на-

лежного виконання як завдань, визначених у ст. 2 КК України, так і завдань, встановлених у ст. 2 КПК, зокрема щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даного питання розглядали у своїх роботах Ю. В. Александров, Г. З. Анашкін, П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, О. В. Батраченко, В. І. Батріменко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. О. Владіміров, П. І. Гришаєв, І. М. Даньшин, В. Т. Дзюба, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, О. А. Івахненко, О. Л. Копиленко, О. М. Костенко, В. В. Налуцишин, Р. П. Олійничук, А. П. Тузов, М. І. Хавронюк, М. О. Черниш, В. В. Шаблистий, С. С. Яценко та ін. Проте незважаючи на значну кількість публікацій, об'єктом дослідження яких є кримінальна відповідальність за хуліганство, розвиток судової практики, в тому числі і Європейського суду з прав людини, свідчить про наявність дискусійних та невирішених питань, пов'язаних з кримінально-правовою кваліфікацією групового хуліганства.

Метою статті є дослідження правил кримінально-правової кваліфікації групового хуліганства, визначених у законодавстві та судовій практиці, уточнення розмежувальних ознак групового хуліганства із злочинами проти життя та здоров'я та визначення особливостей кваліфікації групового хуліганства у випадках заподіяння тілесних ушкоджень у ході вчинення хуліганських дій у співучасті. Зазначимо, що проблемні питання, пов'язані із визначенням конститутивних ознак хуліганства, дискусійності окремих рекомендаційних роз'яснень, вміщених у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство» були предметом дослідження багатьох науковців.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що відповідальність за вчинення хуліганства групою осіб передбачена у ч. 2 ст. 296 КК. Для кваліфікації злочинів, в яких вчинення їх групою осіб передбачено як кваліфікуючу ознаку цих діянь, за вказаною ознакою не вимагається попередньої змови між учасниками злочину. У п. 6

Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство» вказано, що: «Хуліганство визнають учиненим групою осіб і кваліфікують за ч. 2 ст. 296 КК у разі участі в злочинних діях декількох (двох і більше) виконавців незалежно від того, яка форма співучасті (ст. 28 КК) мала місце. Кваліфікація за цією ознакою дій осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою або організованою групою, не виключає визнання зазначених обставин такими, що обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК)»¹.

Зазначене положення рекомендаційних роз'яснень є дискусійним з огляду на положення ст. 28 КК України, що визначає форми співучасті та їх ознаки. Форми співучасті у ст. 28 КК України визначено з урахуванням кількісного та функціонального критеріїв взаємодії співучасників. Якщо для групи осіб (ч. 1 ст. 28 КК України) характерним є співвиконавство, а злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою, то у випадку вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, його спільно вчиняють декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

На нашу думку, відсутність у законі розмежування відповідальності за групове хуліганство залежно від форми співучасті не надає можливість врахувати різницю у суспільній небезпеці фактично вчиненого та забезпечити призначення необхідного та достатнього покарання за його вчинення. Слід зазначити, що в судовій практиці при кваліфікації за ч. 2 ст. 296 КК, як правило, відсутні відомості про іншу форму співучасті, ніж «група осіб», що визначена у ч. 2 ст. 296 КК. Навіть за наявності підстав вважати, що хуліганство було вчинено групою осіб за попередньою змовою, така форма співучасті в обвинувальному акті відсутня, а відповідно і не встановлюється у вирокі суду.

Наприклад, у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 715/19/17 змінено вирок щодо ОСО-

¹ Про судову практику у справах про хуліганство: постанова пленуму Верховного Суду України № 10 від 22.12.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>. (дата звернення: 25.06.2019).

БА_2 та ОСОБА_3. ОСОБА_2 засуджено за ч. 1 ст. 121 КК, ч. 2 ст. 296 КК; ОСОБА_3 засуджено за ч. 2 ст. 296 КК. Суди встановлено, що: «ОСОБА_2 і ОСОБА_3 з двома особами, матеріали провадження стосовно яких виділено в окреме провадження, ввечері 01.05.2016 на літньому майданчику біля магазину-бару з хуліганських мотивів з особливою зухвалістю побили ОСОБА_4. Вони завдали потерпілому численних ударів руками і ногами у голову, в ділянку живота та в інші частини тіла, чим заподіяли легких тілесних ушкоджень. Крім того, ОСОБА_2 під час вчинення хуліганських дій з метою завдання ОСОБА_4 тяжких тілесних ушкоджень ударив потерпілого взутою ногою в ділянку живота, що призвело до втрати селезінки»¹. Зазначені дії кваліфіковано як хуліганство групою осіб, завдання тяжкого тілесного ушкодження інкриміновано одному із засуджених. Водночас, хоча судами встановлено, що усі четверо осіб, які здійснювали хуліганські дії, приїхали разом на місце злочину, були братами, а їх злочинні дії виключно полягали у побитті потерпілого, що свідчить про наявність ознак попередньої змови на вчинення таких дій, спільний мотив та цілі, кваліфікація їх дій визначена як вчинення злочину групою осіб.

Інколи як вчинення злочину групою осіб кваліфікують діяння, які можуть бути кваліфіковані як такі, що вчинені організованою групою. Наприклад, постановою колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 22.05.2018 р. вирок щодо ОСОБА_1, ОСОБА_2 та ОСОБА_3, яких засуджено за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 122 КК, ч. 4 ст. 296 КК залишено без змін.

Суди встановлено, що: «21.04.2012 ОСОБА_1, ОСОБА_2 та ОСОБА_3 у лісі на галявині, розташованій приблизно за 200 метрів від кафе “Голівуд” на території Орлівщинської сільської ради Новомосковського району Дніпропетровської області, діючи умисно та узгоджено між собою, грубо порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалося особ-

¹ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 листопада 2018 р. справа № 715/19/17/. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78111145>. (дата звернення: 20.07.2019).

ливою зухвалістю, із застосуванням предметів, спеціально пристосованих та заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень, а саме мачете, напали на відпочиваючих ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7 та неповнолітню ОСОБА_8, завдали їм мачете численних ударів по голові, тулубу, верхніх і нижніх кінцівках, унаслідок чого потерпілій ОСОБА_7 було спричинене легке тілесне ушкодження, а потерпілим ОСОБА_5, ОСОБА_9 та ОСОБА_4 – середньої тяжкості тілесні ушкодження»¹.

Слід зазначити, що судами не досліджувалась форма співучасті при вчиненні такого злочину, вказано лише про узгоджені дії. Разом з тим наявність у всіх засуджених мачете свідчить про узгодження навіть знарядь злочину та свідчить про наявність попередньої змови на його вчинення. Крім цього, за кількісним критерієм такі особи могли вчинити зазначені злочинні дії і у складі організованої групи, проте за відсутності кримінально-правового значення при кваліфікації групового хуліганства наявність ознак зазначених форм співучасті правозастосувачами не встановлюються.

В. В. Налуцишин, характеризуючи відсутність окремих кваліфікуючих ознак, у ст. 296 КК запропонував закріпити в законі окремо такі кваліфікуючі ознаки, як: «вчинення хуліганства “групою осіб”; “групою осіб за попередньою змовою”; “організованою групою”; “опір громадянам, які припиняли хуліганські дії, поєднаний із заподіянням умисного легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження”»². Варто зазначити, що відсутність врахування серед кваліфікуючих ознак хуліганства конститутивних ознак різних форм співучасті не лише не надає можливість врахувати суспільну небезпеку фактично вчиненого, а й призводить до знівельовання положень кримінального законодавства в цій частині.

Ураховуючи наведене, вважаємо доцільним закріпити у частині третій та четвертій ст. 296 КК такі особливо кваліфікуючі ознаки

¹ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 травня 2018 р. (справа №0427/7960/2012) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74687901> (дата звернення: 19.08.2019)

² Налуцишин В, Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): (автореф дис канд юрид наук, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2008) 5

хуліганства як вчинення хуліганства групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою. Такий законодавчий крок надасть можливість забезпечити диференціацію кримінальної відповідальності за групове хуліганство залежно від форми співучасті та врахувати ступінь суспільної небезпеки вчиненого групового злочину. Крім того, у п. 6 вищезгаданої постанови пленуму Верховного Суду України судам надано рекомендаційні роз'яснення щодо того, що якщо кваліфікація за ч. 2 ст. 296 КК проведена щодо дій осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою або організованою групою, це не виключає визнання зазначених обставин такими, що обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК). Наведене дискусійне положення свідчить додатковою підставою для внесення запропонованих нами доповнень до ч. 3 ст. 296 КК України, оскільки не відповідає принципу законності кримінально-правової кваліфікації. Зазначимо, що у тих випадках, коли суди встановлюють, що групове хуліганство вчинено у формах співучасті, визначених у ч. 2 ст. 28 або ч. 3 ст. 28 КК України та кваліфікація здійснена за ч. 2 ст. 296 КК, врахування форми співучасті має бути забезпечено при призначенні покарання з урахуванням суспільної небезпеки злочину. Водночас встановлення вчинення групового хуліганства, вчинених у формах, визначених у частинах 2 або 3 ст. 28 КК та одночасне врахування наявності таких форм співучасті як обставин, що обтяжують відповідальність фактично означає їх подвійне врахування, що суперечить принципу законності кримінально-правової кваліфікації.

Під час кваліфікації групового хуліганства важливим є визначення розмежувальних ознак між хуліганством та злочинами проти життя та здоров'я особи. Оскільки розмежування хуліганство інших злочинів здійснюється в залежності від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного та обставин учинення ним кримінально караних дій фактично відмежування здійснюється за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину.

Згідно з п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство» дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв, за-

подіянням тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи. Як хуліганство зазначені дії кваліфікують лише в тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом¹. Як показує судова практика, завдання удару, побоїв, легких тілесних ушкоджень при вчиненні хуліганських дій окремої додаткової кваліфікації за статтями розділу II Особливої частини КК України не потребує. Натомість завдання середньої тяжкості тілесного ушкодження, тяжкого тілесного ушкодження при вчиненні хуліганства підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів.

У багатьох випадках спірним моментом виступає наявність саме хуліганського мотиву при завданні тілесних ушкоджень, особливо у тих кримінальних провадженнях, коли хуліганські дії вчиняються із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 296 КК). Так, наприклад, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03.07.2019 р., здійснюючи перекваліфікацію фактично вчиненого засудженим з ч. 4 ст. 296 КК України на ч. 2 ст. 125 КК України зазначила, що: «для юридичної оцінки діяння за статтею 296 КК обов'язковим є поєднання ознак об'єктивної сторони цього злочину у виді грубого порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, і суб'єктивної сторони, зокрема, мотиву явної неповаги до суспільства. За відсутності відповідного мотиву, коли застосування насильства зумовлене неприязними стосунками з потерпілим і прагненням завдати шкоди конкретній особі з особистих спонукань, сам собою факт вчинення протиправних дій у громадському місці в присутності сторонніх

¹ Про судову практику у справах про хуліганство: постанова пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>. (дата звернення: 25.06.2019).

осіб не дає достатніх підстав для кваліфікації їх як хуліганства. Зміст і спрямованість протиправного діяння, що має істотне значення для його правової оцінки, в кожному конкретному випадку визначається виходячи з часу, місця, обстановки й інших обставин його вчинення, характеру дій винного, а також поведінки потерпілого і стосунків, що склалися між ними.

Судом встановлено, що відповідно до фактичних обставин цієї справи, зокрема показань потерпілого та свідків ОСОБА_3 та ОСОБА_4, ОСОБА_1 вистрілив у ОСОБА_2 на ґрунті особистого конфлікту, який виник між ними через поведінку засудженого відносно ОСОБА_3. Потерпілий безпосередньо перед пострілом у нього ударив ОСОБА_1 і завдав йому легких тілесних ушкоджень, що підтверджено висновком судово-медичної експертизи. Обстановка й обставини подій, динаміка їх розвитку й об'єктивні ознаки насильницької поведінки засудженого свідчать про те, що вона була зумовлена особистою неприязню до ОСОБА_2, яка виникла раптово через сварку у відповідь на агресивні дії потерпілого, прагненням помститися йому, а не бажанням протиставити себе суспільству і продемонструвати зневагу до загальноприйнятих норм і правил поведінки»¹.

Таким чином, наявність доведення іншого мотиву, ніж хуліганський, виключає застосування ст. 296 КК України незалежно від факту вчинення протиправних дій у громадському місці та в присутності сторонніх осіб, як ознак, що можуть самі по собі вказувати на наявність саме хуліганського мотиву.

Кваліфікація діянь за ч. 4 ст. 296 КК України, вчинених у співучасті, також має свої особливості. Відповідно до усталених правозастосовних роз'яснень судам слід враховувати, що при вчиненні хуліганства групою осіб за ч. 4 ст. 296 КК можуть бути кваліфіковані дії тих його учасників, які особисто застосували зброю або інший предмет, спеціально пристосований чи заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень, а також тих осіб, які хоча

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 р. (справа №288/1158/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245>. (дата звернення: 25.08.2019).

самі й не застосовували зазначених знарядь, але дали згоду чи в інший спосіб сприяли їх застосуванню іншими виконавцями цього злочину. При цьому зазначається, що якщо один з учасників злочину застосував такі знаряддя без відома інших, то відповідальність за ч. 4 ст. 296 КК має нести лише він.

Враховуючи наведене, правила кваліфікації співучасників хуліганства у випадку застосування зброї або іншого предмета, спеціально пристосованого чи задалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень залежно від фактичного виконання об'єктивної сторони складу злочину та обізнаності про наявність таких знарядь можуть бути такі: 1) у випадку застосування обома співучасниками зброї або іншого предмета, спеціально пристосованого чи задалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень – відповідальність настає за ч. 4 ст. 296 КК України; 2) у випадку застосування одним із співучасників таких знарядь за умови обізнаності іншого співучасника про їх наявність та його згоди на такі дії – відповідальність настає за ч. 4 ст. 296 КК України; 3) у випадку застосування одним із співучасників таких знарядь за умови обізнаності іншого співучасника про їх наявність та сприяння у їх застосуванні – відповідальність настає за ч. 4 ст. 296 КК України; 4) у випадку, якщо одному із співучасників не було відомо про наявність таких знарядь та намір їх застосувати іншим співучасником – ч. 2 ст. 296 та ч. 4 ст. 296 КК України відповідно.

Як показує судова практика, у таких випадках суди кваліфікують дії особи за ч. 4 ст. 296 КК України як хуліганство, вчинене групою осіб із застосуванням предмета, задалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. Так, Постановою колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19.04.2018 р. залишено без змін вирок суду, яким ОСОБА_2 засуджено за ч. 4 ст. 296 КК України. ОСОБА_2 визнано винним у вчиненні грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалося особливою зухвалістю, скоєного групою осіб із застосуванням предмета, задалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

Згідно з вироком ОСОБА_2 визнано винуватим у тому, що він у приміщенні магазину, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з хуліганських мотивів, грубо порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, проявляючи особливу зухвалість, висловлювався нецензурною лайкою на адресу продавця та відвідувачів магазину, погрожував фізичної розправою, і близько о 21:50 залишив майданчик, пообіцявши повернутися. Продовжуючи свої хуліганські дії, ОСОБА_2 взяв схожий на ніж предмет, після чого близько о 22:10 того ж дня повернувся на зазначений майданчик з невстановленою слідством особою. ОСОБА_2 підійшов до малознайомого йому ОСОБА_3, який сидів за столиком біля магазину, та умисно з хуліганських мотивів завдав йому удар в ділянку спини схожим на ніж предметом, в результаті чого останньому були заподіяні тілесні ушкодження, які належать до легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'ю потерпілого. Продовжуючи злочинні дії, спрямовані на грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, ОСОБА_2 і невстановлена слідством особа, який приєднався до нього, наздогнали ОСОБА_3, який тікав від них. ОСОБА_2 завдав останньому удар в спину, від якого потерпілий втратив рівновагу і впав на землю, після чого засуджений і невстановлений слідством чоловік завдали потерпілому кілька ударів ногами в спину та живіт. У результаті побиття ОСОБА_3 були заподіяні тілесні ушкодження, які належать до легких тілесних ушкоджень¹.

Засуджений вказував, що суд неправильно кваліфікував його дії як хуліганство, вчинене за обтяжуючих обставин, оскільки його дії за першим епізодом мають бути кваліфіковані як дрібне хуліганство, а за другим – спричинення легких тілесних ушкоджень через неприязні стосунки з потерпілим. Проте судом касаційної інстанції спростовано доводи потерпілого, оскільки характер, послідовність та спрямованість дій ОСОБА_2 були направлені на порушення

¹ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19 квітня 2018 р. справа № 209/1242/13-к: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73627860>. (дата звернення: 15.08.2019).

громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувалися особливою зухвалістю, що виражалася у прагненні показати свою зневагу до існуючих у суспільстві загально-визнаних правил і норм поведінки.

Слід зазначити, що за наявності багатоепізодних хуліганських дій, що містять проміжки у часі, сторона захисту часто посиляється на те, що у таких випадках слід кваліфікувати дії обвинувачених поєпізодно, в тому числі визнаючи окремі порушення громадського порядку як адміністративне правопорушення – дрібне хуліганство, а інші дії – як посягання на здоров'я потерпілого.

При розмежуванні хуліганства, в тому числі групового, необхідно враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини, зокрема викладені у рішенні цього міжнародного судового органу від 16.06.2016 р. у справі «Ігор Тарасов проти України». У цьому рішенні ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначено, що: «Нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави»¹.

За обставинами справи заявник 26.01.2002 р. брав участь у бійці в барі м. Севастополя, внаслідок якої працівники бару зазнали тілесних ушкоджень, а майну бару завдано шкоди. Працівники міліції доправили заявника та його товариша І. до відділу міліції. Заявника було затримано за вчинення адміністративного правопорушення «дрібне хуліганство». Суд наклав на нього стягнення у виді адміністративного арешту строком на п'ять діб. Згодом заявника було засуджено за ч. 4 ст. 296 КК України.

ЄСПЛ при розгляді цієї справи врахував, що з огляду на наявність у ст. 173 КУпАП стягнення у виді адміністративного арешту, розгляд справи заявника за ст. 173 КУпАП підпадає під поняття «кримінальне провадження» п. 1 ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції.

¹ Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804. (дата звернення: 28.08.2019)

ЄСПЛ зазначив, що обидва провадження на національному рівні стосувалися поведінки заявника в одному й тому ж місці в один і той же проміжок часу. Фактами, що стали підставою для першого притягнення до відповідальності за «дрібне хуліганство», були: а) використання нецензурної лексики щодо працівників бару, б) захоплення та розмахування дерев'яною ніжкою від стільця, в) погроза застосування фізичного насильства та г) ігнорування зауважень на свою адресу. Друге засудження за «хуліганство» розкрило нові відповідні факти, про які не згадувалось у першому випадку: завдання тілесних ушкоджень працівникам бару та заподіяння майнової шкоди власнику бару. Суд зазначає, що ці нові елементи також були складовими частинами тієї ж безперервної поведінки, яку лише частково було охарактеризовано під час першого засудження. Зокрема, як вбачається з другого засудження, заявник не тільки «схопив» дерев'яну ніжку від стільця та «розмахував» нею, але й використав цей предмет для завдання працівникам бару певних тілесних ушкоджень та заподіяння майнової шкоди власнику бару. Отже, перше засудження стосувалося деяких дій заявника, вчинених в рамках більш широкого безперервного діяння, охопленого тим самим злочинним наміром заявника. Крім цього, друге притягнення заявника до відповідальності також стосувалося використання ним нецензурної лексики, яке було складовою частиною злочинної поведінки заявника у другій справі¹.

ЄСПЛ дійшов висновку, що відповідно до положень Конвенції, обидва провадження були кримінальними і з цього випливає, що національні органи влади продублювали кримінальні провадження, які стосувалися одних і тих самих фактів, у порушення принципу *ne bis in idem*.

З огляду на наведене, правові позиції ЄСПЛ слід враховувати при кваліфікації багатоепізодних діянь, які вчиняються з хуліганським мотивом, в тому числі і у випадках вчинення групового хуліганства. Крім цього, з огляду на відсутність змін до ст. 173 КУпАП,

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Тарасов проти України від 16 червня 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b63. (дата звернення: 17.08.2019).

пов'язаних із запровадженням кримінальних проступків, з метою унеможливлення повторення подібних порушень вимог Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини пропонуємо виключити із ст. 173 КУпАП можливість застосування стягнення у виді адміністративного арешту, оскільки саме за критерієм тяжкості такого стягнення (позбавлення свободи) ЄСПЛ відносить таке адміністративне правопорушення як дрібне хуліганство до різновиду кримінального правопорушення.

Висновки. Таким чином на підставі вищевикладеного слід запропонувати внести доповнення до ст. 296 КК України шляхом диференціації кримінальної відповідальності за групове хуліганство у таких формах співучасті, як «група осіб за попередньою змовою» та «організована група». Це дозволить під час здійснення кримінально-правової кваліфікації групового хуліганства визначати форму співучасті на основі ознак, визначених у ст. 28 КК України, які матимуть кримінально-правове значення. Крім цього, правильне визначення форми взаємодії співучасників дасть можливість забезпечити належну кваліфікацію дій усіх співучасників групового хуліганства у випадку застосування одним із них зброї або іншого предмета, спеціально пристосованого чи заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень залежно від фактичного виконання об'єктивної сторони складу злочину та обізнаності про наявність таких знарядь.

REFERENCES

Перелік юридичних документів

Законодавство

1. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804. (дата звернення: 28.08.2019).

Справи

2. Про судову практику у справах про хуліганство: постанова пленуму Верховного Суду України № 10 від 22.12.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>. (дата звернення: 25.06.2019).

3. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 листопада 2018 р. спра-

ва № 715/19/17/. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78111145>. (дата звернення: 20.07.2019).

4. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 травня 2018 р. (справа № 0427/7960/2012) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74687901> (дата звернення: 19.08.2019).

5. Про судову практику у справах про хуліганство: постанова пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>. (дата звернення: 25.06.2019).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 р. (справа № 288/1158/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245>. (дата звернення: 25.08.2019).

7. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19 квітня 2018 р. справа № 209/1242/13-к: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73627860>. (дата звернення: 15.08.2019).

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Тарасов проти України від 16 червня 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b63. (дата звернення: 17.08.2019).

Бібліографія

Автореферати дисертацій

1. Налуцишин В, Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) (автореф дис канд юрид наук, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2008)

List of legal documents

Legislation

1. Protokol № 7 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804. (in Ukrainian)

Cases

2. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khulihanstvo: postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 10 vid 22.12.2006 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06> (in Ukrainian)

3. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 20 lystopada 2018 r. sprava № 715/19/17/. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78111145> (in Ukrainian)

4. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 22 travnia 2018 r. (sprava № 0427/7960/2012) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74687901> (in Ukrainian)

5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khulihanstvo: postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 22.12.2006 r. № 10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06> (in Ukrainian)

6. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 03 lypnia 2019 r. (sprava № 288/1158/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245> (in Ukrainian)

7. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 19 kvitnia 2018 r. sprava № 209/1242/13-k: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73627860> (in Ukrainian)

9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Tarasov proty Ukrainy vid 16 chervnia 2016 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b63 (in Ukrainian)

Bibliography

Thesis abstract

1. Nalutsyshyn V, Kryminalna vidpovidalnist za khulihanstvo (st. 296 KK Ukrainy) [Criminal liability for disorderly conduct (Article 296 of the Criminal Code of Ukraine)] (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka, 2008) (in Ukrainian)

Пономаренко В. В. Окремі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації за групове хуліганство

У статті розглядаються проблемні питання кримінально-правової кваліфікації групового хуліганства. На основі аналізу судової практики Верховного Суду в частині встановлення змісту обов'язкових ознак складу злочину «хуліганство» та відповідальності за групові прояви його вчинення, випадків перекваліфікації злочинів судом касаційної інстанції зроблено висновок, що під час здійснення кримінально-правової кваліфікації групового хуліганства таким визнається вчинення злочину групою осіб згідно з диспозицією ч. 2 ст. 296 KK України. При цьому не враховуються ознаки співучасті у складі групи осіб за попередньою змовою, що знівелює у таких випадках розмежувальні ознаки розмежування різних видів співучасті, закріплені у ст. 28 KK України. Запропоновано внести доповнення до ст. 296 KK України шляхом диференціації кримінальної відповідальності за групове хуліганство у таких формах співучасті, як «група осіб за попередньою змовою» та «організована група». Це дозволить під час здійснення кримінально-правової кваліфікації групового хуліганства визначати форму співучасті на основі ознак, визначених у ст. 28 KK України, які матимуть кримінально-правове значення. Крім цього, правильне визначення форми взаємодії співучасників дасть можливість забезпечити належну кваліфікацію дій усіх співучасників групового хуліганства у випадку застосування одним із них зброї або іншого предмета, спеціально пристосованого чи заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних

ушкоджень в залежності від фактичного виконання об'єктивної сторони складу злочину та обізнаності про наявність таких знарядь.

З метою дотримання принципу *ne bis in idem* доведено доцільність виключити із ст. 173 КУпАП стягнення у виді адміністративного арешту.

Ключові слова: групове хуліганство, група осіб, група осіб за попередньою змовою, організована група, кримінально-правова кваліфікація, хуліганський мотив.

Пономаренко В. В. Отдельные проблемные вопросы уголовно-правовой квалификации за групповое хулиганство

В статье рассматриваются проблемные вопросы уголовно-правовой квалификации группового хулиганства. На основе анализа судебной практики Верховного Суда в части установления содержания обязательных признаков состава преступления «хулиганство» и ответственности за групповые проявления его совершения, случаев перекалфикации преступлений судом кассационной инстанции сделан вывод, что при осуществлении уголовно-правовой квалификации группового хулиганства таким признается совершение преступления группой лиц по диспозиции ч. 2 ст. 296 УК Украины. При этом не учитываются признаки соучастия в составе группы лиц по предварительному сговору, что нивелирует в таких случаях разграничительные признаки разграничения различных видов соучастия, закрепленные в ст. 28 УК Украины. Предложено внести дополнения в ст. 296 УК Украины путем дифференциации уголовной ответственности за групповое хулиганство в таких формах соучастия, как «группа лиц по предварительному сговору» и «организованная группа». Это позволит при осуществлении уголовно-правовой квалификации группового хулиганства определять форму соучастия на основе признаков, определенных в ст. 28 УК Украины, которые будут иметь уголовно-правовое значение. Кроме этого, правильное определение формы взаимодействия соучастников позволит обеспечить надлежащую квалификацию действий всех соучастников группового хулиганства в случае применения одной из них оружия или другого предмета, специально приспособленного или заранее заготовленного для нанесения телесных повреждений в зависимости от фактического выполнения объективной стороны состава преступления и осведомленности о наличии таких орудий.

В целях соблюдения принципа *ne bis in idem* доказана целесообразность исключить из ст. 173 КВоАП взыскание в виде административного ареста.

Ключевые слова: групповое хулиганство, группа лиц, группа лиц по предварительному сговору, организованная группа, уголовно-правовая квалификация, хулиганский мотив.

Ponomarenko V. V. Some problematic issues of criminal qualification for group hooliganism

The article deals with the problematic issues of criminal qualification of group hooliganism. Based on the analysis of the case law of the Supreme Court in the part of

establishing the content of mandatory features of the crime of «hooliganism» and responsibility for group manifestations of its commission, cases of retraining of crimes by the court of cassation instance made the conclusion, that during the criminal qualification of group hooliganism such is recognized as a crime by a group of persons according to the disposition of Part 2 of Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine. This does not take into account the signs of complicity in the group of persons by prior agreement, which offset in such cases the demarcation signs of the different types of complicity, enshrined in Art. 28 of the Criminal Code of Ukraine. It is proposed to amend Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine by differentiating criminal liability for group hooliganism in such forms of complicity as «group of persons by prior conspiracy» and «organized group». This will allow during the criminal qualification of group hooliganism to determine the form of complicity on the basis of the features defined in Art. 28 of the Criminal Code of Ukraine, which will have criminal legal value. In addition, the correct determination of the form of interaction of accomplices will allow to ensure the proper qualification of the actions of all accomplices of group hooliganism in the case of the use of one of them weapons or other object, specially adapted or pre-prepared for personal injury, depending on the actual performance of the objective side of the crime and awareness of such tools.

In order to comply with the ne bis in idem principle, it has been proved expedient to exclude from Art. 173 Administrative Code penalty of Administrative Arrest.

Key words: *group hooliganism, group of persons, group of persons by prior conspiracy, organized group, criminal qualification, hooligan motive.*

**ХАРАКТЕРИСТИКА КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ
НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ
ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ
ІНФОРМАЦІЇ (ст. 359 КК УКРАЇНИ)**

А. О. Хлопов, аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Постановка проблеми. Ефективне впровадження законодавчих ініціатив неможливе без дослідження кількісних та якісних показників функціонування правових інститутів. Кримінально-правові норми, що стоять на варті прав і свобод громадян потребують виважених та обґрунтованих змін. Одним із наріжних каменів нині діючого Кримінального кодексу України (далі – КК України) є сфера незаконного поведження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації (далі – СТЗНОІ). З моменту внесення ст. 359 КК України до Кодексу вона піддавалася декільком принциповим змінам та доповненням, що втім породило більше питань, ніж відповідей. Дослідження статистичних даних дає змогу оцінити вплив норм, передбачених ст. 359 КК України, на суспільні відносини, виявити дефектні позиції закону та отримати корисні результати, що позитивно сприятимуть на рівень захищеності громадян від незаконного втручання у приватне життя та створять умови для протидії злочинності в означеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні дослідження кількісних і якісних показників злочинності були предметом наукових пошуків таких дослідників: А. М. Бабенко, В. М. Бесчастний, О. А. Георгу, Т. О. Давидова, В. П. Качуровська, Г. С. Поліщук,

А. В. Савчук, М. І. Фіалка, О. М. Храмцов, С. В. Черкасов та ін. Поодинокими аспектами статистичного аналізу в сфері незаконного поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації присвятили свої праці окремі науковці, зокрема: В. Я. Бондаренко, В. І. Возний, М. Г. Гапієнко, О. О. Дудоров, Б. Є. Драп'ятий, Б. Д. Леонов, І. В. Логінов, М. І. Цимбал, Т. В. Лутак, проте ґрунтовного дослідження кількісних та якісних показників злочинності, передбаченої ст. 359 КК України, фактично не проводилося, а нечисленні наукові роботи не задовольняють сучасних вимог і потребують нового погляду, спираючись на дані офіційної статистики та звітності останніх років, з метою виявлення існуючих та сплячих проблем, отримання реальних результатів для впровадження в кримінально-правову, процесуальну та наукову діяльність.

Метою статті є дослідити офіційну статистику та звітність Державної судової адміністрації України та Генеральної прокуратури України щодо злочинів, передбачених ст. 359 КК України, за останні роки. Проаналізувати причини її коливань, окреслити основні показники та визначити основні характеристики злочинності та соціально-демографічні ознаки структури засуджених у сфері незаконного поводження зі СТЗНОІ.

Виклад основного матеріалу. Включена у 2001 році до КК України ст. 359 мала врегулювати встановлений порядок поводження зі СТЗНОІ на рівні кримінально-правової норми та підкреслити виключне право держави на використання цих засобів у оперативнорозшуковій діяльності. Проте внесення окремих змін і доповнень не дало в повній мірі досягти правової визначеності в означеній сфері та успішно протидіяти злочинним проявам. Більше того, збудували лабіринт невизначеності та фрагментарності законодавства, заплутаність правового регулювання якого у купі з розмитістю ознак віднесення засобів до СТЗНОІ не зменшила рівень злочинності, навпаки, сприяла погіршенню правової матерії та перегляду практиками позицій щодо задекларованої та реально властивої цьому злочину тяжкості суспільної небезпеки, що мала наслідком призначення штрафів у мінімально визначеного санкцією розмірі або звільнених осіб від відповідальності.

За розрахунками експертів, кількість зареєстрованих у світі злочинів у середньому зростає на 5% щороку. Причиною є прорахунки та недостатньо компетентна робота правоохоронних органів, що призводить до безкарності винних у вчиненні злочинів; недостатня спроможність правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності¹.

Згідно з доктриною злочинність – мінливе, динамічне, суспільно небезпечне явище, яке потребує постійного поточного всебічного моніторингу, що надає можливість державі і суспільству мати уявлення про масштаби і особливості проявів злочинності. Моніторинг первинної про них інформації здійснюється за допомогою кількісно-якісних показників злочинності².

Кількісні характеристики, з одного боку, відображають стан такого явища, як злочинність, а з другого, орієнтують державу та суспільство на розробку і впровадження адекватних заходів протидії цьому явищу³. За даними Генеральної прокуратури України з 2013 по 2019 р. було обліковано 492 кримінальних правопорушення за ст. 359 КК України, досудове розслідування у яких здійснювалося органами Служби безпеки України (далі – СБ України). У розрізі років цифри виглядають таким чином: у 2013 р. – 179, у 2014 р. – 68, у 2015 р. – 44, у 2016 р. – 66, у 2017 р. – 74, у 2018 р. – 61⁴. Вказану тенденцію злочинів детально ілюструє рис. 1, згідно з яким на 2013 рік припадає абсолютний пік облікованих правопорушень, який у наступних роках стабілізується. На вказану динаміку значною мірою вплинули зміни процесуального законодав-

¹ Міщенко Н, Тарасова К, 'Статистичний аналіз рівня злочинності в Україні. Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень' (2018) випуск 4 частина 1 Збірник наукових студентських праць 163

² Голіні В, Головкіна Б, (ред) *Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник* (Право, 2014) 56

³ Храмов О, 'Рівень, структура та тенденції поширення кримінального насильства в Україні' (2015) Випуск 20 Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право» 147

⁴ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень-грудень 2013–2018 рр.: статистична інформація Генеральної прокуратури України (Генеральна прокуратура України) <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>>

ства, якими внесено зміни до порядку прийняття та фіксації заяв про вчинені злочини та реагування на них з боку правоохоронних органів.

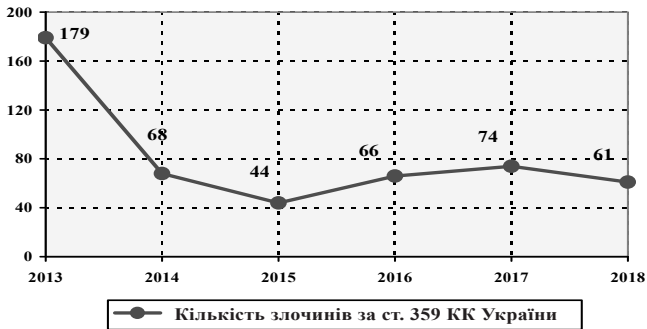

Рис 1. Кількість облікованих Службою безпеки України злочинів, передбачених ст. 359 КК України за 2013–2018 рр.
(за даними Генеральної прокуратури України)

Слід зауважити, що інтерпретація отриманих даних вимагає врахування фактору скорочення території обліку злочинів, до якої з другого кварталу 2014 року не потрапляють Автономна Республіка Крим та окремі райони Донецької і Луганської областей, тимчасово непідконтрольні українській владі¹. У відсотковому відношенні показники в питомій вазі від загальної кількості кримінальних справ за ст. 359 КК України за весь досліджуваний період розподілилися таким чином: 2013 р. – 36,38%, 2014 р. – 13,82%, 2015 р. – 8,94%, 2016 р. – 13,41%, 2017 р. – 15,05%, 2018 р. – 12,40%. З отриманих результатів вбачається тримання показників починаючи з 2014 р. практично на одному рівні, що в цілому вказує на стабілізацію рівня злочинності у сфері незаконного поводження зі СТЗНОІ, яка простежується в останні 5 років, не дивлячись на бурхливий розвиток науково-технічної думки та непослідовність законодавства.

¹ Бесчастний В, 'Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні' (2017) 1 Підприємництво, господарство і право 208

При цьому слід враховувати латентність, відомості щодо якої відсутні, а статистика майже не ведеться, однак достеменно відомо, що вона значно перевищує вказані показники кількості офіційно зареєстрованих злочинів. Як зазначає В. Ф. Оболенцев за оцінками міжнародних дослідників, їх обсяг визначається на рівні 60% від усієї чисельності вчинених посягань¹.

Аналізуючи темпи приросту (зниження), слід завжди звертати увагу не тільки на процентні показники, а й на величину абсолютного приросту (зниження), оскільки один і той самий темп може виражатися в різних абсолютних величинах залежно від абсолютного рівня, з яким цей приріст (зниження) порівнюється². Тож повертаючись до офіційних даних Генеральної прокуратури України загальна кількість кримінальних правопорушень облікованих СБ України за період 2013–2019 рр. складає 21916 кримінальних правопорушень, з яких: у 2018 р. – 6700, у 2017 р. – 3622, у 2016 р. – 3648, у 2015 р. – 2726, у 2014 р. – 3650, у 2013 р. – 1570³. З огляду на наведений вище графік у середньому на ст. 359 КК України припадає близько 2,23% від загальної кількості облікованих СБ України злочинів. Показовою є ситуація у розрізі років: 2013 р. – 11,40%, 2014 р. – 1,86%, 2015 р. – 1,61%, 2016 р. – 1,86%, 2017 р. – 2,04%, 2018 р. – 0,91%. За шість років питома вага облікованих злочинів за незаконне поводження з СТЗНОІ зменшилася майже в 12 разів. Це відбулося внаслідок деякого зменшення справ за ст. 359 КК України та збільшення облікованих злочинів підслідних оперативним підрозділам СБ України за іншими категоріями.

Досліджуючи зазначені дані, можна простежити декілька витків кратного збільшення кількості облікованих СБ України кримінальних правопорушень, що припадають на 2014 р. (збільшення в 2,3

¹ Оболенцев В, *Латентна злочинність: проблеми теорії і практики попередження* (Видавець СПД ФО Вапнярчук М Н, 2005) 4

² Сміяна Л, Нікітіна Ю, *Кримінологія: підручник* (Національна академія управління, 2010) 36

³ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень-грудень 2013–2018 рр.: статистична інформація Генеральної прокуратури України (Генеральна прокуратура України) <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>>

рази порівняно з 2013 р.) та 2018 р. (збільшення в 1,85 разу порівняно з 2017 р.), а у цілому у порівнянні з показниками 2013 р. та 2018 р. кількість правопорушень виросла майже в 4,3 рази. Стрімкий стрибок, що відбувся у 2014 р., пояснюється значним збільшенням показників облікованих злочинів по розділах I «Злочини проти основ національної безпеки України» – 435, проти 6 у 2013 р. та IX «Злочини проти громадської безпеки» – 1672 проти 2 у 2013 р. Зворотна ситуація за 2018 р., де збільшення відбулося за рахунок злочинів, передбачених розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» – 2467, проти 276 у 2017 р. та розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» – 612, проти 75 у 2017 р.

Показовою виглядає статистика закритих кримінальних правопорушень за ст. 359 КК України, згідно з якою загалом закрито 281 провадження, що становить 54,11 % від облікованих за розглянутий період. Фактично кожне друге провадження було закрито на підставі однієї з ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України. У розрізі років ситуація така: 2013 р. – 194 (більше ніж обліковано у звітному році), 2014 р. – 37, 2015 р. – 22, 2016 р. – 11, 2017 р. – 8, 2018 р. – 9¹. Вбачається тенденція поступового зменшення кількості закритих проваджень, що може говорити, з одного боку, про підвищення якості слідства, з другого – у купі зі зменшенням кількості облікованих злочинів щодо незаконного поводження з СТЗНОІ на загальне зменшення злочинності у цій сфері. Статистика 2013 р., на яку припадає 69,03 % закритих справ за весь період, вказує на труднощі, з якими здійснювався перехід до нового процесуального законодавства.

Звертаючись до звітності Державної судової адміністрації України, доцільно почати аналіз з 2010 р., коли до ст. 359 КК України були внесені зміни, що розширили коло незаконних діянь, визнавши незаконним придбання та збут СТЗНОІ та посиливши відповідаль-

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень-грудень 2013–2018 рр.: статистична інформація Генеральної прокуратури України (Генеральна прокуратура України) <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>>

ність. У період 2010–2018 рр. загальна кількість осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили, становила 438 осіб, з них: на ч. 1 ст. 359 КК України припадає 303 особи та 135 осіб на ч. 2 вказаної статті¹, що демонструє рис. 2.

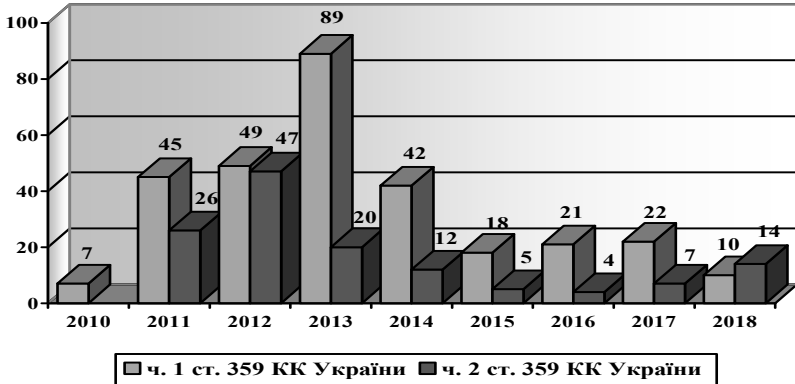

Рис. 2. Кількість осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили за період 2010–2018 рр.

(за даними Державної судової адміністрації України)

Кількісні показники вказують на хвилеподібність практики за ст. 359 КК України з постійним зростанням до 2013 р., на який припадає пік (109 осіб) з послідуєчим спадом та вирівнюванням показників, починаючи з 2015 р. Т. В. Лутак зазначає, що в останні роки ст. 359 КК України перестала бути «мертвою», адже низку справ за цією статтею доведено до стадії винесення обвинувального вироку. Провадження по них ускладнюється як відсутністю усталеної кримінально-правової доктрини в цій сфері, так і складнощами із проведенням експертними підрозділами експертизи щодо належності

¹ Звіти Державної судової адміністрації України за формами №6 «Про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» за 2010–2018 рр. (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/>

засобів до СТЗНОІ¹. З позицією можна погодитися лише частково із огляду на відсутність практики за ч. 3 ст. 359 КК України, проте у розрізі частин 1 та 2 вказане твердження можна характеризувати щонайменше як досить сміливе з огляду на те, що в період 2013–2018 рр. було вручено підозру 270 особам та направлено до суду 248 обвинувальних актів, тож позиції щодо наближеної практики до нуля є дещо перебільшеними.

Розгляд структури призначених покарань констатує домінування штрафу, який застосовувався в переважній більшості випадків 239 разів, що складає 66,57% в загальному масиві всіх покарань. Такий стан справ дозволяє стверджувати про завищення законодавцем рівня суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 359 КК України, та як наслідок реакції судових органів, які віддають перевагу застосуванню менш обтяжливих видів покарань. Вказану тенденцію простежив і В. Я. Бондаренко, який зазначив, що покарання у виді позбавлення волі, якщо і призначаються, то суд у подальшому звільняє особу від відбування цього покарання на підставі ст. 75 КК України (94% випадків). Статистика переконливо доводить, що суди не вважають ці злочини такими, що становлять велику суспільну небезпеку, тому і вироки виносять із подальшим звільненням від відбування покарання у виді позбавлення волі або штраф у незначному розмірі².

Штраф вважається найбільш м'яким видом покарання, з нього починається система кримінальних покарань, встановлена ст. 51 КК України. Сучасна кримінальна наука вбачає у ньому реальну альтернативу найбільш суворому виду – позбавленню волі. Українське суспільство та держава усвідомлюють, більш того, досягли взаємного розуміння з приводу необхідності роз-

¹ Лутак Т, 'Кримінально-правові аспекти незаконного поводження із спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації' (автореф дис канд юрид наук Харків нац ун-т внутр справ, 2017) 14

² Бондаренко В, 'Кримінальна відповідальність за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України' (автореф дис канд юрид наук Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016) 16

ширення сфери застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі¹. Окрім цього, на фоні зменшення доходів громадян, штраф є не менш ефективним й обтяжливим покаранням. Більше того, він забезпечує, з одного боку, надходження до державного бюджету й заощаджує кошти на утримання кримінально-виправних закладів, з другого – впливає на особу через застосування майнових обмежень, що стимулює особу до пошуку законних засобів заробітку. Такий підхід не тільки позитивно впливає на рівень соціалізації особи, а і певним чином превентивно попереджує вчинення нових злочинів.

Повна характеристика покарань у розрізі окремих частин ст. 359 КК України виглядає таким чином: за ч. 1 штраф застосовувався 219 разів (97,33% від усіх покарань за цією частиною), до позбавлення волі було засуджено 3 особи (1 особа на строк покарання 1 рік та 2 особи на строк від 1 до 2 років), 2 особи засуджено до обмеження волі та 1 особу до арешту, а за ч. 2 до штрафу зверталися 20 разів (52,63% від усіх покарань за цією частиною), до позбавлення волі було засуджено 18 осіб (3 особи на строк від 1 до 2 років, 2 особи на строк від 2 до 3 років та 13 осіб на строк від 3 до 5 років). Стаття 359 КК України характеризується значною кількістю осіб, звільнених від покарання з випробуванням у період 2010–2018 рр., яке було поширено на 123 осіб, що відповідає 31,30% від усієї кількості засуджених (28 осіб за ч. 1 ст. 359 КК України та 95 осіб за ч. 2), що ілюструє рис. 3. При цьому 7 осіб, засуджених за ч. 1 ст. 359 КК України, звільнено по амністії².

¹ Павликівський В, 'Штраф та його ефективність у попередженні злочинних посягань на свободу журналістської діяльності' (2016) 3(14) Вісник Кримінологічної асоціації України 58–9

² Звіти Державної судової адміністрації України за формами №6 «Про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» за 2010–2018 рр. (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/>

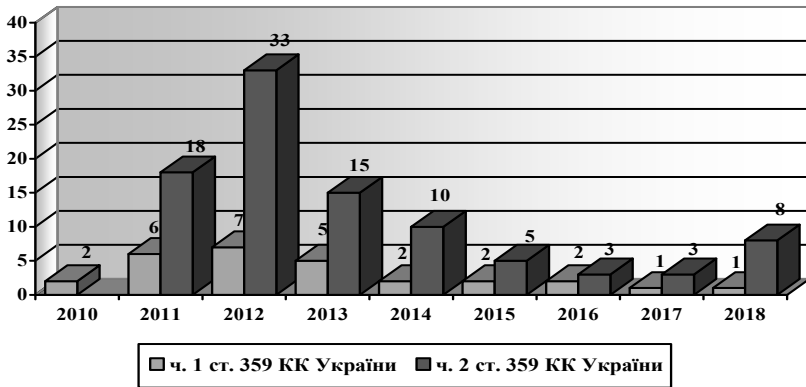

Рис. 3. Кількість осіб, звільнених від покарання з випробуванням за період 2010–2018 рр.

(за даними Державної судової адміністрації України)

Аналіз кількісних і якісних показників не буде повним без характеристики соціально-демографічних ознак структури засуджених. Можна зазначити, що з 393 засуджених – 375 чоловіків (95,42%), серед них 383 складають громадяни України (97,45%). Основний криміногенний вік припадає на осіб від 30 до 50 років – 52,15%, на наступну вікову групу від 25 до 30 років припадає значно менше – 24,68%. У розрізі ч. 1 ст. 359 КК України вікові пропорції за кількістю осіб розподілилися таким чином: від 30 до 50 років – 142 особи, від 25 до 30 років – 55 осіб, від 18 до 25 років – 42 особи, від 50 до 65 років – 20 осіб та від 65 років і старше – 1 особа, а за ч. 2 цієї ст. від 30 до 50 років – 63 особи, від 25 до 30 років – 42 особи, від 18 до 25 років – 22 особи та від 50 до 65 років – 6 осіб. Більшість осіб на момент вчинення злочину мали повну вищу освіту – 41,98%, а за родом занять більшість сегменту припадає на працевдатних, які не працювали і не навчалися – 41,98%, приватних підприємців – 20,10%¹. У розрізі частин 1–2 ст. 359 КК України структуру освіти показує таблиця 1.

¹ Звіти Державної судової адміністрації України за формами №7 «Звіт про склад засуджених» за 2010–2018 рр (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/>

Таблиця 1

Рівень освіти осіб на час вчинення злочинів
(за даними Державної судової адміністрації України)

№ з/п	Освіта	ч. 1 ст. 359 КК України	ч. 2 ст. 359 КК України
		Кількість осіб	
1	Повна вища	106	59
2	Базова вища	22	12
3	Професійно-технічна	58	30
4	Повна загальна середня	61	30
5	Базова загальна середня	12	2
6	Початкова загальна	1	–

Характерною кримінально-правовою рисою цього злочину варто відзначити достатньо низький рівень рецидиву. Судимості на момент вчинення злочину не мали 97,46% засуджених за цією статтею.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід виділити декілька принципів позицій:

1. Починаючи з 2013 р. простежується тенденція до зменшення облікованих кримінальних правопорушень у сфері незаконного поводження з СТЗНОІ, яка протягом останніх декількох років тримається практично на одному рівні в абсолютному виразі та показуючи тенденцію до зменшення у відсотковому відношенні до кількості всіх облікованих СБ України справ.

2. Внесені у 2010 р. до ст. 359 КК України зміни та прийняття нового КПК України 2012 р. значною мірою поживало практику, збільшивши кількісні та якісні показники, що простежується в проаналізованій статистиці та звітності. При цьому вже з 2014 р. простежується вироблення єдиних підходів до праворозуміння та тожність рішень, ухвалених судами.

3. Злочин, передбачений ст. 359 КК України, не визнається судами таким, що несе високу суспільну небезпеку, у зв'язку з чим судді надають перевагу застосуванню штрафу як одного з менш обтяжливих покарань.

4. Соціально-демографічні ознаки структури засуджених вказують, що найбільшу схильність до вчинення злочинів, передбачених ст. 359 КК України, мають чоловіки, громадяни України у віці від 30 до 50 років, що мають повну вищу освіту, не працюють та не навчаються.

У сукупності напрошується висновок про наявну ситуацію штучного завищення суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 359 КК України. Невідповідність окремих приписів права сучасним реаліям та суспільним відносинам створює ситуацію, коли судові та правоохоронні органи не визнають за цим злочином великої суспільної небезпеки, що призводить до значної кількості закритих кримінальних проваджень і призначення покарань у межах мінімально передбаченої санкцією статті. Отримані дані показують існуючий стан криміногенної ситуації в країні, що склалася в останні роки у сфері незаконного поводження із СТЗНОІ та може використовуватися в межах кримінологічного супроводу протидії злочинності в означеній сфері й перегляду рівня суспільної небезпеки цього злочину на рівні закону.

REFERENCES

Бібліографія

Книги з автором

1. Оболенцев В, *Латентна злочинність: проблеми теорії і практики попередження* (Видавець СПД ФО Вапнярчук М Н, 2005)

Книги за редакцією

2. Голіни В, Головкина Б, (ред) *Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник* (Право, 2014)

3. Сміяна Л, Нікітіна Ю, *Кримінологія: підручник* (Національна академія управління, 2010)

Статті з журналів

4. Бесчастний В, 'Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні' (2017) 1 Підприємництво, господарство і право 207

5. Міщенко Н, Тарасова К, 'Статистичний аналіз рівня злочинності в Україні. Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень' (2018) випуск 4 частина 1 Збірник наукових студентських праць 162

6. Павликівський В, 'Штраф та його ефективність у попередженні злочинних посягань на свободу журналістської діяльності' (2016) 3(14) Вісник Кримінологічної асоціації України 56

7. Храмцов О, 'Рівень, структура та тенденції поширення кримінального насильства в Україні' (2015) Випуск 20 Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право» 147

Автореферати дисертацій

8. Бондаренко В, 'Кримінальна відповідальність за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації за кримінальним правом України' (автореф дис канд юрид наук Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016)

9. Лутак Т, 'Кримінально-правові аспекти незаконного поводження із спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації' (автореф дис канд юрид наук Харків нац ун-т внутр справ, 2017)

Веб-сайти

10. Звіти Державної судової адміністрації України за формами №6 «Про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» за 2010–2018 рр. (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/> дата звернення 10.06.2019

11. Звіти Державної судової адміністрації України за формами №7 «Звіт про склад засуджених» за 2010–2018 рр. (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/> дата звернення 10.06.2019

12. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень-грудень 2013–2018 рр.: статистична інформація Генеральної прокуратури України (Генеральна прокуратура України) <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>> дата звернення 10.06.2019

Bibliography

Authored books

1. Obolentsev V, Latentna zlochynnist: problemy teorii i praktyky poperedzhennia [Latent crime: problems of prevention theory and practice] (Vydavets SPD FO Vapniarchuk M N, 2005) (in Ukrainian)

Edited books

2. Holiny V, Holovkina B, (red) Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyvya chastyny: pidruchnyk [Criminology: General and Special: a textbook] (Pravo, 2014) (in Ukrainian)

3. Smiiana L, Nikitina Yu, Kryminolohiia: pidruchnyk [Criminology: a textbook] (Natsionalna akademiia upravlinnia, 2010) (in Ukrainian)

Journal articles

4. Beschastnyi V, 'Kryminolohichniy analiz stanu zlochynnosti v Ukraini' [Criminological analysis of crime in Ukraine] (2017) 1 *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* 207(in Ukrainian)

5. Mishchenko N, Tarasova K, 'Statystychnyi analiz rivnia zlochynnosti v Ukraini. Statystyka – instrument sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen' [Statistical analysis of crime rates in Ukraine. Statistics – a tool for socio-economic research] (2018) vypusk 4 chastyna 1 *Zbirnyk naukovykh studentskykh prats* 162(in Ukrainian)

6. Pavlykivskiy V, 'Shtraf ta yoho efektyvnist u poperedzhenni zlochynnykh posiahan na svobodu zhurnalistskoi diialnosti' [The fine and its effectiveness in preventing criminal assaults on journalistic freedom] (2016) 3(14) *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy* 56(in Ukrainian)

7. Khrantsov O, 'Riven, struktura ta tendentsii poshyrennia kryminalnoho nasylstva v Ukraini' [Level, structure and trends of criminal violence in Ukraine] (2015) Vypusk 20 *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Pravo»* 147(in Ukrainian)

Thesis abstract

8. Bondarenko V, 'Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne povodzhennia zi spetsialnymi tekhnichnymi zasobamy nehlasnoho otrymannia informatsii za kryminalnym pravom Ukrainy' [Criminal liability for unlawful handling of special technical means of unlawful obtaining of information under criminal law of Ukraine] (avtoref dys kand yuryd nauk Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2016) (in Ukrainian)

9. Lutak T, 'Kryminalno-pravovi aspekty nezakonnoho povodzhennia iz spetsialnymi tekhnichnymi zasobamy nehlasnoho otrymannia informatsii' [Criminal legal aspects of the illicit handling of special technical means of silent retrieval of information] (avtoref dys kand yuryd nauk Kharkiv nats un-t vnutr sprav, 2017) (in Ukrainian)

Websites

10. Zvity Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy za formamy №6 «Pro kilkist osib, zasudzhenykh, vypravdanykh, spravy shchodo yakykh zakryto, neosudnykh, do yakykh zastosovano prymusovi zakhody medychnoho kharakteru ta vydy kryminalnoho pokarannia» za 2010–2018 rr. [Reports of the State Judicial Administration of Ukraine in Forms No. 6 «On the number of persons convicted, acquitted, closed cases, non-convicts, to whom compulsory medical measures and types of criminal penalties were applied» for 2010–2018.] (Sudova vlada Ukrainy) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/>(in Ukrainian)

11. Zvity Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy za formamy №7 «Zvit pro sklad zasudzhenykh» za 2010–2018 rr [Reports of the State Judicial Administration of Ukraine in Forms 7 of the Report on the Composition of Sentenced Persons for 2010–2018] (Sudova vlada Ukrainy) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/>(in Ukrainian)

12. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za sichen-hruden 2013–2018 rr.: statystychna informatsiia Heneralnoi prokuratury Ukrainy [On registered criminal offenses and results of their pre-trial investigation for January–December 2013–2018: statistical information of the Prosecutor General’s Office of Ukraine] (Heneralna prokuratura Ukrainy) <<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>>(in Ukrainian)

Хлопов А. О. Характеристика кількісних та якісних показників незаконного поведження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації (ст. 359 КК України)

Стаття присвячена питанню кількісних та якісних показників злочинності у сфері незаконного поведження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. Зроблено чи не вперше детальний огляд існуючих показників за ст. 359 КК України, наглядно проілюстровано найбільш значимі цифри та надано розгорнуті коментарі за отриманими даними.

У статті проаналізовано офіційну статистику та звітність Державної судової адміністрації України за період 2010–2018 рр. та Генеральної прокуратури України за 2013–2018 рр. щодо злочинів, пов’язаних із незаконним поведженням зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації, передбачених ст. 359 КК України. Досліджено статистичні дані кількісних показників за облікованими справами, що перебувають у Службі безпеки України, по всіх злочинах в цілому та окремо за ст. 359 КК України, звернено увагу на амплітуду коливань кількості облікованих правопорушень в окремі роки та причини цього явища. Простежено кількість засуджених і виправданих осіб, структуру застосовуваних покарань та їх видів, проаналізовано окремі соціально-демографічні ознаки структури засуджених, таких як: громадянство, стать, вік, освіта, рід занять тощо.

Отримані результати дозволяють скласти цілісне уявлення про стан криміногенної ситуації у сфері незаконного поведження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації та створити передумови протидії злочинності й удосконалення кримінального законодавства у вказаній сфері суспільних відносин.

Ключові слова: аналіз, статистика, динаміка, злочинність, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, особа злочинця.

Хлопов А. А. Характеристика количественных и качественных показателей незаконного обращения со специальными техническими средствами негласного получения информации (ст. 359 УК Украины)

Статья посвящена вопросу количественных и качественных показателей преступности в сфере незаконного обращения со специальными техническими средствами негласного получения информации. Сделано чуть ли не впервые подробный обзор существующих показателей по ст. 359 УК Украины, наглядно проиллюстрировано наиболее значимые цифры и даны развернутые комментарии по полученным данным.

В статье проанализированы официальная статистика и отчетность Государственной судебной администрации Украины за период 2010–2018 гг. и Генеральной прокуратуры Украины по 2013–2018 гг. относительно преступлений, связанных с незаконным обращением со специальными техническими средствами негласного получения информации, предусмотренных ст. 359 УК Украины. Исследована статистические данные количественных показателей по учетным делам, которые находятся в Службе безопасности Украины, по всем преступлениям в целом и отдельно по ст. 359 УК Украины, обращено внимание на амплитуду колебаний количества учтенных преступлений в отдельные годы и причины этого явления. Прослежено количество осужденных и оправданных лиц, структуру применяемых наказаний и их видов, проанализированы отдельные социально-демографические признаки структуры осужденных, таких как: гражданство, пол, возраст, образование, род занятий и т. п.

Полученные результаты позволяют составить целостное представление о состоянии криминогенной ситуации в сфере незаконного обращения со специальными техническими средствами негласного получения информации и создать предпосылки противодействия преступности и совершенствования уголовного законодательства в указанной сфере общественных отношений.

Ключевые слова: анализ, статистика, динамика, преступность, специальные технические средства негласного получения информации, личность преступника.

Khlopov A. A. Characteristics of quantitative and qualitative indicators of the illegal handling special technical means of private getting of information (art. 359 of the Criminal Code of Ukraine)

The article is devoted to the issue of quantitative and qualitative indicators of crime in the area of illegal use of special technical means of secret information. Is it not done in the first detailed review of existing indicators under article 359 of the Criminal Code of Ukraine, clearly illustrated the most significant figures and provided detailed comments on the data received.

The article analyzes the official statistics and reports of the State Judicial Administration of Ukraine for the period of 2010–2018. and the General Prosecutor's Office of Ukraine for 2013–2018, concerning crimes connected with the illicit handling of special technical means of the secret receipt of information provided for in art. 359

of the Criminal Code of Ukraine. The statistical data of quantitative indicators on accounting affairs, which are in the Security Service of Ukraine, for all crimes in general and separately according to art. 359 of the Criminal Code of Ukraine, attention was paid to the amplitude of fluctuations in the number of recorded offenses in some years and the causes of this phenomenon. The number of convicted and acquitted persons, the structure of the punishments used and their types were traced, certain socio-demographic features of the structure of convicts such as: citizenship, gender, age, education, occupation, etc. were analyzed.

The obtained results allow to make an integral view of the state of the criminal situation in the area of illegal use of special technical means of secret information and create preconditions for combating crime and improve criminal legislation in this area of public relations.

Key words: *analysis, statistics, dynamics, criminality, special technical means of private getting of information, criminal identity.*

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій і науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@apnu.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08. Факс: (057) 715-62-08

Підписано до друку 10.11.2019.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 17,09. Обл.-вид. арк. 14,66. Вид. №2341.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Т. В.
Тел. (057) 717-28-80